

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE
Právnická fakulta

MUDr., Mgr., Mgr. Mgr. Zdeněk Pehal

*Ke zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14.
století na Čáslavsku*

Rigorosní práce

Leden 2008

Je mojí milou povinností poděkovat školiteli mojí diplomové práce, universitnímu profesoru Karlu Malému, za objasnění do té doby netušených tajemství právně historického řemesla a cenné podněty a připomínky, které jsem následně použil při psaní rigorosní práce.

Stejně tak děkuji i oponentovi diplomové práce doc. JUDr. Vladimíru Kindlovi za pečlivě provedný posudek, připomínky v něm obsažené jsem s radostí zapracoval do rigorosní práce.

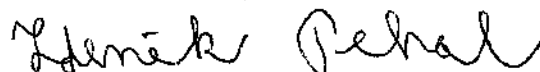
Nemenší dík patří také mojí nevlastní matce Janě Pehalové, bez jejíž všestranné podpory (včetně materiální) by tato práce nikdy nevznikla.

Na frontispisu je použita fotografie malby schematické postavy krále, pocházející ze vstupního portálu románského kostela svatého Kříže u Ronova nad Doubravou.

Prohlašuji, že jsem uvedenou rigorosní práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil, a to způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Kutné Hoře dne 25. 1. 2008

MUDr., Mgr., Mgr. Mgr Zdeněk Pehal

Souhrn:

Ke zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14. století na Čáslavsku

Práce se zabývá procesem pronikání a doklady emfyteutického práva v Čáslavské provincii ve středověku. Tuto oblast můžeme přibližně vymezit pásmem Železných hor ze severu, a z jihu pak řekou Sázavou. V oblasti v té době působilo několik významných pozemkových vrchností, jako kláštery vilémovský, sedlecký a želivský, zvláště významná byla kolonizační činnost Lichtenburků, která se v oblasti rozvíjela od konce první poloviny 13. století. Jejich význam byl v tom, že Lichtenburkové přišli do oblasti ze severozápadních Čech, z kontaktního území Českého státu, kde jsou doloženy jejich poměrně rané emfyteutické smlouvy a vůbec se předpokládá pronikání časných forem německého práva. Tyto jejich zkušenosti se projeví v období gründerského podnikání a budování jejich stříbrnosného dominia na Čáslavsku. Nejmarkantněji to můžeme vidět na listinách pro město Brod jakožto jednoho z center těžby stříbra na Vysočině. Další doklady emfyteuse jsou v diplomatářích jednotlivých klášterů, zvláště vilémovského a pak vyšehradské kapituly. Obě tyto církevní instituce totiž rozvíjely hojné kolonizační aktivity v okrajových částech Čáslavska, v centrálních partiích Vysočiny.

Období pronikání německého práva do oblasti je spojeno nejenom s kolonizací venkovských oblastí a převodem již existujících vesnic na německé právo, ale také se vznikem měst, které prodělalo bouřlivý rozvoj ve 13. století. Nejstarší doklad emfyteutické smlouvy je z roku 1252, poté již rychle následují další, známá je emfyteutická smlouva o založení poddanského městečka Ronova nad Doubravou Lichtenburky v r. 1307.

Lze říci, že ve sledované oblasti jsou doloženy již vyspělé formy německého práva, emfyteuse, jak o tom svědčí smlouva z r. 1252. Poměry tohoto období líčí Kronika Jindřicha Řezbáře o založení žďárského kláštera, tento pramen svědčí pro běžné používání emfyteuse kolem r. 1250. To je zvláště významné, neboť ukazuje na průnik kolonizačních aktivit do této periferní lesnaté oblasti Čáslavska.

OBSAH

ÚVOD	1
NÁSTIN PRAMENŮ VE ZKOUMANÉM REGIONU	3
OMEZENÁ VYPOVÍDACÍ SCHOPNOST PRAMENŮ	5
ÚVOD DO PROBLEMATIKY	6
VYMEZENÍ HISTORICKÉHO ČÁSLAVSKA	8
O VÝZNAMU TERMÍNU „IUS“	10
O NĚMECKÉM PRÁVU	13
LHOTNÍ ZŘÍZENÍ	18
PRÁVNÍ CHARAKTER EMFYTEUSE	19
ÚLOHA LOKÁTORA A JEHO PRÁVNÍ POSTAVENÍ	23
EKONOMICKÉ ASPEKTY EMFYTEUSE	24
VÝVOJ STŘEDOVĚKÝCH KATASTRŮ	28
VYMEZENÍ MAJETKOVÝCH CELKŮ A SPORY O HRANICE	35
ÚLOHA IMUNIT V ZAVÁDĚNÍ NĚMECKÉHO PRÁVA	38
OTÁZKA LÁNŮ JAKO DOKLADŮ NÁSTUPU NĚMECKÉHO PRÁVA A EMFYTEUSE	43
EMFYTEUTICKÉ SMLOUVY U VILÉMOVSKÉHO KLÁŠTERA	46
LICHTENBURKOVÉ A DOKLADY EMFYTEUSE	54
NÁSTUP EMFYTEUSE V OBLASTI KOLONISACE ŽDÁRSKÉHO KLÁŠTERA	58
DROBOVICKÁ KOMENDA A JEJÍ VESNICE	60
SEDLECKÝ KLÁŠTER A EMFYTEUSE	63
EMFYTEUSE NA STATCÍCH VYŠEHRADSKÉ KAPITULY	64
VYSAZENÍ MĚST V ČÁSLAVSKÉ PROVINCI	65
ČÁSLAV	67
NĚMECKÝ BROD	68
CHOTĚBOŘ	71
PRÁVNÍ REŽIM KUTNÉ HORY	71
LIPNICE NAD SÁZAVOU	72
ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ	74
PRAMENY	82
LITERATURA	84
SEZNAM ZKRATEK	87
SEZNAM PŘÍLOH	88

Úvod

Emfyteuse, přesněji řečeno emfyteutické právo, jako mladší, vyhraněná forma německého práva představoval ve 13. století smluvní vztah mezi pozemkovou vrchností a poddanými umožňující jim dědičné a nerušené držení statku a k ní příslušející půdy – rustikálu. Pozemkovou vrchnost představovali často velcí (ovšem i drobní) feudálové, církevní instituce, ale i panovníci.

Nástup německého práva ve 13. století, které představuje století „velké změny“ představoval urychlení, nikoliv podmínku těchto změn. A v průběhu 14. století mizí v listinách termín německé právo (*ius theutonicum*) ve prospěch termínu emfyteuse čili purkrecht (*emfyteusis sive purchrecht dicitur*) a zároveň se objevuje termín pro dříve používané právo, které se pro odlišení označuje jako *ius boemiale*. Toto právo se lišilo zejména tím, že půda nebyla dědičná,¹ zatímco dům byl podle českého práva majetkem poddaných, půda nikoliv.²

Emfyteusi a purkrecht tak můžeme chápat jako pokračování starších forem německého práva, jehož šíření je doloženo pouze v náznamech a to z kontaktních, pohraničních oblastí Českého státu. Totiž ze severních Čech a jižní Moravy. Z jižní Moravy je k dispozici nejstarší doklad³ o tom, že k nám pronikalo právo trvanlivé a pevné, *ius stabile et firmum*. Toto právo se v průběhu třináctého století dále profilovalo, takže kolem jeho poloviny již je k dispozici řada listin, které s ním, označeném jako emfyteuse počítají jako se samozřejmou a vyhraněnou právní formou.

V tomto smluvním vztahu, kde zpočátku převažovalo ujednání ústní, až později písemné smlouvy, odevzdával lokátor jménem budoucí obce jednorázový poplatek (podací, *arrha, anleit*) vlastníkovu půdy jako náhradu za pozemky vznikající vesnice. Takto vysazovaná vesnice byla po určité dobu (lhůtu) osvobozena od placení poplatků, po jejímž uplynutí se poddaní smluvně zavázali svojí vrchnosti (zastoupené lokátorem, ze kterého se často stával dědičný rychtář) platit pravidelné poplatky obvykle dvakrát do roka. Tyto poplatky typicky představovaly svatohavelský a svatojiříský úrok v penězích, vedle toho mohly být, a obvykle také byly naturální dávky. Za to měli poddaní zaručení dědičnou a trvalou držbu panské půdy (dědičný pacht) a ochranu vrchnosti, která za to požadovala kromě úroků také jejich poslušnost a vykonávala nad nimi soudní pravomoc.

Tento smluvní vztah procházel pak v průběhu středověku složitým vývojem, který vyústil v 17. a 18. století do takzvaného druhého nevoľnictví. Nástup emfyteuse zároveň znamenal převedení naturální renty z pozemků do peněžní formy, nebo alespoň výrazný posun ve prospěch peněžní renty. Vztah mezi německým právem, později emfyteusi, vesnickým osídlením a kolonizací byl a je předmětem mnoha odborných studií.

Vlastní oblast čáslavského kraje ve středověku představuje vhodný region ke studiu,

¹Graus II., s. 121.

²Graus II., s. 122.

³Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 218.

nebot' zde docházelo jednak k pronikání německého obyvatelstva v rámci těžby stříbra zahájené Lichtenburky v okolí Německého Brodu, předtím došlo k objevu jihlavských ložisek rovněž s masivním pronikáním německého obyvatelstva. Dále zde působily církevní instituce, jako Vyšehradská kapitula, sedlecký, vilémovský, želivský a žďárský klášter, představující společně s Lichtenburky velké pozemkové vrchnosti. Středověké Čáslavsko je oblastí, která z menší části zahrnovala staré sídelní území, část Polabí v širším slova smyslu, z větší části pak území Českomoravské vysočiny, kde působily kolonizační aktivity velkých klášterů, benediktinů ve Vilémově (obr. 5, 8, 17 a 18), premonstrátů v Želivě a cisterciáků ve Žďáru (nad Sázavou).

V neposlední řadě představuje Čáslavsko oblast, kterou autor „zná“ z vlastní, nezprostředkované zkušenosti, což je v případě studia středověkého regionu „výhodnější“.

Záměr založit nové vesnice v rámci kolonizace se ne vždy podařil, jak o tom svědčí roztroušené zaniklé vesnice zarostlé lesem, rozorané v polích anebo celé oblasti pokryté v dnešní době lesem, jako je Dražanská vysočina, která byla v průběhu 13. století odlesněna nově vysazenými vesnicemi v rámci kolonizačně podnikatelských aktivit století velké změny. Po jednom nebo dvou stoletích z nich život náhle nebo postupně vyprchal a relikty jejich parcel zakonzervované lesem představují hmotný doklad nástupu emfyteuse.

Stejně tak jsou známa sídliště emfyteuticky založená, které byly krátce po svém vzniku a vyměření přesunuty rozhodnutím pozemkové vrchnosti na jiné, obvykle nepřilíživé vzdálené místo a původní lokační sídliště pokrýval les (obr. 9) nebo pole. Ukázkovým příkladem tohoto jevu, doloženým ve vzácné shodě jak listinnými prameny, tak archeologickým výzkumem je vysazení Bylan⁴, vesnice sedleckého kláštera a trhové vsi, později městečka Žďáru stejnojmenným cisterckým klášterem.⁵

Nejednalo se ovšem jenom o vznik nových vesnic na novém, německém právu, ale také o postupné převedení těch stávajících, kdy změna naturální renty na peněžní, spojená s nástupem emfyteuse, si vynutila strukturální přestavbu krajiny, změnu uspořádání plužiny, jehož výsledkem byl zánik některých vesnic ve prospěch sousedních, jako jeden z výsledků podivuhodných změn, které přineslo 13. století. Doklady toho, že na dnešním vesnickém katastru stávaly ve středověku vesnice dvě, nejsou vůbec neobvyklé, stejně jako skutečnost, že před rokem 1400 jedna z nich zanikla ve prospěch té dnešní (obr. 4).⁶

⁴Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005, s. 234.

⁵Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005, s. 373 - 375.

⁶Zdeněk PEHAL, *Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy*, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 150 - 162.

Zdeněk PEHAL, *Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové*, 2006, s. 124 - 139.

Příkladů tohoto typu, lze nalézt desítky, samozřejmě i v oblasti lesnatého Čáslavska, kde probíhala od poloviny 13. století stříbná horečka, kdy nové hornické vesnice vznikaly a po vyčerpání ložisek zase zanikaly. Jeden příklad poměrů této doby za všechny. Ne že by byl něčím výjimečný, to spíše tím, jak dobře ilustruje poměry toho, jak vypadala kolonizační ves, která byla několik desítek let po svém vzniku zase opuštěna a dnes je na jejím místě pole. Zajímavé je to, jak až podezřele dobře do sebe zapadá archeologický povrchový průzkum a toponomastika.

Zaniklá ves neznámého jména⁷ se nalézala podél potoka od pramene tak, že jednotlivé usedlosti byly po obou stranách potoka, tvořící mělké a široké údolí (obr. 2). Potok tvořil osu, kolmo na niž nepochybně vybíhaly jednotlivé parcely, jejichž stopy setřela orba po zániku vesnice. Dá se říci typický kolonizační půdorys. Shluky keramických zlomků tvořící oddělená „hnízda“ po obou březích potoka dokládají místa jednotlivých usedlostí a tvoří tak půdorysný obraz (obr. 1) této dávno zaniklé vesnice.

Pozoruhodný je název dnešní vesnice, na okraji jejíhož katastru zaniklá ves leží – Frýdnava. Naznačuje totiž možnost přesunu osídlení z místa původní, zaniklé, nepochybně kolonizační osady, do míst stejnojmenné dnešní obce. Jazykovědný rozbor tohoto názvu celkem spolehlivě hledá původ jména v němčině ve slovech *Freude* (radost) a *Aue* (niva, mokrá louka).⁸ Údolí zaniklé vesnice je totiž i dnes poměrně mokřinaté, noví osadníci, v tomto případě němečtí kolonisté se usadili, poté co jim byly vyměřeny parcely v místech, které pojmenovali podle charakteristiky terénu, v té době lesnatého a vlhkého údolí. Půdorys osady pěkně ilustruje zakreslení osídlení do mapy (obr. 1) a letecký snímek (obr. 3).

Kromě ve středověku běžného emfyteutického vysazení existoval ještě neemfyteutický způsob, jak je vždy výslovně uvedeno v zakládací listině. Tento způsob se používal ještě počátkem novověku a v době barokní.⁹

NÁSTIN PRAMENŮ VE ZKOUMANÉM REGIONU

Sledování nástupu emfyteuse ve zkoumaném regionu představuje komplikovaný úkol pro rozptýlenost písemných pramenů, nejčastěji listin, případně urbářů, či jejich zlomků, jak byly publikovány v jednotlivých edicích středověkých pramenů. Nejde jen o to, vybrat z příslušných edic pramenů jednotlivé emfyteutické smlouvy a shrnout jejich společné rysy, často je nutné z drobných

⁷Zdeněk PEHAL, Sídliště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okr. Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí č. 1, Havlíčkův Brod 2001, s. 5 – 9.

⁸Jaroslav DAVID – Pavel ROUS, Neviditelní svědkové minulosti – Místní a pomístní jména na Vysočině, Praha, 2006, s. 45 - 46.

⁹Josef TLAPÁK, K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století, Právněhistorické studie 19, 1975, s. 209 a násl.

zmíněk v jednotlivých listinách dovodit již existující prvky německého práva.

Samostatnou kapitolou jsou exempční listiny pro jednotlivé kláštery, v nichž historické bádání spatřuje rané formy emfyteuse. Ve sledované oblasti středověkého Čáslavska je dochovaná v typické podobě imunitní listina pro vilémovský klášter, dále pro sedlecký a žďárský klášter.

Listinné dokumenty jsou pro období podstatné části 13. století vydány v originálním znění v moderní edici *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*. Pro část následujícího období je třeba využívat starší a již málo vyhovující edici *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* Josefa Emlera.

Privilegia pro česká královská města jsou vydána v edici *Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus II., privilegia regalium civitatum provincialium (1225 – 1419)* Jaroslavem Čelakovským a pro nekrálovská města Antonínem Haasem v edici *Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV., privilegia non regalium civitatum provincialium (1232 – 1452)*.

Konečně v době zcela nedávné, v letech 1990 – 1993 byla vydána kompletní edice¹⁰ takzvané Knihy písaře Jana, na jejíž význam pro poznání emfyteuse upozornil ve své drobné práci již Miroslav Boháček¹¹, výrazněji pak František Graus¹², obsahuje jakousi definici emfyteuse¹³, jak ji zpracoval notář Jan, v části knihy s označením *De emptioibus*. Jak napovídá již sám název podkapitoly. *De iure vendicionis, que vulgariter dicitur purchreecht* obsahuje popis emfyteuse a další podkapitola s názvem *Differencia inter emphyteosim, locacionem et conduccionem* definuje rozdíl emfyteuse, nájmu a prodeje.

Dále v části „E“, *De edificiis* se zabývá podrobnými předpisy o nově vysazených vesnicích a vyměřování polí, o zdrojích znečištění, tedy imisní zdroje, jako pece, ohniště a udírnky, kde mají být umístěny ve vztahu k sousednímu pozemku, poloha stok a záchodů.¹⁴

Problematika imisních zdrojů byla tehdy, ostatně jako v dnešní době frekventovaným tématem, o čemž svědčí další dva paragrafy zabývající se umístěním těchto. Totiž v paragrafu 209 zabývající se polohou záchodů, míst k vaření a podobnými zařízeními se podrobně zabývá sporem dvou sousedů, kde si postavili odpadní stoky a kde má správně být umístěna.¹⁵

Stejně tak v paragrafu 210 o záchodech a podobných zařízeních, o tom, jak má vypadat

¹⁰Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek I/ úvod a edice, Brno, 1990.

Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek II/ komentář, Brno, 1992.

Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek III/ rejstříky a přehledy, Brno, 1993.

¹¹Miroslav BOHÁČEK, Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana, Práce ze semináře českého práva na Karlově Univerzitě v Praze, Praha, 1924.

¹²Graus II., s. 129 – 130.

¹³Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek I/ úvod a edice, Brno, 1990, (282) a (283), s. 237 – 238.

¹⁴Flodr I., s. 218, § 207, De edificiis.

¹⁵Flodr I., s. 219, § 209, De edificandis merdatoriis, coquinis et consimilibus.

a kde umístěna, tedy vykopána odpadní stoka.¹⁶

Právní kniha města Brna se věnuje problematice emfyteuse poměrně podrobně, když ji definuje, stejně tak uvádí detailní postup při zakládání vesnice, vyměřování parcel a umíst'ování imisních zdrojů. Odráží tak právní zvyklosti doby, kolem ploviny 14. století, ukazuje řadu podrobností, stejně jako *Sachsenspiegel*, oba prameny jsou si v řadě detailů překvapivě blízké.

Z vyprávěcích pramenů českého původu je to Kosmova kronika, vydaná Bertoldem Bretholzem¹⁷ v obtížně dostupné edici a Josefem Emlerem v běžněji přístupné.¹⁸ V narativních pramenech jsou pro dané téma pouze jednotlivé dílčí údaje, dokreslující některé okolnosti sledovaného období, jako údaj o Němcích, Židech a kupcích různých národů v Kosmově kronice.

Celkové poměry období, kdy se začíná plně prosazovat emfyteuse popisuje takzvané druhé pokračování Kosmovo, zvláště líčení Zlých časů po roce 1278¹⁹ a Zbraslavská kronika.²⁰

Narativní prameny mají pro sledování emfyteuse jen okrajový význam, na rozdíl od pramenů listinné povahy. To ovšem neplatí v případě Kroniky Jindřicha Řezbáře²¹, která dochovala okolnosti vzniku žďárského kláštera a jeho tržní osady s mnoha podrobnostmi o době, poměrech a místních podmínkách kolonizační oblasti, dnešní centrální části Českomoravské vysočiny, s řadou detailů.

OMEZENÁ VYPOVÍDACÍ SCHOPNOST PRAMENŮ

Pro studium emfyteuse jsou prvořadě prameny listinné povahy. Jejich vypovídací schopnost je ovšem různá, což vyplývá z jejich podstaty dané účelem, pro který byly sepsány, obvykle smlouvy nebo zápisy majetkových transakcí. Zde totiž lze nalézat buď přímou nebo nepřímou zmínku o německém právu či konkrétně emfyteusi jako právním institutu, a tak doložit jeho existenci.

V menší míře to platí pro vyprávěcí prameny, kdy se ovšem autor zaměřil na to co věděl, nebo považoval za vhodné zapsat, a pochopitelně nemohl brát v potaz potřeby a zájmy historika, jak se vytvořily po staletích dějinného odstupu. Nejvyšší vypovídací schopnost mají přímo dochované emfyteutické smlouvy, a to v latinském originále, což je pro kompletní výklad nejlepší. To nelze v případě, že se sice emfyteutická smlouva dochovala, ale v pozdějším opisu a překladu

¹⁶Flodr I., s. 219, § 210, Ad item, de merdatoriis et consimilibus.

¹⁷Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923.

¹⁸FRB II., s. 1 – 198.

¹⁹Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II., in: FRB II., s. 335 – 368.

²⁰Chronicon Aulae Regiae, Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in FRB IV., s. 3 – 337.

²¹Cronica domus Sarensis, edidit Jaroslav Ludvíkovský, přeložil Richard Mertlík, Brno, 1964. Cronica domus Sarensis, in: FRB II., s. 521 – 550.

do češtiny, což při jejím výkladu oproti nedochovanému latinskému originálu činí značné potíže.

Je obecně známou skutečností, že pro období raného středověku, což platí i o 12. a první polovině 13. století, není k dispozici příliš mnoho listinného materiálu, teprve až v průběhu 13. století a následujícího se počet listin citelně zvyšuje. Tuto skutečnost lze samozřejmě vysvětlit prostým nedochováním listin, ale také skutečností, že zpočátku převažovaly ústní smlouvy, až později se stala běžnou písemná smlouva, jako něco „lepšího a trvalejšího.“

Nejméně pramenů mívají k dispozici kláštery, které v průběhu doby přišly o své archivy a knihovny, což s pravděpodobností hraničící s jistotou ve sledované oblasti postihlo vilémovský klášter. Ztráta archivu nepochybně omezuje naše možnosti poznání majetkové držby kláštera, kdy jsme odkázáni na náhodně dochované listiny, tak jak dožily doby vzniku jednotlivých edic pramenů v archívech nejrůznějších institucí. Cenným pramenem jsou urbáře z předhusitského období, pro sledované území jsou dochované urbáře žďárského kláštera²² a zlomky urbáře sedleckého kláštera.²³

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Úlohou německého práva, později označovaného jako emfyteuse, se u nás poprvé zabýval František Palacký. Ve svých Dějinách chápal pronikání německých osadníků jako širší proces v celoevropském kontextu, kdy přicházející kolonisté a s nimi německé právo uvedli do chodu mechanismus, který změnil dějiny 13. století.²⁴ Palackého koncepcí, kdy zvrát v dějinách 13. století měla přinést kolonizační vlna spojená se vznikem měst a nástupem emfyteuse se držel V. V. Tomek.²⁵

Ostatně každý autor, který se zabýval a zabývá problematikou středověkých dějin střední Evropy, se nemůže vyhnout otázce emfyteutického práva, pro jeho význam nejenom právní, ale i celospolečenský, podstatně ovlivnilo sídelní uspořádání, systém obdělávání zemědělské půdy, zakládání (lokace) měst ve 13. století se dělá výhradně emfyteutickým právem.

První ucelený výklad českých právních dějin podal ve své práci Hermenegild Jireček. Pracoval samozřejmě s prameny listinné povahy, správně interpretoval a citoval privilegium pro klášter v Doksanech²⁶, upozornil na nejstarší výslovný doklad termínu *iure Theutonicorum*

²²Metoděj ZEMEK, Josef POHANKA, Nejstarší žďárské urbáře, Brno, 1961.

²³Josef NUH.ÍČEK, Zlomky urbáře kláštera sedleckého z třicátých let 14. století, Sborník archivních prací 7, 1957, s. 226 - 272.

²⁴František PALACKÝ, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, II. 1, Od roku 1253 až do roku 1403, Praha, 1877, s. 14 - 20.

²⁵Václav Vladivoj TOMEK, Dějepis města Prahy, Praha, 1892.

Václav Vladivoj TOMEK, Urbár kláštera Strahovského složený r. 1410, PA II, 1857, s. 72 - 88.

²⁶Hermenegild JIREČEK, Slovanské právo v Čechách a na Moravě : Díl II. Od poč. XI. do konce XIII. stol., Praha, 1864, s. 313 - 314.

v privilegiu pro statky johanitů na Moravě.²⁷ Stejně tak uvedl příklady kolonizačních, emfyteutických smluv (smlouva mezi Jindřichem a vyšehradskou kapitulou z r. 1252, ustanovení o Němcích usazených na statcích želivského kláštera)²⁸, povšimnul si lhotního zřízení.²⁹ Zabýval se počátky horního práva u nás, tak i městského práva a přenesení Jihlavského práva na Brod (Německý)³⁰ v roce 1278.

Z prací německých historiků to byly studie profesora německé Karlovy university Adolfa Zychy, který se zabýval vznikem měst³¹ a jehož práce znamenaly posun vpřed v poznání dané problematiky, stejně jako jeho polemiky s Bertoldem Bretholzem.

Dále František Vacek³², jehož výklad emfyteuse spočíval podle jeho názoru v rozkladu vrchnostenské moci a hlavně rozpad systému krajských úřadů.

Vyvrcholením předválečné produkce v této věci byly práce Josefa Dobiáše³³, které přinesly do té doby převratné zjištění, že noví osadníci na Pelhřimovsku překvapivě neužívali německého práva, a následně zjištění, že *ius Teutonicum* nesouviselo s etnicitou osadníků, stejně jako skutečnost, že německou kolonizaci oblasti ve 13. století předcházelo starší slovanské osídlení.³⁴

Stejně tak významná byla práce J. V. Šimáka³⁵, který se problematice emfyteuse věnoval jako věci související s hlavním tématem, osídlením, nicméně jeho práce vzbuzuje dodnes respekt, zvláště co se osídlení týče, když jeho metodické závěry o emfyteusi jsou již překonané. Tématu se nevyhnul ani Kamil Krofta ve své přehledné práci.³⁶

V poválečném období se obsáhle věnoval vývoji emfyteuse František Graus³⁷, prozkoumal dostupné prameny, jednotlivé emfyteutické³⁸ smlouvy, některé dosud neuveřejněné v edicích pramenů ve své práci i publikoval. Pokusil se o definici českého práva a jeho vymezení oproti právu německému, provedl rozbor právního rázu emfyteuse, přičemž se zabýval i jeho charakteristikou, jak je uvedena v brněnské právní knize. Povšimnul si jeho vztahu k lánům polí a procesu přeměny naturální renty na peněžní. Rozčlenil emfyteutické smlouvy do čtyř typů (A, B, C, D), to je nově založené vesnice na emfyteutickém právu, obnovu vesnic zpusťošých spolu s jejich převodem na

²⁷Tamtéž, s. 311.

²⁸Tamtéž, s. 41 – 42.

²⁹Tamtéž s. 292 – 293.

³⁰Tamtéž, s. 312.

³¹Adolf ZYCHA, Prag. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Böhmens im Beginn der Kolonisationszeit, Prag, 1912.

³²Emfyteuse v Čechách ve XIII. A XIV. století, ČDV 7, 1920, s. 1 – 61, 112 – 155.; 8, 1921, s. 17 – 42, 65 – 91, 113 – 137, 177 – 202; 9, 1922, s. 1 – 24.

³³Josef DOBIÁŠ, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, I. Doba předhusitská, Pelhřimov 1927.

³⁴Josef DOBIÁŠ, Německé osídlení ostrůvku jihlavského, Časopis archivní školy 8, 1930, s. 1 – 92.

³⁵České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha, 1938.

³⁶Dějiny selského stavu, Praha, 1949.

³⁷František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II., Praha, 1957, s. 114 – 158.

³⁸Graus II., s. 502 – 505, příloha č. 6, kde autor shrnul jednotlivé příklady emfyteutických smluv z celých Čech.

emfyteutické právo, dále skupinu, kde příjemci emfyteutického práva jsou poddaní a poslední (D) skupinu, kde příjemcem emfyteuse jsou měšťané nebo feudálové. V příloze ke své práci publikoval František Graus některé emfyteutické smlouvy, takže tato příloha má též pramennou hodnotu.³⁹

V nejnovější době se jedná především o práce Jaroslava Čechury⁴⁰, Josefa Žemličky⁴¹ a Jana Klápštěho.⁴² Tito autoři nahlízejí podle svého zaměření na komplexní hodnocení 12. a 13. století, jak z hlediska hospodářského nebo sídelně historického, poslední jmenovaný interpretuje archeologické poznatky ve světle historických pramenů.

Pro poznání emfyteuse na Čáslavsku jsou důležité jednak listiny pocházející z kancelářů velkých pozemkových vrchností v oblasti, a studie, které se jimi zabývají. Totiž vilémovského⁴³ a sedleckého⁴⁴ kláštera, stejně tak jako lichtenburského dominia. Majetkové domény těchto dvou klášterů byly svojí polohou v přímém kontaktu s doménou Lichtenburků, kteří ve stejné oblasti od poloviny třináctého století rozvíjeli své podnikatelské aktivity, jak o tom podrobně informuje přehledná a nejnovější kniha Jana Urbana.⁴⁵

VYMEZENÍ HISTORICKÉHO ČÁSLAVSKA

Historickými kraji v Čechách se zevrubně zabýval August Sedláček ve své dosud nepřekonané práci.⁴⁶ Historické Čáslavsko zahrnuje samozřejmě celou vlastní čáslavskou kotlinu, jejíž hranice oproti středověkému Chrudimsku vymezuje ze severovýchodu hřeben Železných hor *Montes ferrei*. Tento hřbet ostatně tvořil hranici již v mladším pravěku.⁴⁷

V písemných pramenech se toto označení objevuje poprvé ve Zbraslavské kronice, z kontextu je zjevné, že bylo ve 13. století běžně užíváno. V r. 1278 Heimann z Lichtenburka přepadnul průvod Závíše z Falkenštejna na cestě mimo Železné hory.⁴⁸

³⁹Tamtéž, příloha 35 (s. 553 - 554); 37 (s. 555); 39 (s. 557 - 559); 41 (561 - 562)

⁴⁰Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 - 1437, Praha, 2000.

⁴¹Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 - 1253), Praha, 2002.

K ujímání a formám německého práva v českých zemích, Maginalia historice VI, Praha 2002, s. 7 - 38.

⁴²Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005.

⁴³Čeněk SAMEŠ, Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 41, Praha, 1933, s. 34 - 180.

Čeněk SAMEŠ, Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, s. 22 - 163.

⁴⁴Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 103 - 154.

⁴⁵Jan URBAN, Lichtenburkové - Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003.

⁴⁶August SEDLÁČEK, O starém rozdělení Čech na kraje, Praha, 1921, s. 116 - 118.

⁴⁷Konkrétně v době bronzové mezi knovízskou kulturou ve středních Čechách a slezskoplatěnickou v severovýchodních Čechách.

⁴⁸Igitur cum magna multitudine dum citra Montem Ferreum iter arreptum iam peregraret, nobilis quidam Bohemie, Heimannus de Lewchtenburg nomine,...

FRB IV., s. 31.

V roce 1310 ztratil sedlecký klášter v Železných horách 70 koní s četnými vozy, které poslal pro dřevo.⁴⁹ O půlstoletí později je použit tento název v listině z roku 1366, byť ve zkomolené podobě⁵⁰, kdy opat vilémovského kláštera žádá papeže o inkorporaci fary ve Valči na Moravě. Zajímavá je formulace o umístění kláštera na pusté místo, uvážíme – li, že se jedná o rok 1366.

V roce 1369 vyměnil Vítek ze Žehušic se svými syny Hynkem a Ješkem šedesát jiter lesa zvaného stráně Dubecká u vsi Horušic v Železných horách (*in Montibus ferreis*) za díl klášterního lesa zvaného Černý les (*silva in Montibus ferreis, que vocatur Czrni*) u vsi Zdechovic též v Železných horách ležícího, a k tomu se zavázal, že kdykoliv by lovil rybník ležící u tohoto Černého lesa, dá sedleckým mnichům ryby v hodnotě dvou kop pražských grošů.⁵¹

V roce 1401 došlo⁵² ke sporu mezi vilémovským klášterem a zemany z Kladrub, kdy arbitři rozhodli ve prospěch kláštera, který si měl řádně vyznačit hranice svého lesa. Sporný les je v listině uveden jako situovaný nad vesnicí Kladruby (*cujusdam sylve in montibus ferrebis super villa Claderub site*)

Poprvé v písemných pramenech zmínka o Čáslavsku ve zprávě kronikáře z roku 1137 o zázračném uzdravení ženy⁵³ v Běstvině.

Dále pak v listině Vladislava II. z let 1146 – 1148 potvrzující listinu o darování Libického újezdu⁵⁴ s lesem ležícím mezi Čáslavským a Brněnským krajem, knížetem Soběslavem I. V listině datované do let 1204 – 1214 je uveden údělný kníže čáslavský Děpolt, kdy došlo k novému vyměření hranice mezi statky vilémovského kláštera a majetkem údělného knížete Děpolta III.

⁴⁹Uno autem die septuaginta equi cum curribus pluribus pro adducendis lignis ad **Montem Ferreum** missi sunt et amissi,...

FRB IV., s. 160.

⁵⁰Monasterii in Wilemow...quod praedictum monasterium est situm in loco deserto, et inter quosdam montes **montefreos nuncupatos...**

CDM IX., s. 308, č. 409.

Sameš, 1934, s. 79.

⁵¹Jaromír ČELAKOVSKÝ, Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými, Praha, 1916, s. 31.

⁵²Nos Mstislaus dictus Zubak de Claderub, Wilhelmus dictus Zubak de Chrustow, Nicolaus, Wenceslaus, & Nedassco filii Zubakonis, predicti de Claderub;... quod cum quendam lis, causa, & controversio inter nos, ratione cujusdam sylve **in montibus ferrebis** super villa Claderub site, parte ex una... Dominos Abbatem, ... parte ex altera ...providos viros Milotam de Klamoss, Trojanum de Byestwina, & Johannom de Ostruzna tanquam arbitros, arbitratores,...

Ex nihilominus de metis aliis limitibus, seu finibus silvarum inter ipsos Zubacones & homines monasterii... dicte ville Claderub adjacentibus, prefatus Dominus Abbas & Conventus juxta inquisitionem fide dignorum & fidelescrutinium hominum seniorum ibidem circumsedencium metas & limites seu fines silvarum hujusmodi hinc inde demonstrare debet..

Dobner VI., s. 445 - 446, č. 56.

Transactio per Arbitros, de quandam sylva **in ferreis montibus sita prope villam Claderub** inter monasterium Willemoviense et quosdam Nobiles. dd. Wyllेमow feria quinta Octava Ascensionis Domini A. 1401.

Dobner VI., s. 444, č. 56.

⁵³In partibus Caslav est quandam villa Beztwina vocata.

FRB II., s. 225.

⁵⁴Circuitum de Lubac...circuitus ille datus a prenominato principe cum assignacione cirotece in silva que interiacet Cazlawensem et Brinensem provinciam,...

CDB II., s. 163 – 164, č. 158.

(zemřel roku 1223), v místě zvaném Habr (Gabr), kde se nalézala zemská celnice na stejnojmenné stezce. Byla o tom sepsána listina v níž kníže Děpolt III. (*Theobaldus III.*) daroval klášteru výtěžek jednu sedminu cla v tomto místě vybraného.⁵⁵

Hranice čáslavské provincie směrem k Moravě je v pramenech stanovena méně přesně, což bylo způsobeno lesnatým charakterem českomoravského pomezí. Přesto již v polovině 13. století (1252) byla tato lesní hranice chápána přesně a určitě, v místech založení žďárského kláštera se hovoří o pomezí, kde se stýkají dvě země, totiž Morava úzká a široké Čechy.⁵⁶

O VÝZNAMU TERMÍNU „IUS“

Tento termín se ve středověkých listinách objevuje často, aniž by ovšem znamenal to, co si pod tímto obratem lze představit v dnešním slova smyslu objektivního práva, tedy souboru právních norem, které jakožto normativní systém usměrňují chování jednotlivých subjektů. Pouze církve jako univerzální dědic římskoprávních tradic rozuměla pod tímto slovem zřetelné a především písemně zafixované právní normy, používané především v kanonickém právu.

Důležitým právem bylo právo patronátní, *ius patronatus*, na jehož použití je vidět mnohohrstevný význam tohoto termínu *ius* ve středověku. Znamenal nejenom subjektivní oprávnění k příjmům z kostela či kaple, ale také nejrůznější povinnosti. Nejobvyklejším způsobem nabytí patronátního práva byla fundace, která představovala poskytnutí všech hmotných prostředků potřebných pro chod kostela nebo benefícia, včetně zajištění přiměřené výživy pro beneficiáta. Patronát v sobě zahrnoval více různých práv, v nichž přední místo zaujímal právo prezentační (*podacī*), tj. právo navrhnout, čili prezentovat na uprázdnění beneficium určitého duchovního. V popředí zájmu samozřejmě bylo možnost čerpat církevní dávky z filiálního kostela, o čemž svědčí soudní spory mezi jednotlivými církevními vrchnostmi.

V roce 1256 došlo k rozhodnutí ve sporu mezi poddaným vilémovského kláštera, farářem Hendrykem z Dlouhé Vsi a Benediktem, plebanem v (dnes Havlíčkově) Brodě o kostely v Dlouhé Vsi a Prostřední Hoře.⁵⁷ Podstata sporu spočívala v tom, že oba kostely byly založeny v obvodu

⁵⁵Theobaldus III., dux Časlavensis, Chrudimensis et Vratislavensis...quartam septimam in theloneo quod Gabr nuncupatur...

CDB II., tomus II, 1912, s. 107.

Dobner VI., s. 381, č. 1.

⁵⁶Iste locus placet inter aquas Zasam quoque Polnam, in metis ipsis, ubi conveniunt sibi terre, arta Moravia, lata Bohemia... Cron. Sar., s. 178.

⁵⁷Bruno, Olomucensis episcopus iudeus a sede apostolica delegatus, decidit litem de ecclesiis in Longa Villa et Medio Monte. „Quod cum super ecclesiis de Longa Villa et Medii Montis, quas frater Benedictus ordinis fratrum domus Theutonicorum, plebanus in Brod, dicebat ad se pertinere eo, quod in limitibus parrochie de Brod essent fundate, Henricum rectorem dictarum ecclesiarum coram nobis auctoritate apostolica traxisset in causam, dictus rector coram nobis comprens dominum suum, a quo dictas ecclesias se dicebat habere, videlicet dominum abbatem ordinis sancti Benedicti in Willamow in iudicio nominavit. Cui rectori terminum cum dederimus, ut domino suo innotesceret, certo dierum spacio a nobis ipsi domino assignato, vt dominus ipse veniens uel ydoneum dirigens responsalem fratris B.

brodské farnosti, což narazilo na odpor, jehož příčina byla v církevních dávkách vybíraných v rámci této farnosti.⁵⁸ Církevní instituce, v tomto případě řád Německých rytířů, si žárlivě střežily svá beneficia v rámci farnosti, v nichž byly zmíněné kostely, patřící stejně jako vesnice, vilémovskému klášteru. Tento klášter byl odsouzen k finanční pokutě, bez ohledu na argumentaci Hendrykovu, že oba kostely drží z vůle opata vilémovského, který velmi pravděpodobně představoval fundátora obou kostelů.

S patronátním právem úzce souvisela takzvaná inkorporace, tedy přiřazení far, péče o něž přinášela duchovní instituci nemalý užitek v podobě nadbytečných příjmů inkorporovaných far a desátky. Následující příklad inkorporace far vilémovského kláštera ukazuje, jaký praktický význam toto právo mělo.

12. ledna 1366 požádal opat Andreas I. papeže Urbana V.⁵⁹ o inkorporování fary ve Valči (na Moravě). Svoji žádost odůvodňoval tím, že klášter leží mezi Železnými horami v oblasti kde není bezpečno a klášter má pohostinskou povinnost vůči poutníkům, kteří tudy procházejí. Těmto svým povinnostem by nemohl dostát, pokud by neměl statky ve velké vzdálenosti od kláštera. V této vesnici má klášter patronátní právo a musí ustanovovat kněze světské. Správa statků by mohla být nejlépe opatřena, kdyby tam mohli setrvávat dva laičtí bratři, což je však proti ustanovením řehole. Opat proto žádá papeže, aby kostel ve Valči mohl být inkorporován, aby tak zmizely kanonické překážky pro pobyt bratří na tomto místě. Papež Urban V. požádal arcibiskupa pražského, Jana Očko z Vlašimi, aby celou věc přezkoumal a podal o ní dobrozdání.⁶⁰

V roce 1383 arcibiskup pražský ovšem znovu podával dobrozdání k papeži ve věci valečské fary⁶¹ a zároveň ve věci fary u kostela Panny Marie ve Vilémově mimo zdi kláštera, jež byla

plebani intentionem susciperet memorati. Ad quem siquidem terminum cum dictus... abbas nec per se nec procuratorem curraret venire diucius expectatus, recepto iuramento calumnie a predicto fratre B. plebano de Brod, quod non maliciose seu per calumpniam petat dictas ecclesias, prefatum fratrem B. sententialiter in possessionem prenominatarum ecclesiarum decrevimus esse mittendum, allegacione omni absentis super principali servata". Datorum in Cremesir a.d. I 256, 20. Octobris.

CDB V, 1974, s. 164 - 165, č. 90.

RBM IV., 1892, Annorum 1333 - 1346, addenda et corrigenda. Anni 1256 - 1260, s. 719, č. 1795.

⁵⁸Zajímavé je také určité vymezení, i když jen orientační brodské farnosti, neboť Dlouhá Ves (Longi Villa) se nalézá asi 6 km jihozápadně od historického jádra (Havlíčková) Brodu, stejně jako oblast, kde se nalézala dnes zaniklá Prostřední Hora.

Josef Žemlička, Počátky Čech královských, Praha, 2002, s. 451 - 452.

⁵⁹Urbanus episcopus...pro Abbatis et conventus Monasterii in Wilemow...quod praedictum monasterium est situm in loco deserto, et inter quosdam montes montefreos nuncupatos...

CDM IX., s. 308, č. 409.

Sameš, 1934, s. 79.

⁶⁰Dobner IV., s. 365, č. 272.

Sameš, 1934, s. 80.

⁶¹ Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae post diligentem informationem referat, utrum sit expediens, ut parochialis ecclesia in Valč Olomucensis dioc. uniatur monasterio in Vilémov ordinis sancti Benedicti Pragensis dioc., cuius abbas et conventus dictae ecclesiae patroni existunt, et super eius iure patronatus in palatio apostolico diutius contra quosdam saeculares litigaverunt et tandem victoriam reportaverunt. „Exhibita nobis Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. III". Romae, 1382, Januarii 12. MV V., pars I., 1903, s. 59, č. 71.

obsazována mnichy opatem ustanovenými, ale v té době měla již třikrát za sebou správce kněze světské.⁶²

Žádost o inkorporaci fary byla vyřízena kladně až roku 1395, kdy klášter žádal společně o inkorporaci nejenom valečské fary, ale také far v Uherčicích (na Moravě), Litobratřicích (na Moravě) a v Libici (nad Doubravou). Toho roku dal papež Bonifác IX. zmíněné čtyři fary klášteru i s právem, aby zde byli za faráře ustanovováni opatem řeholníci kláštera, čímž však nejsou zbaveni povinností dávek a platů vůči svému biskupovi.⁶³

Ovšem zanedlouho byla Valečská inkorporace zrušena, neboť již roku 1403 zrušil Bonifác IX. spolu s jinými a dosadil zde ihned Jana Petra z Křižanova.⁶⁴

Papež Innocent VII. stanovil v listině z roku 1404,⁶⁵ že patronátní právo ve Valči má opat vilémovský, ale obsazení fary je vyhrazeno papeži. Dosazuje tam Bernarda Mikuláše ze Lhoty, mnicha kláštera vilémovského, jemuž klade za podmínku znalost latiny a latinského zpěvu. V této záležitosti bylo znovu rozhodováno následující rok⁶⁶ potvrzením patronátního práva klášteru.

Řízení ve věci patronátního práva pokračovalo v roce 1421, kdy 29. srpna⁶⁷ žádal opat a konvent Apoštolský stolec o potvrzení patronátního práva ve Vilémově a ve Valči a znovu v téže věci 3. října 1421⁶⁸, kdy je tato záležitost zmiňována naposledy. Z péče, kterou věnoval celé záležitosti vilémovský klášter a Apoštolský stolec je vidět, že se jednalo o bohaté fary, jejichž výtěžek ve formě církevních poplatků nebyl zanedbatelný.

Běžně chápané ve středověku pojetí slova *ius* se blížilo dnešnímu termínu subjektivní právo.

⁶² Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae referat, utrum sit expediens, ut **parrochialis ecclesia s. Mariae in Vilémov infra saepta monasterii** in Vilémov ord. s. Benedicti Pragensis dioc. sita, quae per monachos dicti monasterii ab eiusdem monasterii abbate et conventu loci ordinario praesentatos regi consueverat, et in qua ultimo successive tres saeculares clerici illegitime rectores instituti sunt, praefato monasterio in Vilémov uniatur. „Exhibita nobis Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. IV.“ Romae, 1382, Januarii 12. MV V., 1903, pars I., č. 72, s. 59.

⁶³ Dobner IV., s. 385 – 386.

⁶⁴ MV V., 1903, Pars II., č. 102, s. 1228.

⁶⁵ Dobner IV, s. 397 – 399, č. 344.

Sameš, 1934, s. 80, poznámka 44.

⁶⁶ Abbati monasterii Břevnoviensis prope Pragam mandatur, ut Bernardo Nicolai de Lhota, monacho monasterii in Vilémov, parochialem ecclesiam in Valeč Olomucensis dioecesis conferat. Romae, 1405 Maii 22.

...Bonifacius papa VIII., predecessor noster, quondam Johanni Petri de Crisanow, rectori parrochialis ecclesie in Walcz Olomucensis dioecesis, de dicta ecclesia, quam praefatus predecessor monasterio bb. Petri et Pauli apostolorum in Wylemeow...annexuerat et **incorporaverat** et que de iure patronatus ipsius monasterii...

AS I., s. 83, č. 126. Acta Innocentii VII.

Dobner IV., s. 397, č. 344.

⁶⁷ Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov (Wilemow) supplicant, ut parochiales ecclesiae s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, quae de iure patronatus dicti monasterii existunt, eidem monasterio **incorporentur**. Romae, 1421, Augusti 29.

MV VII., 2001, s. 332, č. 793.

⁶⁸ Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov supplicant, ut litterae apostolicae super eorum supplicatione conficiendae ad ambas parochiales ecclesias, scilicet s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, se referant. Romae, 1421, Octobris 3.

MV VII., 2001, s. 340, č. 813.

tedy zda určitému konkrétnímu subjektu určité konkrétní právo náleží, tedy zda je mu dovoleno se určitým způsobem chovat. To obvykle znamenalo možnost brát z něčeho užitek, obvykle ve formě finančních či naturálních dávek nebo přímo vlastnictví něčeho či držbu. Na rozdíl od objektivního práva, vyjádřeného termínem *lex*.

Jako příklad může posloužit právo rybolovu, pastvy a dříví, které potvrzuje Mikuláš Puchník na listině z roku 1388.⁶⁹

Právním institutem, který formálně zajišťoval dalekosáhlé změny, ke kterým došlo ve 13. století, je takzvané německé právo.

O NĚMECKÉM PRÁVU

Pronikání německého práva do střední Evropy začalo nepochybně v raném středověku. Tehdy totiž lze pozorovat v západoevropském prostředí, to je dnešní Nizozemí, Francie a západní část dnešního Německa ekonomický rozvoj, ať již spočívající ve zlepšeném systému obdělávání půdy, či rozvoji hospodářských poměrů obecně. Následovalo přelidnění, které vyvolalo potřebu další obdělávané půdy. V důsledku toho již v 10 – 11. století lze pozorovat průnik a přesuny obyvatelstva směrem na východ, do míst dnešní střední Evropy.

Právo, které si tito obyvatelé přinášeli s sebou, spíše právní zvyklosti, obyčeje, či ještě přesněji povědomí o právu, ostatně důkladný rozbor termínu „*ius*“ je v literatuře postrádán⁷⁰, nebylo jednotné, mísily se v něm prvky trestního i civilního práva. Z dílčích zdrojů to bylo holandské právo, kde osadníci byli zvyklí kultivovat mokřiny, ať již bažiny či rašeliniště, a francké právo, jehož nositelé, osadníci měli zkušenosti s kultivací, *melioratio* zalesněných podhorských území, v Čechách typicky území lesnatých újezdů, kde se jednalo o typické kolonizační oblasti.

Na území českého státu se mluví již o jednotném německém právu, protože osadníci stěhující se na Východ nejdříve osídlovali dnešní Bavorsko, Sasko a zejména Slezsko. Ve Slezsku se do té doby různé proudy přinášející právo holandské, saské a franské spojily. Teprve odsud pronikalo na území Čech právo, které s sebou tito kolonisté přinášeli, již označované jako německé, *ius Theutonicum*.

Na tyto transfery bylo a je nahlíženo různě, představovaly vděčné téma pro nacionálně orientované historiky meziválečného období, v odrazu termínu „*Drang nach Osten*“ či středověká kolonizace, ostatně tento termín německá poválečná literatura pro „koloniální“ příděch opustila a zvolila neutrálnější termín „*deutsch Ostsiedlung*“, naše historiografie s ním nadále pracuje, konečně dobře postihuje faktickou situaci, ostatně latinský termín *coloni* značící nové přicházející

⁶⁹Archiv koruny České, Katalog listin z let 1378 – 1437; sepsal Dr. Antonín Haas, Praha, 1947, s. 41 – 42.

⁷⁰Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002, s. 215 – 216.

osadníky tvoří základ termínu kolonizace. Představy imperiálního významu již vzaly naštěstí za své. Tak či onak je evidentní, že západoevropské prostředí, ze kterého tito obyvatelé přicházeli bylo lidnatější, nemohlo uživit tolik obyvatel, kteří odcházeli za půdou do střední Evropy, tedy na území dnešního Saska, Bavorska, Slezska, Čech, Moravy, Polska, Slovenska a západní Ukrajiny. Směrem přes Panonskou nížinu pronikli až na území dnešního Rumunska.

Etnicita přicházejících osadníků řekněme „nějakých Němců“ ve smyslu zprávy z roku 1121 o založení hradu Přimdy⁷¹, tak jak se zachovala v Kosmově kronice, představovala a dosud představuje obtížnou otázku zkoumání. Je samozřejmé, že ne každá vesnice či město vysazené emfyteuticky nutně muselo být osazeno německým obyvatelstvem. Právní režim se obtížně dokazuje i v případě nově vznikajících horních měst stojících na místě původních, předlokačnických osad, i když vznikly přílivem nových osadníků, německých horníků.

V písemných pramenech se pochopitelně mihnou zpočátku jednotlivci cizího původu při knížecím dvoře. Pod pražským hradem to byli židé a kupci ze všech národů nejbohatší⁷², zmínění výslovně již v Kosmově kronice (roku 1091). Odrazem personality práva je známé soběslavovo privilegium⁷³ pro pražské Němce, kteří jsou jmenováni jako *Theutonici*, rozdílní od Čechů, *a Boemis nacione diversis*. Nepřekvapí, že jsou v těchto raných zprávách zmiňováni Němci, stejně jako Židé, pro sousedství Čech s Bavorskem a Saskem. Soběslavovo privilegium ostatně odkazuje na starší období, kdy již kníže Vratislav povolil Němcům žít *secundum legem et iusticiam Theutonicum*.⁷⁴

Tito původně *hospites*, hosté, řídicí se právem Němců, *ius Teutonicorum*, byli představováni kupci, urozenými bojovníky nebo členy kléru, byli postupně nahrazováni jinými „hosty“, jejichž prototypem byl kolonista, zemědělec, který mýtil lesy, vysoušel mokřiny a měnil je na úrodnou půdu. Zásady práva, které s sebou přinášeli, spočívaly v osobní svobodě, dědičném užívání gruntu při zachování vlastnických práv vrchnosti, v odvádění dohodnutých vlastnických úroků jako dávek a nižší soudní autonomii. Příjemci tohoto práva se těšili lepšímu postavení než ostatní rolníci.

⁷¹Eodem anno (1121) quidam ex Teutonicis infra terminos Boemorum in silva ad quam itur per villam Bela, in praerupta rupe aedificant castrum...

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 132.

FRB II., s. 181.

⁷²...quam in suburbio Pragensi... ibi Judaei auro et argento plenissimi, ibi ex omni gente negotiatores ditissimi, ibi monetarii opulentissimi, ibi forum...

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 187.

FRB II., s. 127.

⁷³Ego Sobieslaus, dux Boemorum... in suburbio Pragensi... Theutonici sunt a Boemis nacione diversi....

CDB I., s. 256, č. 290.

⁷⁴Concedo itaque eisdem Theutonicis vinere secundum legem et iusticiam Theutonicorum, quam habuerunt a tempore avi mei regis Wratislai.

CDB I., s. 256, č. 290.

Tak se měnilo právo Němců, *ius Teutonicorum* na právo německé, *ius teutonicum*.

Noví obyvatelé, kteří s sebou přinášeli toto právo kolonistů pronikali na území českého státu jednak od severozápadu, přes Krušné Hory, jednak od jihu, směrem na jižní Moravu, přes území Vitorazska, kde osídlení inicioval klášter ve Zwettlu (Světlá). Nepřekvapí, že z těchto míst máme nejstarší výslovné zmínky o nově pronikajícím právu. Z území Čáslavské provincie (kraje) takové rané zmínky nejsou k dispozici, objevují se až v průběhu 13. století, a to již v jasně definované formě a vyspělé podobě, nikoliv v náznacích. To bylo patrně způsobeno přílivem nového obyvatelstva ze Saska, Bavorska, ale i Porýní.

Do Čáslavské provincie dorazili noví obyvatelé (často horníci) v masovém měřítku nejdříve do oblasti dnešní Jihlavy, o něco málo později do oblasti německobrodského rudného revíru (někdy těsně před polovinou 13. století) a nakonec se závěrem 13. století do oblastí nově vznikající Kutné Hory. Každém případě v roce 1252 jsou doloženi v místě zakládaného žďárského kláštera⁷⁵, kterou můžeme, podobně jako Humpolecko, kde rozvíjel kolonizační činnost želivský klášter a Vyšehradská kapitula, pokládat za nejméně přístupnou část pomezího lesa.

Právo nových kolonistů, přicházejících do českých zemí ze severu, ze Saska a Slezska ukazuje mimořádně významný pramen, *Sachsenspiegel*. Nepřekvapí, že vzniknul na území Saska, v oblasti, kam směřoval migrační proud osadníků již v 11. a 12. století. Jeho autor shrnul dosud ústně předávané právní zvyklosti. To samo o sobě představovalo mimořádný počin, který z dnešního hlediska ještě násobí obrazový doprovod. Zobrazuje totiž, v jakých podmínkách žili a pracovali oni přicházející *colonii sive possessores* či *cultores agrorum* ve střední Evropě. Stopy jejich činnosti jsou v krajině patrné dodnes a pokud mluvíme o střední Evropě, tak do jisté míry jednotné rysy jí vtiskla právě jejich činnost ve středověku.

Sachsenspiegel, *Spiegel der Sachsen*, představuje jednu z nejdůležitějších památek středověkého německého práva.⁷⁶ Jako právní kniha spočívá v soukromé právní kompilaci, jeho význam ale přesáhnul běžnou právní knihu, protože se používal nikoliv jako polooficiální, nýbrž zcela legitimní právní pramen. Jeho autor přísežný soudce Eike von Repgow psal svoji práci původně latinsky, tento původní text se ale nedochoval. Obsahuje ve dvou částech zemské (obecné) a lenní právo tak, jak platilo na saském území to je v celém severním Německu na západ o řeku Odry. Pramenem této právní knihy jsou saské právní obyčeje, některé říšské zákony a rozsudky císařského soudu. Později, kolem roku 1230 přeložil svoji práci do dolnoněmeckého jazyka. Vliv římského práva a práva kanonického na tuto práci je minimální, což je jeden z důvodů, proč není systemizováno. Pro svoji praktickou cenu ale nabylo značného významu, což je vidět z toho jak se

⁷⁵Teutonici veniunt accurunt atque Moravi montani multi... Cron. Sar., s. 178, 180.

⁷⁶Jaromír ČELAKOVSKÝ, Povšechné české dějiny právní, Praha, 1900, s. 150 – 157.

záhy šířilo jednak v opisech, jednak v překladech. Ve 14. a 15. století bylo stejně jako římskoprávní prameny glosováno, a tyto glosy se dochovaly v jednotlivých právních knihách zvláště okruhu magdeburského městského práva, který ze *Sachsenspiegelu* vychází. Příkladem je rukopis městské knihy saského práva z Litoměřic, který problematiku imisních zdrojů v dochovaných glosách řeší stejně jako paragraf 207 Knihy písaře Jana.⁷⁷

Nejenom *Sachsenspiegel* obsahoval přesné pokyny a popis při zakládání nových vesnic, řadu ustanovení, jak obecných, tak podrobných obsahuje část E, *De aedificiis*, Knihy písaře Jana.

Úvodní paragraf 207 *De edificiiis et novis locacionibus in genere* uvádí obecné zásady při postupu založení nové vesnice, *de novis villarum locacionibus* a přeměny lesa v pole, *arborum plantacionibus*.⁷⁸

a) Za prvé je třeba řádně a vhodně vyznačit základy ploch vůči sousedním parcelám a podobně je třeba viditelně vyznačit meze polí.⁷⁹

c) Hroty větví, z nichž je zhotoveno oplocení, nesmí být obráceny, směřovat k sousedovi.⁸⁰

d) Dále pece a udírny, odpadní stoky a záchody necht' jsou situovány v závětrří od sousedství, prostranství, kde jsou chována prasata at' je obehnané plotem a umístěné tři stopy od hranice.⁸¹

e) Ohniště at' jsou vymazána jílem, tak aby jiskry z ohně nelétaly do sousedního dvora a tam neškodily.⁸²

f) Záchodová odpadní stoka necht' je vykopána pod zemí na vlastním dvoře a nevede (nesměřuje) směrem k sousednímu dvoru.⁸³

g) Stromy vysázené v blízkosti sousedního pozemku nemají být převísle svými větvemi k sousedovi a stínit a rušit, případně se dotýkat hranice, ovoce spadlé z těchto stínících větví se může rozdělit mezi vlastníka stromů a souseda, a to tak, že co spadne k sousedovi, je sousedovo,

⁷⁷193 r Capitulum 132 o kapání ze žlabu a východu.... Glosa.

193 r – 193 v Capitulum 133 o mezech a stromoví mezním a kamení mezním a plotu.... Glosa.

193 v – 194 r Capitulum 134 o větvoví stromovém a chmeli.... Glosa.

220 r O štěpu, jenž k sausedu větve visí.

Práva saszká Das sachsen Stadtrecht 1469 – 1470, rukopis uložený v Parlamentní knihovně ČR.

⁷⁸D-e Chrysans iurati petentes informari de novis villarum locacionibus et arborum plantacionibus instructi sunt de subscriptis: Flodr I., § 207, s. 218.

⁷⁹Primo, quod signatis areis quilibet fundamentum ponat vicino suo presente et vidente et similiter metas agrorum faciat de scitu vicini sui. Flodr I., § 207, písmeno a, s. 218.

⁸⁰Item sepem faciens ramos virgarum ad curiam vicini non vertat. Flodr I., § 207, písmeno c, s. 218.

⁸¹Item fornaces et ignis conservatoria, cloace et stabula ad impiguandum porcos facta spacio trium pedum cum dimidio a sepibus locentur. Flodr I., § 207, písmeno d, s. 218.

⁸²Item locus ignis argilla taliter liniatur, ne scintille volent in curiam vicini sibi in dampnum. Flodr I., § 207, písmeno e, s. 218.

⁸³Item cloaca seu merdatorium fodi debet in curia propria et et sub terra ad curiam vicini non duci. Flodr I., § 207, písmeno f, s. 218.

co spadne před plotem je vlastníka stromu, pokud si to však soused nepřeje, je nutné tyto větve zkrátit osekáním.⁸⁴

Řemeslné dílny, pekárny a podobné provozy pracující s ohněm, necht' mají svedený kouř (dým) z ohnišť zařízením k tomuto účelu zhotoveným a to do okolního ovzduší mimo vlastní krov, nikoliv volně rozptýlen pod střechou.⁸⁵

Majitel nově vznikající vesnice může přikazovat dědictví v této vesnici i lidem přicházejícím odjinud, tedy cizím.⁸⁶ Dále pak pán vysazené vesnice i lidé usazení ve vsi mohou podle příkladu zemského práva vytvořit sobě právo nové, přičemž však musí dbát, aby se řídili nějakým společným a již osvědčeným právem, kterému jsou podřízeny sousedící vesnice.⁸⁷

V paragrafu 209 se zabývá polohou záchodů, míst k vaření a podobnými zařízeními se podrobně zabývá sporem dvou sousedů, kde si postavili odpadní stoky a kde má být správně umístěna.⁸⁸ Mikuláš Stainhauser spolu s Janem Smelčlinem, sousedé, nepřipustně vybudovali na svých dvorech nepřipustně odpadní stoky čtvrt stopy od hraniční zdi.⁸⁹ Poučení z toho je následující: může být umístěn hlínou neomítnutý, třeba i dřevem obestavěný záchod ve vzdálenosti tří stop od hranice.⁹⁰ Přece jen je však možné připustit, že záchod může být blíže směrem k hranici, když je záchod ze stran omazán hlínou a nachází se za humny.⁹¹ Zato kanál z něj vedoucí musí být vykopán v hloubce tří stop.⁹² Pokud je však záchod postaven blíže hraniční zdi než jsou tři stopy, pak musí být obestavěn vlastní zdi, tak aby bylo zabráněno šíření zápachu mimo ohražený okrsek.⁹³

Tento paragraf je příkladem nálezu - sentence, kterou vrchní stolice rozhodla sporný případ. Jednalo se o obecnou právní zásadu, o rozhodnutí sporného případu nebo o návod, jak postupovat ve složité záležitosti, se stručným záznamem případu a rozhodnutí.

Předpisy upravující stavbu nových domů jsou podrobně upraveny jednotlivě v paragrafu

⁸⁴Item arbores ortorum in tanto spacio plantentur a sepe, ne rami ultra ipsam dependentes ortum vicini splendore solis privent et obumbrent, quia si hoc contingat, fructus eorumdem ramorum cum vicino, cuius ortum obumbrant, dividantur vel per dominum arborum, si vicinus carere noluerit, precidantur. Flodr I., § 207, písmeno g, s. 218.

⁸⁵Item fabri, pistores et consimiles mechanici, qui in exercendis laboribus suis igne frequenter utuntur, fumum eiusdem ignis in fumario seu edificio ad hoc specialiter facto extra tectum in aerem deducere debent, ne sub tecto in latum diffusus incommodum faciens eos inquietet. Flodr I., § 207, písmeno h, s. 218.

⁸⁶Item locans novam villam potest hominibus aliunde venientibus hereditates in tali villa assignare, quamvis bona talia ad eosdem non sint homines hereditarie devoluta. Flodr I., § 207, písmeno i, s. 218.

⁸⁷Sed tamen nec idem locans nec dominus ville nec locati in villam possunt pro eorum voluntate in preiudicium communis iuris terre ius novum sibi creare seu statuere, immo debent se subicere alicui iuri communi et approbato, quo ipsi vicine ville cetere sunt subiecte. Flodr I., § 207, písmeno i, část druhá, s. 218.

⁸⁸Flodr I., s. 219, § 209, De edificandis merdatoriis, coquinis et consimilibus.

⁸⁹Nicolaus Stainhauseri cum Iohannem Smelczlini, vicinum suum, prohiberet edificare cloacam intra spacium quarti medii pedis a muro suo, sententiatum est sic: Flodr I., s. 219, § 209.

⁹⁰Licet a sepe non linita vel pariete ligneo cloaca in spacio trium pedum cum dimidio sit locanda,... Flodr I., s. 219, § 209.

⁹¹...tamen a sepe ex utraque parte argillata admitti potest, ubi arte sunt aree... Flodr I., s. 219, § 209.

⁹²...quod cloaca trium pedum spacio fodiat;... Flodr I., s. 219, § 209.

⁹³...a muro vero trium pedum spisso, si privata muratur in spissitudine longitudinis lateris cum dimidio, hoc non est in artis areis prohibendum. Flodr I., s. 219, § 209.

208⁹⁴, jehož základní myšlenka spočívá v tom, že poddaní při stavě nových domů nesmějí poškozovat své sousedy.

LHOTNÍ ZŘÍZENÍ

Lhotní zřízení, spočívající v odkladu placení dávek nových osadníků, tedy lhůtě, než začnou nově kultivovaná pole dávat slušnější úrodu, se odrazily v názvech vesnic ve střední Evropě. Starší literatura v nich spatřovala právní nástroj mnohem starší než německá kolonizace, což pregnantně vyjádřil Václav Novotný.⁹⁵ Ponechme stranou sídelně historický význam vesnic se jménem Lhota, není sporu o tom, že toto slovo ve svém staročeském významu opravdu znamená lhůtu, termín odkladu dávkové povinnosti osadníků u nově zakládaných vsí, stejně jako nejstarší, i když sporný doklad místního jména *Igotici*, ze zakládací listiny třebešského kláštera (1101 – 1104).⁹⁶

Ve známé a často citované listině biskupa Daniela II. o vymezení farního obvodu v Rynarci na Pelhřimovsku z roku 1203, jsou uvedeny dva termíny, důležité pro poznání průniku německého práva do sledované oblasti Čáslavska. Za prvé je to doklad lánů (německé *lehen*, tedy lán, ale i léno), kdy k zajištění rýnareckého farního kostela jsou dány dva lány, *dos vero predictae ecclesie hec est: duo lanei*.⁹⁷ K tomu jsou v listině uvedeny dvě dnes zaniklé Lhoty, a sice Dlouhá a Okrouhlá.⁹⁸ Kromě toho, že tato listina dokládá průnik osídlení na Pelhřimovsko, tedy do centrálních částí Česko-oravské vysočiny, tak použití termínu *laneos* ukazuje na přebírání právních zvyklostí z oblasti německého práva.

Vedle toho existence Lhot v téže listině byla vykládána jako svébytný prvek slovanského obyvatelstva, na německém právu nezávislý. Jan Klápště si povšimnul toho, že již v průběhu 12. století, kdy v Čechách probíhala takzvaná vnitřní kolonizace, jsou doloženy v západním prostředí jakési výsady svobodných let⁹⁹, tedy odkladu placení dávek, než pole začnou dávat úrodu. Patrně správně tedy vyvozuje, že právní význam slova lhota, v tehdejší slova smyslu byl převzat jako logický a užitečný nástroj při novém zakládání vesnic již ve 12. století.

Osídlovací vlnu nově zakládaných, „románských“ vesnic směřující z úrodného Čáslavska směrem na Vysočinu, máme doloženu z údolí řeky Doubravy (obr. 6 a 7), ovšem pro úplnou absenci listinných pramenů se nelze vyjádřit k jejich právnímu režimu a k převodu na německé právo.

⁹⁴Edificia nova contra prohibitionem iudicis et iuratorum non sunt facienda. Flodr I., s. 219, § 208.

⁹⁵České dějiny I.4, Praha 1937, s. 494 – 496.

⁹⁶Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005, s. 248.

⁹⁷...ecclesiam in villa, que vocatur Rynarcz... Dos vero predictae ecclesiae hec est duo lanei.

CDB II., s. 32, č. 33.

⁹⁸Hec autem sunt ville ad eiusdem ecclesiae parrochiam pertinentes cum suis iuribus et sua ibi iura spiritualia recipientes... Rynarcz... Dluha Lhota... Ocrouhla Lhota...

CDB II., s. 32, č. 33.

⁹⁹Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005, s. 250.

její kořeny lze spatřovat v římském právu, kdy byli podobně usazení na zemědělské půdě *coloni* a znamenalo to uživatele zemědělské půdy v širším slova smyslu. Nejednalo se tedy o *dominium directum*, nýbrž *dominium utile*. V době předhusitské definuje brněnská kniha městského práva (*Schöffenhuch*), která se emfyteutickým právem zabývá ve dvou paragrafech. Tato kniha představuje ranou recepci římského práva ve středověku.¹⁰⁰ Tohoto jejího významu si v moderní době povšimnul Miroslav Boháček, který římskoprávní prvky v brněnské knize analyzoval a tak uvedl do literatury a tím i do širšího povědomí.¹⁰¹

V paragrafu 282¹⁰² je uvedeno, že emfyteuse je smlouva zvláštního druhu, odlišná od smlouvy kupní, ale i od smlouvy nájemní. Emfyteutická smlouva se řídí podle dohodnutých podmínek. Emfyteuticky se dříve vysazovala horší půda, aby byla zlepšena činností osadníků. Není-li ve smlouvě stanoveno jinak, pak platí o náhradě škody, že poškození celého majetku nese pozemková vrchnost jako majitel a pán. Za poškození části majetku odpovídá emfyteuta. Podle brněnské právní knihy ztratí emfyteuta svoje nároky, pokud neplatí po 3 roky úroky a případný prodej půdy musí nejdříve oznámit své pozemkové vrchnosti.

V paragrafu 283¹⁰³ definuje Kniha písaře Jana rozdíl mezi emfyteutickou lokací a nájmem a dále mezi emfytuzí a prodejem. Od nájemní se emfyteutická smlouva liší tím, že u emfyteuse se dávají obilniny a úroky, u nájemní smlouvy pouze úroky.¹⁰⁴ Za druhé, emfyteuta drží půdu na základě přirozeného práva jako uživatel půdy, což nájemce nikoliv.¹⁰⁵ Za třetí emfyteuta má *dominium utile*, což nájemce nemá.¹⁰⁶ Za čtvrté, zatímco emfyteutická smlouva se může týkat pouze nemovitostí, tak nájemní smlouva též i movitostí.¹⁰⁷ Za páté, zatímco nájemní smlouva je institucí

¹⁰⁰Flodr. I., s. 84 – 86.

Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359 – 1389)*, Brno, 2006, s. 65 – 66.

¹⁰¹Miroslav BOHÁČEK, *Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana, Práce ze semináře českého práva na Karlově Univerzitě v Praze*, Praha, 1924.

¹⁰²De iure venditionis, quod vulgariter dicitur purchrecht. Emphiteosis propriam habet naturam contractus, neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam.

Flodr I., s. 237, § 282.

Graus II., s. 129, pozn. 95.

¹⁰³Differentia inter emphiteosim, locacionem et conduccionem

Flodr I., s. 237, § 283.

Graus II., s. 130, pozn. 99.

¹⁰⁴Emphiteosis differt a locacione primo, quia hic et in pecunia et eciam in specie prestatatur pensio, sed in locacione tantum in pecunia; secundo...

Flodr I., s. 237, § 283 a.

Graus II., s. 130, pozn. 99.

¹⁰⁵...secundo, quia iste possidet naturaliter sicut fructuarius, sed conductor non...

Flodr I., s. 237, § 283.

Graus II., s. 130, pozn. 99.

¹⁰⁶...tercio quia emphiteota habet dominium utile, sed conductor non...

Tamtéž.

¹⁰⁷...quarto, quia contractus emphiteoticus fit in immobilibus tantum, sed ille eciam in mobilibus...

Tamtéž.

civilního (městského práva), tak emfiteutická smlouva je smlouvou přirozenoprávní.¹⁰⁸ Za šesté, musí být nájemní smlouva sepsána, zatímco jiné smlouvy nikoliv.¹⁰⁹

Dále je emfiteuse odlišná od prodeje.¹¹⁰ Při emfiteusi je věc převáděná pod úrokem, při prodeji svobodně.¹¹¹ Při emfiteusi dochází k převodu *dominium utile*, tedy emfiteuta nabývá pouze *dominium utile*, zatímco při prodeji dochází k převodu *dominium directum*.¹¹² Na závěr tohoto paragrafu je ustanovení, že emfiteuse je institucí dědičnou, pokud emfiteuta řádně platí stanovené poplatky.¹¹³

Stejně tak uvádí dědičnost emfiteuse vyšehradské ustanovení o emfiteusi z roku 1411¹¹⁴ v odstavci VIII.¹¹⁵ Zde jsou rovněž v úvodu určeny základní znaky emfiteuse.¹¹⁶

Jeden z pojmových znaků emfiteuse, byl zákupný peníz (*arrha, anleit, podací*), definován je již v brněnské právní knize, *pecunia*.¹¹⁷ Často se objevuje jako termín ve středověkých listinách synonymicky je uveden ve smlouvě z roku 1361.¹¹⁸ V této emfiteutické smlouvě pronajímá pražský měšťan Henst Menhart dvě vesnice, Zvole a Ohrobce, bratrům Mikuláši a Heinslinovi ze Zlatník.

Lze tedy shrnout, že charakteristickými prvky emfiteuse jsou dědičnost držby půdy, právo prodat drženou půdu, obvykle po souhlasu vrchnosti a *dominium utile* emfiteuty na půdu. *Dominium directum* náleželo pozemkové vrchnosti.

¹⁰⁸...quinto, quia conductio est contractus iuris civilis, sed emphyteosis iuris naturalis...

Tamtéž.

¹⁰⁹...sexto, quia conduccio fit in scriptura, sed alter contractus non...

Tamtéž

¹¹⁰Emphyteosis differt a vendicione...

Flodr I., s. 237, (283) b.

Graus II., s. 130, pozn. 96.

¹¹¹...quia hic prestatur pensio, sed in vendicione res libere transit...

Flodr I., s. 237, § 283 an.

Graus II., s. 130, pozn. 99.

¹¹²...item, ab hac receditur, sed ab empto non; item hic utile transit dominium, ibi directum per tradicionem.

Tamtéž.

¹¹³Emphyteosis fit, quando predia perpetuo quibusdam fruenda traduntur; quamdiu pensio sive redditus pro hiis domino prestetur, neque ipsi conductor neque heredi eius cuive conductor vel heres eius ea predia vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit vel alio modo alienaverit auferre liceat. Flodr I., s. 237, (283) c.

Graus II., s. 130, pozn. 96.

¹¹⁴Regulae generales de emphyteusi ex actis capitularibus domini Andreae descriptae.

Graus II., s. 557 – 559, příloha č. 39.

¹¹⁵Quamquam autem fundi in emphyteusim dati, haereditarie dentur ita, ut posteri uti et collaterales de iure in haereditates vocati, etiam ab intestato sine impedimento interveniente, incapaces de iure non extiterint.

Graus II., s. 558, příloha č. 39.

¹¹⁶Postaequam fundus in emphyteosim datus, emphyteuta in usum solum concedatur et proprietates ex natura rei directo domino reserventur, hinc quotiescunque talis non in meritorum remunerationem, sed mere emptori confertur.

Graus II., s. 557, příloha č. 39.

¹¹⁷...quia hic et in *pecunia* et etiam in specie prestatur pensio, sed in locacione tantum in *pecunia*;...

Flodr I., s. 237, § 283a.

Graus II., s. 130, pozn. 96.

¹¹⁸Arra – podací – anleyt.

Graus II., s. 133.

Listy kláštera zbraslavského, sebral a k vydání upravil Ferdinand Tadra, Historický archiv č. 23, Praha, 1904. s. 116, č. 161.

Pouze církev, jako univerzální dědic tradice římského práva, vtělené do Kodexu kanonického práva, od počátku trvala na písemné formě smluv, což v případě velkých feudálů nastalo až v průběhu 13. století, proto nepřekvapí, že nejčasnější doklady německého práva a v mladším období emfyteuse lze nalézt v diplomatářích církevních institucí.

V době pronikání německého práva lze pozorovat i jiné dochované smluvní typy, které existovaly ve stejném období jako emfyteutické smlouvy (kterých se ve vyhraněné formě dochovalo mnohem méně) a z jejichž obsahu lze dovozovat nástup německého práva, přesněji řečeno změnu právních zvyklostí projevujících se mimo jiné ve větší míře používáním písemných smluv.

Příkladem jsou dvě směnné smlouvy. V roce 1282 vyměnil opat vilémovského kláštera Jaroslav s biskupem Tobiášem z Bechyně část vsi Sulice za dvůr v Markovicích s patronátním právem k tamnímu kostelu svatého Jiří.¹¹⁹

Směnná smlouva z roku 1307 mezi opatem Jaroslavem (s celým konventem vilémovského kláštera) a Smilem z Lichtenburka, která se týkala vesnic v této oblasti, přičemž za ni klášter dostal vesnice v okolí Smrdova. Tato smlouva je hodná větší pozornosti, protože je v ní doložena existence většiny vesnic vůbec poprvé, dále dvou dnes zaniklých vesnic, jejichž poloha není známa ani přibližně a konečně také proto, že je vhodné se pokusit posoudit výhodnost této směny pro ekonomiku kláštera, neboť za deset vesnic dostal klášter jenom šest, přičemž skupina vesnic severně od Štoků se nalézala v bohatém stříbronosném území, jejichž exploatace byla v této době již za svým zenitem, nicméně kolem Mittelberku se těžilo ještě v patnáctém století.

Bez zajímavosti není ani odchylné znění této smlouvy v edicích pramenů, Dobner¹²⁰ uvádí na rozdíl od Regest¹²¹ některé další podrobnosti, které v Regestech nejsou uvedeny, potvrzení

¹¹⁹Permutatio villarum Marcowichi et Sulicz facta inter Episcopum Pragensem Thobiam, et Jaroslaum Abbatem Willemoviensem, et eius Conventum, dd. Pragae, 22. Octobris anno 1282.

RBM II., 1882, s. 553.

Dobner VI, s. 387 - 388, č. 10.

Sameš, 1934, s. 23.

¹²⁰Nos Remundus de Leuchtenburg... videlicet Zmuradow Castro, et civitate cum foro libero in ipsa, feria secunda existente, & de villis Zwoschi, Watscow, Schepanow, Lubnie, Bossichzin, ad predicta castrum & civitatem pertinentibus, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, agris, cultis, & incultis existentibus, planis, libero jumentorum campo, cum iure patronatus ecclesiae hereditario domini, & omnibus libertatibus, & utilitatibus... bonis ipsius ecclesiae infra notatis, videlicet Mithelberch, Hondorf, Sighartsdorff, Langendorff, Scheiblisdorff, Chochansdorff, Rechzicz, Dietricillhota, Zawidowici, & Radhoztowici, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, piscinis, aquis, aquarumque decursibus, agris cultis, incultis, montibus, planis, cum iure Patronatus ecclesie, hereditario domini, & cum omnibus libertatibus, & utilitatibus... Dobner VI., s. 392 - 393, č. 16

¹²¹Remundus de Leuchtenburch facit commutationem cum abbate Wilhelmiensi de quibusdam bonis. ...de bonis - infra scriptis, videlicet Zmuradow Castro, et civitate cum foro libero in ipsa feria secunda existente, et de villis Zwoschi, Watscow, Schepanow, Lubne, Bossichzin, ad predicta castrum et civitatem pertinentibus cum omnibus ipsorum attinenciis, - cum iure patronatus ecclesie, commutationem ...cum d. Jarozlao abbate, totoque conventu ecclesiae Willemoviensis, et bonis ipsius ecclesie infra notatis, videlicet Mithelberch, Hondorf, Sighartsdorff, Langendorff, Scheiblisdorff, Chochansdorff, Rechzicz, Dietricillhota, Zawidowici et Radhoztowici cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, cum iure patronatus ecclesie hereditario, dominio, et cum omnibus et libertatibus et utilitatibus,...

pražského biskupa uvedené směnné smlouvy již uvádějí Regesta¹²² i Dobner.¹²³

Příkladem smlouvy o náhradě škody je situace, ke které došlo v roce 1315, kdy opat vilémovského kláštera Budico v čele svých ozbrojenců zaútočil na statky Hrabiše z Paběnic, které poničil.¹²⁴ Byl pražským soudem potrestán pokutou 330 kop grošů.¹²⁵ Bylo ujednáno, že pan Hrabiš spolu se svojí manželkou Svatošnou dostane klášterní ves Ústupky¹²⁶ i s horou Ohebem na dobu svého života.¹²⁷ Jednalo se tedy o jakousi zástavu, kdy poškození mohli čerpat doživotně užítky a výnosy z vesnice, čímž mělo dojít k náhradě škody způsobené klášteřem. Po jejich smrti se měla vesnice i s horou vrátit zpět klášteru, stejně tak i v případě, že by si Paběničtí vystavěli na Ohebu nějaké opevnění.¹²⁸

Po jejich smrti se vesnice vilémovskému klášteru nevrátila, neboť listina z roku 1348 svědčí pouze o tom, že jejich dědicové (Petr z Paběnic) vracejí klášteru horu Oheb s poli a lesy a vzdávají se všech svých nároků na toto místo jménem svým i svých dědiců, což činí pro spásu duše své i rodičů.¹²⁹

1307, 16 Oct. in Broda.

RBM II., s. 929, č. 2152.

¹²²FRB II., 1882, s. 932, č. 2160.

¹²³Ratificatio Joannis Episcopi Pragensis facta super permutatione quorundam pagorum inter monasterium Willemoviense et Nobilem de Luchtamburg dd. Pragae XII. Kalendas Januarii Anno 1307.

Dobner VI., s. 393 - 394, č. 17.

¹²⁴Hrabissius de Pabenicz pro quibusdam dampnis a monasterio Willemowensi ipsi illatis villam Ustupki accipit possidendam.

RBM III., 1890, s. 102 - 103, č. 249.

Sameš 19354, s. 26.

¹²⁵Nos Hrabissius de Pabenicz not ac, quod cum pro dampnis per d. Budiconem abbatem...dampnis ...in trecentis et triginta marcis denariorum

RBM III., 1890, s. 102 - 103, č. 249.

Transactio inter Hrabissum de Pabenicz, et abbatem ac Conventum Willemoviensem, qua loco 330 marcarum denar. gross. Prag., ad qua solvendos Abbas et Conventus Willemoviensis ob damna illata condemnati sunt villam Ustupky dictam cum monte ad dies vite Hrabissio possidendam tradiderunt dd. Prage 4. Idus Martii Anno 1315.

Dobner VI., s. 394 - 396, č. 18.

Sameš 19354, s. 26.

¹²⁶Nedaleko Křižanovic u řeky Chrudimky.

...villam monasterii sui dictam Ustupki cum omnibus iuribus et pertinenciis suis,... RBM III., 1890, s. 103, č. 249.

Sameš 19354, s. 26.

¹²⁷...monte, qui vocatur Oheb, specialiter et nominatim incluso nobis et domine Swatochne, uxori nostre, darent ad vitam... RBM III., 1890, s. 103, č. 249.

Sameš 19354, s. 26.

¹²⁸Et si nos vel ipsa domina Swatochna uxor nostra uel filii uel pueri nostri vel alius quicumque de mandato uel voluntate nostra castrum uel municionem in monte ipso construere vel edificare inciperet statim - - villa predicta Ustupki cum pertinenciis suis et mons ipse Oheb ad monasterium, libere reuentantur. RBM III., 1890, s. 103, č. 249.

Sameš 19354, s. 26.

¹²⁹Restitutio montis Oheb cum agris, silvis, promontoriis etc adjacentibus a Petro de Pabyenicz et eius fratre facta monasterio Willemoviensi. dd. Wyldstein in crastino Beati Galli Anno 1348.

RBM V., 1955, s. 249, č. 494.

Dobner, VI., s. 406.

Sameš 19354, s. 26.

V praxi založení vesnice vypadalo tak, že na neosídlené místo, onen „zelený drn“ přivedla osoba, zvaná v latinských pramenech lokátor, nové osadníky, kteří často přišli ze stovky kilometrů vzdálených míst. Se souhlasem pozemkové vrchnosti, Lichtenburků, bylo možné začít uskutečňovat podnikatelský záměr. To znamená na vybraném místě, přímo v terénu rozměřit pozemkové parcely budoucích usedlostí. Lokátor představoval zástupce nových osadníků, které musel někde zajistit, vybrat od nich část peněz jako první splátku za vznikající usedlosti, nebo tyto peníze zajistit sám ze svých zdrojů, v každém případě i on nesl podnikatelské riziko, kdyby se věci nedařily jak se očekávalo.

Za námahu spojenou s organizací celého podniku, riziko s tím spojené, byl odměněn úřadem rychtáře, který vykonával soudní pravomoc nad měšťany, pokuty a poplatky při tom vybrané odevzdával vrchnosti, Lichtenburkům, přičemž část z nich, určená smluvním podílem, připadla jemu. K tomu měl ještě několik vyměřených pozemků, označovaných jako lány, což byla v té době používaná jednotka výměry polí, která byla zpoplatněna. Tyto rychtářovy pozemky byly osvobozené od vrchnostenských dávek, jak víme z jednotlivých emfiteutických smluv.

Poměrně detailně byla sjednána odměna lokátorovi ve smlouvě mezi mincmistrem Jindřichem a Vyšehradskou kapitulou. Spočívala jednak v sedmém a osmém svobodném lánu v každé z jím vysazených vesnic.¹³⁰ Pozemkový majetek měl převzít lokátor jako vazal a složit vazalskou přísahu děkanovi a celé Vyšehradské kapitule.¹³¹ Součástí odměny lokátorovi byl i rychtářský úřad se soudními pravomocemi, který ale jen pro Jindřicha, nikoliv pro jeho dědice, po smrti jmenovaného měl přejít zpět na Vyšehradskou kapitolu.¹³² Pokud by Jindřich během jednoho roku ve stanovené oblasti nepřivedl osadníky, nemohl by v projektu dále pokračovat a tři jeho ručitelé by museli vyplatit kapitule třicet hřiven stříbra.¹³³

S otázkou úlohy lokátora v celém procesu emfiteutického vysazení vesnice, tak jak v praxi probíhal bezprostředně souvisí také problém o jakou formu zastoupení se jednalo. Po založení vesnice představoval lokátor, již jako rychtář zástupce vrchnosti, na který vykonával jejím jménem soudní, správní pravomoci a vybíral poddanské dávky. Stejně tak evokují ilustrace

¹³⁰...villa quam predictus magister monete locaverit septimum et octavum laneum liberum ab omni solutione pretaxata...CDB IV, s. 436, č. 256.

¹³¹et fidelitatem tamquam fassallus sive fassalli nostri decano et ecclesie Wissegradensis imperpetuum firmiter observabunt. CDB IV, s. 436, č. 256.

¹³²...Pretera statuimus, quod ipse monetarius tantummodo tempore vite sue iudicium habeat in hominibus sepe dictis; et post mortem ipsius liberum habeat ius capitulum, videlicet, quorum interest, eligere et statuere iudicem,... CDB IV, s. 436, č. 256.

¹³³Nec hoc duximus pretermittendum, si dictus magister monete infra circulum anni non locaverit possessores, quemadmodum superius est expressum, quod ipse cadet ab omni iure, quod sibi competeat in eisdem bonis, et fideiussores sui Cunradus...Waltherus...et Albero...persolvent nobis triginta marcas argenti in quibus fide data se nobis firmiter obligarunt. Tamtéž, s. 436, č. 256.

k *Sachsenspiegelu*, kde stojí lokátor mezi vesničany a pánem vznikající vesnice, jeho postavení jakoby „prostředníka“ mezi vrchností a poddanými.

Založení vesnice, kde lokátor musel vložit vlastní prostředky, sám přesvědčit a zajistit nové osadníky – kolonisty, představovalo spíše smlouvu mezi ním a vlastníkem pozemku o založení nové vesnice, kdy vklad majitele pozemku představoval pozemek sám, přičemž to ostatní, především kolonisty, rozměření půdorysu vesnice, rozdělení jednotlivých parcel zajistil již lokátor sám a nesl také podnikatelské riziko. Proto tento vztah připomíná spíše smlouvu o provedení díla.

Jiná věc je situace po založení vesnice. Tu evokuje *Sachsenspiegel* v další ilustraci kde lokátor již ve funkci rychtáře (*rychterius, iudex*), sedí na soudcovské lavici, v ruce třímá listinu symbolizující jeho práva vůči ostatním poddaným. Tyto pravomoci vykonával jménem vrchnosti, na její náklady, když měl zajištěn příjem z jednotlivých vybraných pokut. Tedy právní vztah, který připomíná v dnešním ohledu zastoupení nepřímé.

Výhody, které měl rychtář jsou dobře patrné v listině z roku 1358, kde jsou vidět pohromadě. Rychtář dvou vesnic zbraslavského kláštera v blízkosti Kutné Hory měl pět svobodných lánů, krčmu, pekaře, řezníka mlynáře, k tomu vlastní rychtu a třetinu soudních pokut.¹³⁴ Ne vždy bylo zvýhodněné postavení rychtáře tak dobře patrné, v praxi ale vždy patřil rychtář mezi obyvateli vesnice osobou nadřazenou a ekonomicky zvýhodněnou, přes to všechno zůstal poddaným.

EKONOMICKÉ ASPEKTY EMFYTEUSE

převod na emfyteutické právo znamenal značnou změnu v hospodářských poměrech, stimuloval poddané ke větší snaze o výnos z hospodaření, protože museli včas platit předepsané dávky, úroky. K tomu je také stimulovala dědičná, byť nesvobodná držba půdy. Zavedením těžkého pluhu na dlouhých polních parcelách umožňovalo lepší agrotechniku a tím i vyšší výnosy. Je nutné si uvědomit, že přeměna nevyčerpané lesní půdy v pole, garantovala v závislosti na použité agrotechnice, alespoň zpočátku, vyšší výnosy.¹³⁵

Můžeme říci, že do přelomu 13. a 14. století byla většina obdělávané půdy převedena na emfyteusi. Stejně tak proběhnul proces centralizace církevních velkostatků, což umožnilo jejich lepší a výnosnější obhospodařování. Stejně tak se automaticky předpokládalo, že církevní instituce byly lepšími a vyspělejšími hospodáři.¹³⁶ Z toho by mělo plynout, že nastala doba prosperity se zvyšováním výnosů a bohatnutím vrchností. V praxi tomu bylo přesně naopak, řada velkých

¹³⁴Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, s. 106 – 107, č. 153.

¹³⁵Rostislav VERMOUZEK, *Plužina jako datovací pomůcka*, *Archaeologia historica* 7/82, Brno, 1982, s. 271.

¹³⁶Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310 - 1378*, Praha, 1999, s. 133.

klášterů se ocitla paradoxně po ukončení kolonizačního procesu, někteří jako jeho průkopníci v lesnatých oblastech Čáslavska (Želiv), v těžkých ekonomických problémech, z nichž už nevybředli.

Počátkem čtrnáctého století, za vlády Jana Lucemburského přišla hospodářská krize, jejíž příčina tkvěla v celkové nevýnosnosti velkých pozemkových celků (proces scelování probíhal již ve století předcházejícím), a která postihla všechny české ústavy, nevyjímaje ani v té době bohatý Sedlec u Kutné Hory¹³⁷, který čerpal finanční prostředky nejenom z pozemkové renty, ale také z výtěžků stříbrných dolů, které ležely na jeho pozemcích.

Její kořeny spočívaly v tom, že na přelomu třináctého a čtrnáctého století byl z podstatné míry již ukončen proces přechodu klášterního zemědělského hospodaření na pevně stanovenou peněžní rentu, jejíž výše se dlouhodobě neměnila a která byla stanovena z výměry obdělávané půdy.¹³⁸ Devalvace měny, která probíhala od počátku čtrnáctého století snižovala výnosy z velkých hospodářských celků. V důsledku znehodnocování měny docházelo ke snižování reálné hodnoty peněžní renty vybírané z vyměřené půdy. Přestože jednotlivé kláštery měly v té době ve vlastnictví rozsáhlé statky ve svém okolí, s přirozenými centry v podobě poddanských městeček, docházelo k postupným propadům příjmů z obdělávání půdy v podobě znehodnocení peněžní renty.

V poznávání komplikovaných procesů hospodářských dějin středověku je možné dokumentovat tento vývoj¹³⁹ v narůstající četnosti listinných dokladů o tom, jak jednotlivé kláštery upadaly do dluhů, ať jsou to dlužní úpisy, zástavní smlouvy, kterými jsou dávány do zástavy jednotlivé vesnice za poskytnutou půjčku, často spočívající v relativně nízké částce zato hotových peněz (v poměru k hodnotě zastavené vesnice), z čehož je vidět okamžitá neodkladná potřeba finančních prostředků.

Hospodářské příčiny tohoto vývoje, který plynul z pevně stanovené pozemkové renty, byly ve svém dlouhodobém vývoji nad rámec chápání majitelů středověkých velkostatků. Nelze samozřejmě aplikovat poznatky z období „velké krize“ z přelomu dvacátých a třicátých let 20. století na situaci ve 14. století, jak to činila řada autorů.¹⁴⁰ Rovněž tak není správná představa, že hospodářské potíže vrchností znamenaly automaticky také potíže jejich poddaných, je doložena řada případů, kdy z ní poddaní naopak těžili.¹⁴¹

¹³⁷Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 139.

¹³⁸Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 138 - 139.

Jaroslav ČECHURA, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, Archeologia historica 10, Praha, 1985.

¹³⁹Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 136 - 139.

¹⁴⁰Nejnoveji se tomuto problému, jeho příčinám a projevům v kontextu hospodářských dějin věnuje Jaroslav Čechura. Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 - 1437, Lucemburkové na českém trůně II., Praha 2000, s. 176 - 181.

¹⁴¹Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Lucemburkové na českém trůně I., Praha 2000, s. 139.

Možností zvyšování smluvně stanovené pozemkové renty byly omezené, spočívaly v přeměrování lánů, kterým se ovšem poddaní bránili, protože znamenala zvýšení pozemkové renty.¹⁴² Jinou možností bylo již přímo v emfyteutické smlouvě zakotvit ustanovení o tom, že poddaný bude platit část daňové dávky uložené jeho vrchnosti. V emfyteutických smlouvách 14. století lze nalézt doklady o přesunu daňové zátěže kladené na pozemkovou vrchnost královskou komorou, na její poddané. Dokladem tohoto jevu je smlouva z roku 1339 o vodním mlýnu, uzavřená mezi vilémovským klášteřem na straně jedné a mlynářem s jeho ženou na straně druhé.¹⁴³

Masové rozšíření emfyteuse, spočívající v převodu podstatné části vesnic na německé právo, proběhla do počátku 14. století. Nepřinesla pouze klady, protože nejlépe znám poměrně bohatý listinný materiál týkající se hospodářské situace vilémovského klášteřa, tak použijí jeho příkladu.

Opat vilémovského klášteřa Jaroslav zanechal vysvětlení v listině sepsané 13. července 1318, která představuje první známý doklad o klášteřních dlužích, jistě není náhodou, že byla sepsána nedlouho po období nestability před nástupem Lucemburků. V této listině jakoby vysvětluje (poměrně obsáhle), proč je klášteř v takové špatné situaci, a to pro škody jemu způsobené.¹⁴⁴ Dokument obsahuje několik charakteristických prvků, především nejmenuje ony mocné tyrany, jejichž ruce zničily klášteřní vesnice.¹⁴⁵ Konvent byl tak zbaven svých obvyklých důchodů a postižen naprostou chudobou, z nichž není schopen jinak vybřednout, než tím, že dává do zástavy vesnici Lipničku s dvorem.¹⁴⁶

Za zaplacenou částku (45 kop grošů) zmíněnou vesnici uvedl do původního stavu, tedy obnovil, k tomu *hereditates desolatas deducere et reformare*¹⁴⁷, tedy převedl, v přeneseném slova smyslu osadil a zreformoval. Jinak řečeno emfyteuticky vysadil, jedná se tedy, podobně jako ve smlouvě o nájmu Bojanovského újezdu, o popis emfyteuse. Vesnici a dvůr s poplužím pustým,

¹⁴²Graus II., s. 135.

¹⁴³Si vero berna Regalis edicta fuerit, tunc triginta tunc triginta duos grossos pro berna nobis persolvent, de prima autem berna a recepzione presencium ipsos liberos fore uolumus et absolutos.

RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722. Sameš, 1934, s. 86.

¹⁴⁴Jarozlaus abbas, Wenceslaus prior, Paulus praepositus...Marquardo dicto Nigro et uxori eius Dornazlauaue ad dies vitae eorum villam Lypniczkam pro annuo censu conferunt. ...villas monasteriorum manus potencium et tyrannorum seuissima crudelitas in tantum inuaserit et deuastauerit, quod non solum rebus priuati, uerum eciam homines fame mortui, et qui uiui superfuerunt, quadam inhumanitate et velud canes rabidi et ipsos discerpentes et comedentes mutuo propter panis defectum turpi deficientes morte orbatas et desertas hereditates nobis reliquerunt, quarum fructu priuati et usu paupertate maxima detenti pluribus et magnis obligati debitis in statu miserabili sumus constituti,...

RBM III., s. 187 - 188, č. 456.

¹⁴⁵A jejich krutost tak dalece, že všechno zničili tak, že lidé, zbavení věcí potřebných, hladem umírali, a ti co přežili, nemaje ani potřebný chléb, jakousi nelidskostí jati, že jako psi zuřivě sami sebe požírali, a klášteřu ponechali jen **pusté vesnice**.

Sameš, 1934, s. 27.

Solař, 1868, s. 409.

¹⁴⁶tocius nostri capituli villam nostram Lypniczkam et curiam ibidem ad unum aratrum totaliter desertam ...pro quadraginta V sexagenis grossorum denariorum... ad ipsam villam et curiam pertinentibus, videlicet agris cultis et incultis, pratis, siluis. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁴⁷...releuare, debita persoluere et ad statum pristinum uillas et hereditates desolatas deducere et reformare...

RBM III., s. 188, č. 456.

za stanovený poplatek, aby je obnovil, převedl (na německé právo), přebudoval, a následně pak po zbytek života čerpal užitky a po smrti neporušené (a zlepšené) vrátil vlastníkov, vilémovskému klášteru.

Nádavkem k tomu pak ještě vymezený kus řeky Sázavy, mezi mlýnem Mrzkovickým a zádušním kostela ve Světlé (nad Sázavou), dále s celým lesem u řeky oběma manželům, tak aby mohli tento majetek po dobu svého života držet, mít ve své moci a užívat jeho plodů, přičemž po jejich smrti případně zpět klášteru.¹⁴⁸ Tento aspekt je ve smlouvě vícekrát zdůrazněn,¹⁴⁹ že vesnice a dvůr budou vráceny (bez přírustků) aniž by tomu byly kladeny překážky či odpor. Pokud bude nad uvedenou řekou (Sázavou) postaven mlýn, bude se vším všudy, s příslušenstvím, navrácen neporušený klášteru stejně jako vesnice s dvorem po smrti dvou vypsaných urozených.¹⁵⁰ Z majetku nesmí být nic zcizeno ani prodáno jeho držiteli bez výslovného souhlasu, pod sankcí ztráty všech práv.¹⁵¹ Oba manželé, Markvard a Domaslava se dále zavazují (slibují), že pole příslušná ke dvoru opustí (vrátí) teprve poté, co budou oseta a řádně obdělána.¹⁵²

K roku 1320 je doložena listina nalezená náhodou až v roce 1961 a dokládající hospodářskou situaci kláštera, která se postupně zhoršovala.¹⁵³ Mezi svědky v této listině uvedený Martinus Judeus, čili Martin Žid představuje potvrzení toho, co opatu Jaroslavovi vytýkali již jeho následovníci, totiž že „svým špatným hospodařením přivedl klášter do velkých dluhů,

¹⁴⁸Addimus insuper eisdem integritatem fluuii Sazaue, que est inter molendinum Myrskowicz et dotem ecclesie Swetlicensis, et totam siluam que iacet super litus fluuii predicti ad tempora uite ipsorum et nullius alterius libere possidendam, tenendam et utifuendam. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁴⁹Et post ipsorum uite decursum predicta uilla cum curia et cum omnibus ad dictam villam pertinentibus ad nullum alium quam ad nos et nostrum monasterium omni impedimento et contradiccione remoto integraliter reuententur. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁵⁰Item si voluerint, poterint edificare molendinum super fluuium predictum, ita quod hec omnia uidelicet villa et curia, fluuiio Sazaue et molendino post mortem ipsorum duorum nobis et monasterio nostro integraliter remanebunt. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁵¹Jubemus insuper et sub amissione sui juris statuimus, quod non liceat eis, uidelicet Marquardo et uxori sue Domazlaue predicta bona cuiquam vel alteri cuicumque vendere sine nostro consensu et licencia speciali. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁵²Prefatus vero Marquardus et uxor sua Domazlaue vice versa nobis et posteris nostris promiserunt, quod post eorum decessum agros predictae curie bene seminatos et cultos nobis derelinquant. RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁵³V úvodu oznamuje opat Jaroslav a celý konvent, že na úhradu svých dluhů, které byli nuceni zaplatit, si vypůjčili od vladyky Matěje dvacet pět kop grošů. Stalo se to za podmínky, že vypůjčenou sumu má klášter zaplatit o nejbližší příštím svátku svatého Václava, to jest 28. září. Pro ochotu, se kterou jim Matěj vyšel vstříc v jejich obtížné situaci, zajistili vypůjčené peníze na své osadě Sloupný. Listina vysvětluje, že to znamená, že v případě, že by klášter uvedenou sumu ve stanovené lhůtě nezaplatil, vesnice Sloupný, ve které platí poddaní kláštera sedm fertonů (to jest čtvrtin hřivny) stříbra, to je asi 105 grošů (není ovšem jasné, zdali jde o hřivnu těžkou, nebo hřivnu královskou) se všemi právy, rolemi, loukami, které k ní patří, dále s částí háje, který sousedí s uvedenou vesnicí, případně vladykovi Matějovi a jeho manželce Maruši. Uvedení manželé mají svobodně držet vesnici až do své smrti, po které má být vrácena opět klášteru. Svědky tohoto ujednání jsou hlavně okolní šlechtici, pokud se to dá pro oříznutí pergamentu zjistit. Jsou to Trojan z Moravan, Urban z Budišovic, Mikuláš z ...efanova, Hertvík z Ostružné, Martin z (uříznuto), Martin Žid a jak je pověděno, i jiní důvěryhodní lidé, snad nešlechtici, takže nejsou výslovně jmenováni. Listina je datována dne 12. dubna roku 1320. K dosvědčení pravomocnosti byla přivěšena i pečeť, dnes ztracená. K zaplacení dluhu klášterem nedošlo, protože vesnice Sloupný se již v majetku kláštera vilémovského nevyskytuje, z čehož lze usoudit, že ani po smrti jmenovaných k tomu nedošlo.

Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 – 74.

jak u křesťanů, tak i u židů“ proto opat Petr v roce 1327 dává do zástavy vesnici Zehuby za stodvacet kop grošů Hynkovi a Mechildě ze Žleb.¹⁵⁴ Je tedy možné, že špatná hospodářská situace kláštera počátkem 14. století byla způsobena i hospodářskou neobratností opata Jaroslava (prvního toho jména v posloupnosti doložených opatů).

V průběhu čtrnáctého století se zadlužení kláštera stále zhoršovalo, jak svědčí nejenom zástava klášterních klenotů v roce 1409¹⁵⁵, ale především souhlas Zikmunda z roku 1420 se zástavou klášterního majetku pro těžké dluhy, v nichž se klášter nachází bez možnosti jejich splácení.¹⁵⁶

Zastavovány byly tedy nejenom vesnice a z nich plynoucí užitky, ale také movitosti, příkladmo lze uvést klášterní klenoty, jak ukazuje obsáhlá listina z roku 1409, kdy opat spřáteleného benediktinského kláštera v Třebíči se snaží za pomoci kláštera ve Vilémově vykoupit zpět klenoty, které zastavil v Kutné Hoře židům i křesťanům. A to tím způsobem, že klášter vilémovský je vykoupí zpět nákladem 60 kop grošů a ponechá si je v držení tak dlouho, dokud je nebude moci třebíčský konvent vyplatit. Na závěr listiny je zmínka, v níž bratři z Třebíče povolují vilémovským tyto klenoty dále zastavit, kdyby je nemohli dále udržet.¹⁵⁷

VÝVOJ STŘEDOVĚKÝCH KATASTRŮ

Zavádění emfiteuse s sebou přinášelo kromě zakládání nových vesnic nebo obnovování těch starých na pevně vyměřeném půdorysu další významný důsledek. Totiž ten, že pevně vyměřené pozemky mohly být využity pro odvádění pravidelné pozemkové renty. Nejenom polní plochy ale byly přesně vyměřené, také ostatní, louky lesy a pastviny. S tím souví otázka, jak velké byly plochy půdy, které obhospodařovala jedna vesnice, neboli jak byl velký takový vesnický „katastr“,

¹⁵⁴1327, 6. Jun. Petrus abbas, Saluata prior, Borzyslaus celerarius totusque conventus monasterii Willemowiensis villam Zehub vendunt Hinconi et Mechildae de Zlebyn. - Not ac, quod cum nostrum monasterium plurimorum debitorum sarcina per fratrem Jarozlaum, quondam eiusdem nostri monasterii abbatem, inter christianos et judaeos diversimode contractorum acriter gravaretur, praecipue tamen causa exactionis gravissimae, videlicet CXX sexag., quas tunc magnificus d Johannes, Boemiae et Poloniae rex, praedicta nostra gravissima debita parvipendens, a nostro sibi dari monasterio postulavit, habitat ergo totius nostri capituli bona deliberatione salubrique consilio, quomodo essent haec debita persolunda, ne nostrum totaliter periret monasterium propter damna cottidiana, quae accrescunt ex usuris, totius ergo nostri capituli congregationi utile visum est, ut bona nostra, Zehub villa in Czaslaviensi prouincia sita, pro praedictis debitis venderetur persolundis.

RBM III., 1890, s. 521.

¹⁵⁵Dobner, IV, s. 401 – 402, č. 354.

¹⁵⁶Sigismundus, Rex Boemiae indulget monasterio Willemowiensi, ut liceat pro exsolvendis debitis vendere aliquot census annuos, cum pacto quandocunque redimendi. Datum Czaslaviae feria quinta post festum Sancti Bartholomaei anno 1420. ...Abbas, & Conventus monasterii in Willemow devoti nostri dilecti, gravia debitorum onera...

Dobner VI, s. 458, č. 57.

¹⁵⁷Dobner, IV, s. 401 – 402, č. 354.

Dobner VI., s. 457, č. 62.

Sameš, 1934, s. 83.

kdy vzniknul, případně se stabilizoval v dnešní podobě, jak ji zachytilo mapování v polovině 19. století – Stabilní katastr.

Dosavadní historické bádání došlo k závěru, že „katastry“ jednotlivých vesnic byly zpočátku neurčité, s volněji vymezenými hranicemi, v nichž se nacházely často i rozptýlené sídlištní jednotky, případně jednotlivé usedlosti.¹⁵⁸ To se ale v průběhu 13. století začínalo měnit, jak v důsledku kolonizačních aktivit ubývalo volné půdy, začínala být „vzácnější“, jednotlivé „katastry“ na sebe začaly doléhat těsněji.¹⁵⁹ Tlak na novou půdu, zvyšování výnosů si vynutil změnu systému obdělávání polí, zavedení trojpolního systému. Dochází ke koncentraci osídlení¹⁶⁰, menší množství lidí (a sídlišť) obdělává větší plochy. Některé vesnice zanikly, katastrální území dnešní vesnice v sobě často skrývá původně dvě, jednu zaniklou při okraji dnešního katastru a tu dnešní, která dostala při reorganizaci přednost a přetrvala do dnešní doby. Takových dokladů jsou v Čechách objeveny a zdokumentovány desítky, samozřejmě jich bude mnohem více, na území Čáslavska možno uvést z vlastního zkoumání jako příklad zaniklé Mrchojedy¹⁶¹ a zaniklou vesnici na katastrálním území Stupárovic.¹⁶²

Nejstarší doklad o hospodářském prostoru vesnice (tedy jakémsi středověkém „katastru“) máme z Únětic nedaleko Prahy, kdy v listině datované do období 1125 – 1140 je uvedena řada pomístních jmen, která při lokalizaci přímo v terénu dávají představu o „katastru“ raně středověké vesnice, o jeho rozloze a hranicích.¹⁶³

Průzkum raně středověkého osídlení centrálního Chrudimska ukázal, že pokud je k dispozici listinný doklad o hranicích jednotlivých území ze 13. století, tak často osvědčily velkou životnost, když se v podstatě dochovaly v podobě katastrálních území až dodnes.¹⁶⁴ Tím se rozumí základní rozhraničení, jako jsou vodní toky, návrší, nikoliv detaily.

Ve sledované Čáslavské provincii máme k dispozici listinu z konce 13. století, která dokládá rozsah území příslušné ke středověké vsi Heřmanice. Předmětem této kupní smlouvy je souvislé území dvou sousedících vesnic, jejichž „katastry“ dělila řeka Doubrava, totiž Heřmanice

¹⁵⁸Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 243 - 245.

¹⁵⁹Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 259.

¹⁶⁰Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 259.

¹⁶¹Zdeněk PEHAL, *Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy*, ZMHK, Hradec Králové, 2006.

¹⁶²Zdeněk PEHAL, *Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod*, ZMHK, Hradec Králové, 2006.

¹⁶³Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi*, Praha, 2004, s. 101 - 102.

¹⁶⁴Jan FROLÍK, Jiří SIGL, *Chrudimsko v raném středověku, vývoj osídlení a jeho proměny*, Hradec Králové, 1995, s. 42 - 43.

a Malojovice (obr. 7).¹⁶⁵ Identifikací dvou pomístních jmen, které se dochovaly v kolektivní paměti dodnes, bylo možné přesně vymežit hraniční body „katastru“ Heřmanic v roce 1281, přičemž se ukázalo, že se nijak podstatně neliší od stavu katastrálních hranic zachyceném v indikační skice mapy Stabilmního katastru z roku 1838 (obr. 23). Jeho základní tvar a rozloha se od roku 1281, kdy byla popsána a již stabilizována, nijak podstatně nezměnila. Z dalšího vývoje je zajímavé, že jeho protáhlý tvar byl po roce 1281 a před rokem 1318 rozdělen na dvě části, přičemž v té menší, severozápadní části vznikla vesnice Bučovice (obr. 23).

Situace na „katastru“ středověkých Heřmanic je tedy dobře doložena dvěma listinami z roku 1281 a 1350, tak jejich obsah umožňuje poněkud překonat „pramennou nouzi“ písemných dokladů. Následnou konfrontací s dalšími přístupy sledování, konkrétně toponomastikou a povrchovým průzkumem se daří pronikat hlouběji do středověké situace. Proto se na obě listiny a především jejich obsah podíváme poněkud podrobněji.

První z nich byla sepsána v červenci roku 1281¹⁶⁶, představuje vůbec první písemnou zmínku o převáděných vesnicích, bohužel nelze dovést, kdo a kdy předmětné vesnice založil. Předmětem této kupní smlouvy je poměrně rozsáhlá oblast kolem dvou sousedících vesnic, jakousi přirozenou „osou“ tohoto území je řeka Doubrava, ve smlouvě výslovně uvedená se dvěma břehy skrytými, zapovězenými, což lze považovat za právo říčního rybolovu v určitém úseku řeky. Podobně nelze pominout název lesa tvořícího příslušenství Heřmanic, jeho podoba evokuje možnost existence zaniklé vesnice jménem Kozojedy, představa to není nová, přes intenzivní terénní průzkum v této oblasti se mně ji dosud nepodařilo lokalizovat, pokud skutečně byla. V každém případě tato smlouva umožňuje nahlédnout do poměrů v roce 1281, porovnání tehdejší a dnešní situace přímo v terénu (obr. 28) přináší nové poznatky o středověkém osídlení.

Obvyklá právní forma „se všemi příslušenstvími“, „*cum omnibus pertinenciis*“, listina také obsahuje výslovné právo „kobyliho pole.“¹⁶⁷ Svým obsahem se toto právo řadilo mezi pozemkové služebnosti¹⁶⁸, bylo vázáno na určitý konkrétní pozemek, louku, luh nebo pole vhodné pro chov

¹⁶⁵ Malojovice zanikly v době blížeji neurčitelné, patrně již v době předhusitské, povědomí o jejich poloze se dochovalo, v těchto místech dnes drobná stejnojmenná zástavba. Na I. vojenském mapování ovšem jen rybníky, u největšího z nich dnes již neexistující mlýn. Alespoň některý z těchto tří rybníků mohl již být vypočten úhmem v r. 1281.

¹⁶⁶ v červenci 1281: Henricus, Zmilo et Reimundus filii...duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojowitz prope monasterium Wilhelmove...cum omnibus pertinenciis...cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz...

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

¹⁶⁷...cum piscationibus, molendinis, virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis, cum jure et libertate campi jumentorum, quod vulgo kobile pole dicitur, et omnibus libertatibus atque juribus villarum earundem hereditarie perpetue possidendas.

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

¹⁶⁸ Tam, kde se pod širým nebem chovaly plemenné klisny, mohl jejich vlastník v období od sv. Havla ke sv. Jiří užívat k průchodu, ne k pastvě také pozemky sousedů. V. VANĚČEK, České „kobyli pole“ jako právní instituce, Praha, 1959.

plemenných klisen. Lokalizace tohoto pozemku v okolí Heřmanic je složitější. Předpokládá se, že takové pozemky bývaly v údolích řek a potoků, v místech občas zaplavovaných.¹⁶⁹ Takové místo se podařilo lokalizovat¹⁷⁰ v terénu, ačkoliv již upadlo v zapomnění, na rozdíl od toponyma Kozojedy. Protáhlý tvar heřmanického katastru byl tedy stabilizován, přesněji řečeno jeho podélná osa, již v roce 1281.

Tato listina dokládá také přítomnost rybníků a mlýnů v oblasti. Dále je v ní zmíněna existence kaple zasvěcené svatému Benediktu,¹⁷¹ část dnešního kostela sv. Bartoloměje. Bez zajímavosti není ani způsob, jakým smlouva lokalizuje prodávaný majetek, vesnice s příslušenstvím, které se nalézají mezi klášterními državami.¹⁷²

Toponymum „Kozojedy,“ neboli „Kozojedský les“ se naopak dochovalo v kolektivní paměti téměř jistě přesně v místech nedaleko polohy „6“ (obr. 28), kde je uvedeno v listině z roku 1281. Severně od polohy „6“, se nalézá strmý svah nad řekou Doubravou zarostlý bukovým (*Fagus sylvatica*) lesem s příměsí jedle (*Abies alba*), který se svým druhovým složením blíží stavu (podle geobotanické rekonstrukční mapy) ve středověku. Téměř jistě se jedná o les („Kozojed“) a břehy řeky Doubravy uvedené v listině z roku 1281. Tento les (v dnešní době strmá zalesněná stráž na levém břehu řeky Doubravy) naznačuje možnost této řeky jako hranice tehdejšího „katastru“ Heřmanic, když se v listině z roku 1281 hovoří o obou březích Doubravy jako o zapovězených.¹⁷³ Toto pomístní jméno je dále doloženo v listině z roku 1577¹⁷⁴, je zajímavé, že se do dnešní doby dochovalo rozptýlené¹⁷⁵ pouze na levém břehu Doubravy.

V této listině není ani zmínka o vesnici Bučovice, která se nalézá v menší, severozápadní

¹⁶⁹Václav VANĚČEK, České „kobyli pole“ jako právní instituce, Praha, 1959, s. 4.

¹⁷⁰Autorova nevlastní matka Jana Pehalová si vzpomněla, že v 50. letech 20. století se jménem „kobyli louka“ označovala vlhká, svažité louka směrem k řece Doubravě na jejím levém břehu poblíž koty 321,5 východně od Moravan. Nynější dotazy v okolí po tomto názvu již byly neúspěšné, upadnul v zapomnění.

¹⁷¹Jus quoque patronatus, quod habemus in capella b. Benedicti, que est in prefata villa Hermanitz, permisimus ad abbatem et fratres predictos cum universitate transire.

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

¹⁷²Duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojovitz prope monasterium Wilhelmove inter possessiones ipsius monasterii sitas vendidimus... RBM II., s. 539, č. 1245.

¹⁷³cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz....

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

Vhodnější výklad tohoto výrazu se jeví jako právo rybařit ve vymezeném úseku řeky Doubravy. Stejně tak soudí i Sameš, 1934, s. 23.

¹⁷⁴...cum silvis & rubetis Kozogedsky apellatis, sitis inter pagos Auchrow & Herzmanicz, inter quas sunt prata vulgo Kozogyedsky ad Willimow spectantia, & cum aliis silvis ecclesiarum ,...

Dobner VI., s. 470, č. 80.

¹⁷⁵Samotné jméno Kozojedy evokuje raně středověkou vesnici z období vnitřní kolonizace 12. století, rozptýl jména se jeví na ploše odpovídající předpokládanému katastru takové vesnice, pokud existovala. Jakkoliv to považují za pravděpodobné, tak velice pečlivý povrchový průzkum této oblasti po ní nenalezl ani stopu. Námaha při hledání je na místě, pokud by tam skutečně byla zaniklá vesnice Kozojedy, tak by to znamenalo její „pohlčení“ katastrem Heřmanic ve 13. století, který by tak měl prokazatelně mnohem složitější vývoj.

části heřmanického katastru, je tedy jisté, že vznikla až poté, „oddělením“ asi čtyřiceti procent plochy tohoto katastru. První písemná zmínka o její existenci je z roku 1318¹⁷⁶ a vzápětí z roku 1320.¹⁷⁷ Nemá vlastní katastr, leží jako osada na katastru Heřmanic. I to nepřímo dokládá, že je mladší než Heřmanice, vznikla v letech 1281 – 1318 (1320), jedná se o krajní data, patrně tak, že rozhodnutím pozemkové vrchnosti v tomto případě vilémovského kláštera se „oddělila“ zemědělsky obdělávaná část původního celistvého katastru Heřmanic a vznikla další vesnice, která nejspíše umožnila lépe hospodářsky využít tuto část do té doby jednotného katastru.

To je věc zajímavá, v této době kolem roku 1300 docházelo naopak k procesu přesně opačnému, totiž zániku sídlišť v souvislosti s velkou přestavbou krajiny, totiž ke koncentraci osídlení. Na příčiny tohoto jevu v tomto čase a prostoru můžeme nahlížet tak, že Heřmanice nebyly schopny hospodářsky pokrýt celý svůj katastr a vznikla další sídelně hospodářská jednotka. Vztaž tohoto procesu k emfyteusi může být ten, že v uvedeném časovém intervalu došlo k převodu Heřmanic na německé právo, reorganizaci původní pluziny do podoby, kterou zachytil Stabilní katastr (obr. 21), vznik rychty a k emfyteutickému vysazení Bučovic.

To je umocněno nejstaršími zmínkami o Bučovicích v podobě šlechtického predikátu, že totiž vilémovský klášter emfyteuticky pronajal toto území, kde vznikly Bučovice drobnému šlechtici, který vesnici vybudoval a pak na ní hospodařil, přičemž podobný proces proběhnul zároveň v Heřmanicích, kdy tato již existující vesnice byla převedena na emfyteusi a vzniknul i panský dvůr (rezidenčního typu). V listinném materiálu se objevuje šlechtický predikát „z Heřmanic“ poprvé v roce 1318, 1339, 1348, 1387,¹⁷⁸ 1398¹⁷⁹ (predikát) a dvůr roku 1350. Vlastník tohoto dvora, Modliboch z Heřmanic se vůbec poprvé objevuje mezi svědky na listině z roku 1339, kdy klášter pronajímá mlynáři a jeho ženě mlýn pod Mladoticemi na řece Doubravě.¹⁸⁰

¹⁷⁶Testes Otto de Cun (en)yla, Weslaus de Mankowa, Martinus de Mankowa, Henech de Dlusyna, Genys de Chluma, Bhle de Smyrsan, Martinus de Zgylna, Troyanus de Morauan, Petrus de Jursycow, Urbanus de Budyssoua, Krsapa de Herzmanicz, Bohuslaus de Hostacowa.

RBM III., s. 188, č. 456.

¹⁷⁷Svědci:... Trojan z Moravan, Urban z Budišovic, Mikuláš z ...efanova, Hertvík z Ostružné, Martin z (uřiznuto), Martin Žid a jak je pověděno, i jiní důvěryhodní lidé, snad nešlechtici, takže nejsou výslovně jmenováni. Listina je datována dne 12. dubna roku 1320.

Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 – 74.

¹⁷⁸Gira de Jenicow fatetur se a Domino Abbate et Conventu Willemoviensi villam Malczie ad dies vitae sua possidendam accepisse dd. die VIII. Junii A. 1387.

...ego Gira de Genicow recognosco tenore presencium ...Dominis Andrea Abbate et toto Conventu monasterii Willemoviensis...villam ipsorum Malczie nuncupatam in districtu Libiciensi sitam ad tempora duntaxat vite mee...

...viros amicos meos Cunssiconem de Hermanicz, Nicolaum dictum Lelek de Baczkow...

Dobner VI., s. 430 - 431, č. 46.

¹⁷⁹Transactio, super villis Hermanicz, et Parzizow, inter Abbatem et Conventum Willemowiensem ex una, et Cunssiconem cum filio Modliboch parte ex altera, dd. Pragaie die. S. Stephani A. 1398.

Dobner VI., s. 440, č. 53

Sameš, 1934, s. 86.

¹⁸⁰RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722, Dobner VI, s. 401 - 402, č. 22.

Druhou listinou z roku 1350, prodávají bratři Ješek z Mrchojed a Modliboch z Heřmanic klášteru ve Vilémově dvůr.¹⁸¹ Dále listina obsahuje¹⁸², ač psána latinsky dvě česká dobová toponyma „strucha“ a „strany“ s jejich slovním vymezením v terénu, společně s cestou zvanou *strata Wilcanovensí*¹⁸³ (obr. 28).

Interpretaci těchto toponym jsem provedl tak, že jsem ztotožnil termín „strany“ s hojně používaným recentním toponymem „stráně“, tak se označují poměrně strmé svahy na pravém břehu Doubravky severozápadně od Heřmanic směrem k vesnici Bučovice. Jsou zarostlé lesem, stejně jako protější břeh. Toponymum „strucha“ lze jistě ztotožnit s dnešním slovem „strouha“, zvláště když je v listině zmíněna vodoteč v této souvislosti. Levý břeh Doubravky je silně zvodnělý a několik potůčků je vidět na recentní mapě zachycující stav před rokem 1970, než byly zatrubněny v rámci meliorací. Ostatně toponymum „K struhám“ naznačuje správnost tohoto výkladu, který vynikne při pohledu na přiloženou mapu (obr. 28).

Tam je zobrazen také zbytek polní cesty směrem od Vilémova a výrazný terénní zářez v recentní době bez vody, který lze s jistotou považovat za zbytek úvozové cesty, která mířila k brodu přes Doubravku a ústila někdy v těsné blízkosti kostela (kaple svatého Benedikta), centra středověkých Heřmanic. Toto lze považovat za průběh cesty zmíněné v listině jako *strata Wilcanovensí* (šipka, obr. 28).

Podobná situace s brodem je nedaleko mezi kostely svatého Kříže (obr. 6) a svatého Martina, kde se předpokládá „románský“ brod přes řeku Doubravu.¹⁸⁴ Zde bych si troufнул

¹⁸¹ 1350 iul. 25. Heřmanice

Fratres Jesco de Mrchogyed (Mrchogyed) et Modliboch de Heřmanice (Herzmanicz) unam curiam in Heřmanice, eis a monasterio in Vilémov (Wylemowensi) ad vitae eorum tempera traditam, vendunt.

Bratři Ješek z Mrchojed a Modliboch z Heřmanic prodávají klášteru vilémovskému dvůr v Heřmanicích, tak jak jim odjakživa náležel.

RBM V., fasciculus 3, s. 466, č. 901.

Jesco de Mrchogyed, et Modliboch de Herzmanicz fatentur se vendidisse unam Curiam in Herzmanicz Christiano pro X. sexagenis grossorum Pragensium quod bonum Herzmanicz a Monasterio Willemoviensi ad amborum dies vitae fuit traditum dd. Herzmanicz in die Sancti Jacobi Anno 1350.

Dobner VI, s. 407, č. 29.

¹⁸² ...cum agris ad ipsam pertinentibus atque medietate rubetarum, que vulgariter „strany“ nuncupatur, sub agris Modlibochonis a strata Wilcanovensí usque ad decursum aque, qui decursus vulgariter „strucha“ vocatur, cum omni iure et libertate ad ipsam curiam spectantibus viro discr. et. hon.

...s poli k uvedenému dvorci příslušejícími a prostředním lesem (lesopolem) zvaným „strany“, pod Modlibochovými poli sahajícími od „cesty Vlkánovské“ přes protékající vodu, jejíž průběh se nazývá „strouha“ se všemi právy a svobodami k popsánému dvorci náležejícími.

RBM V., fasciculus 3, s. 466, č. 901.

¹⁸³ Není jasné co tento název znamená, pokud nejde o chybu písaře při zápisu názvu sousedního Vilémova, tedy *strata Willemoviensi*, pak by se jednalo o cestu vlkanovskou, Vlkánov je ovšem malá, dnes bezvýznamná ves sousedící s Ovesnou Lhotou nedaleko Smrdova (Sázavky), na okrese Havlíčkův Brod. Tato vesnička je doložená poprvé pozdě, až k r. 1591, ovšem občas se v literatuře předpokládá, patrně důvodně, pobočná větev Haberské stezky mezi (Vilémovem) Habry, Světlou (nad Sázavou) a Humpolcem. Ve Smrdově a Světlé je doloženo vybírání cla, tato komunikace by v okolí Vlkánova prudce změnila směr na jih ke Světlé a Humpolci, to by vysvětlovalo komunikační význam Vlkánova, je to ovšem spekulativní, nikoliv nemožné.

¹⁸⁴ Martin KUNA, *Nedestruktivní archeologie*, Praha, 2004, s. 324.

Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, *K počátkům města Ronova nad Doubravou*, in: *Středověká archeologie a*

předpokládat brod „gotický,“ prokazatelně ze 13. století, ležící na spojnici mezi vilémovským klášteřem, Vilémovem a Heřmanicemi (obr. 19). Význam této spojnice jistě vzrostl po roce 1281. Lokalizaci uvedených toponym do těchto míst neodporuje ani jejich vzájemný vztah uvedený v listině, když jako „prostřední les“ *medietate rubetarum* „pod Modlíbochovými poli“ *sub agris Modlibochonis* budeme považovat les i v dnešní době na obou březích Doubravky, především na jejím pravém břehu, který je strmější. Předpokládaná lokalizace „Modlíbochových polí“ na levý břeh Doubravky nám navíc ukazuje středověký „katastr“ Heřmanic v polovině čtrnáctého století jako rozkládající se na obou březích Doubravky, které tvoří jeho „osu,“ nikoliv hranici směrem k Vilémovu, jak by pro starší období mohla naznačovat poloha Heřmanic kolem kostela na vysoké terase nad Doubravkou. Uvedený Ješek z Mrchojed měl svůj predikát podle před rokem 1400 zaniklé, nedaleké vesnice Mrchojed.¹⁸⁵

Bez zajímavosti není ani výčet jednotlivých částí obhospodařované krajiny, v roce 1281 *...cum... virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis... cum silva dicta Kozojed,...*¹⁸⁶ a v roce 1350 *...cum agris ad ipsam pertinentibus atque medietate rubetarum...*¹⁸⁷ V roce 1281 krajina obsahovala kromě lesa, který se v údolí Doubravy dochoval v podstatě dodnes v původním rozsahu, pastvin a luk, také křoviny, *virgultis*, které jsou patrně v roce 1350 označeny jako *rubetis*, což je považováno za jakési „lesopole“, plochu, která pomalu zarůstala lesem¹⁸⁸, vykloučením kterého ovšem vznikla. Etymologicky se domnívám, že toto slovo mohlo označovat též paseku, odvozeno od slova *rubus*, které botanicky označuje rod ostružiník, vytrvalé keře množící se mimo jiné odnožemi, které po vykácení lesa rychle osídlují prosvětlené plochy vzniklých pasek. To platí především o maliníku, *Rubus idaeus*, v menší míře ostružiník *Rubus plicatus*.¹⁸⁹

Při detailním průzkumu okolí Heřmanic (obr. 28) a porovnání dnešního stavu krajiny a situací v listině v roce 1281 a 1350 je na místě si položit otázku, zdali v roce 1281 prodávané vesnice s příslušenstvím byly již převedeny na emfyteutické právo či nikoliv. Schematická představa vycházející z toho, že vesnice prodali klášteři Lichtenburkové (význační kolonizátoři) by mohla svádět k tomu, že již ano, zvláště když uvážíme, že nejstarší smlouva z okolí, výslovně označená za emfyteutickou je z roku 1279. To by zdánlivě podporovala představa mlýnů v této oblasti, *molendinis*, které jsou považovány za doklad vyspělejšího zemědělství, tedy vzrůstající

studium počátků měst, Praha, 1977, s. 105-112.

¹⁸⁵Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 150 - 162.

¹⁸⁶RBM II., s. 539, č. 1245.

¹⁸⁷RBM V., fasciculus 3, s. 466, č. 901.

¹⁸⁸Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 - 1253), Praha, 2002, s. 320.

¹⁸⁹Slavomil HEJNÝ - Bohumil SLAVÍK, editoři, Květena České socialistické republiky, Praha, 1988, s. 49 - 50.

výnosy reorganizovaných ploch si vynutily zavedení výkonnějších způsobů mletí obilí než ručními rotačními mlýnky.

Nemusí to být ovšem vůbec takto jednoznačné, zavedení emfyteuse u již existujících vesnic představovalo časově, finančně i lidsky náročný úkol spočívající mimo jiné v reorganizaci obdělávaných ploch, jejich úplně jiném uspořádání. Starší způsob obdělávání zemědělské půdy před zavedením trojpolí předpokládal podstatnou část všech polí ležet neobdělanou, úhorem, tak by se mohl vyložit obrat v listině z roku 1281 „s polmi obdělanými i neobdělanými“, *cum agris cultis et incultis*. Stejně jsou vypočteny pole v Bojanovském újezdu, který byl pronajímán za účelem převodu na emfyteusi.¹⁹⁰ Zatímco v listině z roku 1350 se prodává dvůr s polmi k němu příslušejícími, *cum agris ad ipsam pertinentibus*¹⁹¹, to evokuje představu již zavedeného trojpolí, kdy podíl úhoru byl již mnohem menší.

Ostatně použití obratu v listině z roku 1281 *...et omnibus libertatibus atque juribus villarum earundem hereditarie perpetue possidendas*¹⁹² v této kupní smlouvě nikoliv ve smyslu že by prodávající Lichtenburkové obě vesnice drželi právem dědičným, nýbrž ve smyslu plného držení a tím i pevné a trvalé koupě.¹⁹³ Proto se domnívám, že k převodu Heřmanic na emfyteusi došlo v intervalu let 1281 – 1350.

VYMEZENÍ MAJETKOVÝCH CELKŮ A SPORY O HRANICE

S otázkou vzniku území, které obhospodařovaly jednotlivé vesnice, jakýchsi středověkých vesnických katastrů souvisí také přirozená snaha nějak ohraničovat vůči sobě navzájem jednotlivá území, statky, *bona* a také, jak ubývalo půdy vhodné k obdělávání, pozemky jednotlivých vesnic. Jeden z nejstarších dokladů z Čáslavska představuje listina o vymezení hranic mezi velkými pozemkovými vrchnostmi z počátku 13. století.

Podle listiny datované do let 1204 - 1214 daroval pro spásu své duše, *ob remedium anime mee* údělný kníže čáslavsko – chrudimsko - vratislavský Děpolt III.¹⁹⁴ (*Theobaldus*) klášteru jednu

¹⁹⁰ *...districtum Boyanowyensem ex toto desertum, ... suscepimus ad locandum et ad fructus uberiores reformandum, ... cum omnibus villulis... cum agris cultis et incultis...*

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

¹⁹¹ RBM V., fasciculus 3, s. 466, č. 901.

¹⁹² *...a veškerá práva a svobody k těmto vsím, které nepřetržitě dědičně drželi...*

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

¹⁹³ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 224 a poznámka č. 57 na s. 688.

¹⁹⁴ *...quod ego Theobaldus, dux Cazlawiensis et Hrudimensis et Wratizlouiensis,...*

CDB II., tomus II, 1912, s. 107, č. 112.

Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, s. 117.

sedminu cja vybraného v celnici zvané Habr.¹⁹⁵ Avšak zbylých šest sedmin přísluší k zeměpanskému hradu (v Čáslavi).¹⁹⁶ Listina není datována, časový interval¹⁹⁷ vychází ze zmínky o episkopátu biskupa Daniela za vlády Přemysla, slavného krále Čech.¹⁹⁸ Při té příležitosti byly stanoveny hranice mezi bohužel blíže nejmenovanými klášterními statky (*bona*) a dvorem (*ville mee*), který leží u celnice.

Ve zkratce řečeno se jasně hovoří o vytvoření hraničních mezí, *metas inter villas suam, quae est in theloneo sita, et monasterii in Vilémov bona constituit*. A to za osobní přítomnosti knížete Děpolda, *in propria mea persona*, opata vilémovského kláštera, *sub tempore Hermannii abbatis*, veřejně před svědky, kteří jsou uvedeni ve svědečné řadě, *coram his testibus metas constitui*.¹⁹⁹ Na prvním místě svědečné řady je uveden Děpoltův notář Albert.

V této stručné listině vidíme skryty obecné postupy v této době, ale i dříve a samozřejmě hluboko do novověku obvyklé postupy stanovení hranic. Tedy za účasti nejvyšších představitelů obou pozemkových vrchností, opata a knížete spolu s jednotlivými svědky, byla vymezena hranice, slavnostnější formou, nepochybně došlo i k nějakému vyznačení přímo v terénu, který je v dnešní době bohužel nedoložitelný.

Naproti tomu představa o umístění celnice, která je v listině také zmíněna, je kolektivní paměti uchována poměrně přesně.²⁰⁰ Toto místo se nalézá na levém břehu potoka Malé Sázavy (Sázavky) přímo v místech kde ústila ještě v nedávné minulosti polní cesta do blízké vesnice Kněž (Obr. 22). Přímo pod tímto místem je dochováno místní jméno „brodiště“, kde se měl podle ústní tradice nacházet brod přes zmíněný potok.²⁰¹ Sledování pomístních jmen nepřineslo příliš jasno do otázky „hraničního bodu“ jak je zmíněn v uvedené listině z počátku třináctého století.

¹⁹⁵ ...eidem sancte ecclesiae quartam septimanam in theloneo, quod Gabr nuncupatur, adiens confirmavi...

CDB II., tomus II, 1912, s. 107, č. 112.

Theobaldus III., dux..., metas inter villam suam, quae est in theloneo sita (quod Gabr nuncupatur), et monasterii in Vilémov bona constituit eidemque monasterio quartam septimanam in theloneo Habry confert.

Dobner, VI., s. 380 – 381, č. 1.

¹⁹⁶ ...sex autem ad kastellanos ebdomadas pertinere decrevi. CDB II., tomus II, 1912, s. 107, č. 112.

¹⁹⁷ Vratislav VANÍČEK, VDZKČ II. (1197 – 1250), s. 117 a poznámka č. 81 na s. 470.

¹⁹⁸ Hec autem acta sunt tempore Premizl gloriosi regis Boemie, Daniele pontifice existente.

CDB II., tomus II, 1912, s. 107, č. 112.

¹⁹⁹ Alberto meo existente notario, Milota, Ubizlao, Glupen, Johanne de Sussic, Martino de Raic, Podoba, Stephano de Tukiek, Balstin et eius duobus filliis, Ponata milite Petri castellani in Cazlaw, Nuzer milite Rudolphi iudicis.

CDB II., tomus II, 1912, s. 107, č. 112.

Dobner, VI., s. 380 – 381, č. 1.

²⁰⁰ Habry, Brodská ulice, do míst dnešních domů číslo popisné 181, 182 a 244.

²⁰¹ Přibližná poloha těchto míst byla publikována v místní vlastivědné publikaci: Karel RŮŽIČKA, Pavel NOVÁK, Habry, Havlíčkův Brod, 2001, s. 11. Stejně tak i v:

František HORÁK, Emanuel CHRAMOSTA, Cesta Liběcká, Praha, 1923, s. 212.

Její dopřesnění mně vysvětlil jeden z autorů publikace, místní patriot pan Karel Růžička, který sběru informací o Habrech a okolí zasvětil celý svůj dosavadní dlouhý život, kterému tímto za tyto a jiné informace velice děkuji.

Zato je třeba si všimnout pomístního jména Jablůňka, které je uvedeno již v prvním vojenském mapování.²⁰² Za současného stavu poznání se zdá, že toponymum „Opatská“ patří výrazně terénní dominantě (nadmořská výška 520 metrů nad mořem) východně od Habrů dokládá nejenom příslušnost k majetku kláštera, ale také vyhovuje lokalizačním údajům v listině z počátku třináctého století. V těchto místech by se tedy mohlo nalézat ono hraniční místo v listině z počátku 12. století.

Přirozená snaha vymezit přímo v terénu a tak posílit právní jistotu vlastníka anebo nepřesné vymezení hranic vedlo ke sporům, komu ten či onen sporný kus území náleží. V souvislosti s tlakem na využití krajiny se zavedením emfiteuse lze předpokládat, že četnost takových sporů narůstala s koncem 13. století, kdy volné půdy ubývalo, a začala být vzácnější, včetně té lesní. Jako příklad lze uvést spor o les mezi vilémovským klášterem a drobnými šlechtici z vesnice Kladruby na Chotěbořsku. Dotčený les příslušel k sousední vesnici Sloupný.

Zatímco vztah Kladrub k vilémovskému klášteru je v pramenech dobře doložen již v Dobnerově Diplomatarii²⁰³, tak o příslušnosti vesnice Sloupno (ve středověku Sloupný) nebylo známo donedávna nic a teprve s objevem a publikací neznámé listiny kláštera²⁰⁴ lze snadno pochopit proč docházelo k sousedským sporům mezi klášterem a drobnými šlechtici z Kladrub, což začalo postoupením práva na sporný les, které učinili Zubákové ve prospěch vilémovského kláštera v roce 1398.²⁰⁵ Následně došlo²⁰⁶ v roce 1401 ke sporu, kdy arbitři rozhodli ve prospěch

²⁰²Trat' Jablůňka se nalézá asi jeden kilometr jihojihovýchodně od míst tradovaného umístění celnice, etymologicky se tento název odvozuje od jiného latinského pojmenování pro celnici – *gebella*.

²⁰³Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI - Diplomatarium extincti monasterii willemoviensis Ordinis S. Benedicti ab anno 1214 usque ad anno 1577, Praga, 1785.

²⁰⁴Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 - 74.

²⁰⁵Cessio cujusdam sylvae ad villam Claderub sitae, facta monasterio Willemoviensi. dd. Willemow feria secunda post festum Sancti Jacobi Anno 1398.

Nos Mstislaus dictus Zubak de Claderub, Mixico dictus Zubak fratres germani, Nicolaus, Wenceslaus, Nedassco filii Mstislai predicti; Recognoscimus tenore presencium universis, tam presentibus, quam futuris... lis & controversia inter nos ex una, & Dominos Abbatem, & Conventum monasterii in Willemow parte ex altera ratione cujusdam silve super villa Claderub...

Dobner VI., s. 438 - 439, č. 52.

²⁰⁶Nos Mstislaus dictus Zubak de Claderub, Wilhelmus dictus Zubak de Chrustow, Nicolaus, Wenceslaus, & Nedassco filii Zubakonis, predicti de Claderub;... quod cum quendam lis, causa, & controversio inter nos, ratione cujusdam sylve in montibus ferrebis super villa Claderub site, parte ex una... Dominos Abbatem, ... parte ex altera ...providos viros Milotam de Klamoss, Trojanum de Byestwina, & Johannom de Ostruzna tanquam arbitros, arbitratores,... Ex nihilominus de metis aliis limitibus, seu finibus silvarum inter ipsos Zubacones & homines monasterii... dicte ville Claderub adjacentibus, prefatus Dominus Abbas & Conventus juxta inquisitionem fide dignorum & fidelescrutinium hominum seniorum ibidem circumsedencium metas & limites seu fines silvarum hujusmodi hinc inde demonstrare debet...

Dobner VI., s. 445 - 446, č. 56.

Transactio per Arbitros, de quendam sylva in ferreis montibus sita prope villam Claderub inter monasterium Willemoviense et quosdam Nobiles. dd. Wyllemow feria quinta Octava Ascensionis Domini A. 1401.

Dobner VI., s. 444, č. 56.

kláštera, který si měl řádně vyznačit hranice svého lesa.²⁰⁷ Sporný les je v listině uveden jako situovaný nad vesnicí Kladruby *cujusdam sylve in montibus ferrebis super villa Claderub site*, což při pohledu na podrobnější mapu může být pouze lesní masiv severovýchodně od Kladrub.

ÚLOHA IMUNIT V ZAVÁDĚNÍ NĚMECKÉHO PRÁVA

Hospodářské a soudní imunity pro jednotlivé církevní instituce se objevují na našem území již v průběhu 11. století. Čeští panovníci jimi uvolňovali jednotlivé kláštery a kapituly z nároků světské moci. Tento proces souvisel s proměnou středověkých Čech, kdy postupným procesem přeměny hradskeho úřednictva ve šlechtickou pozemkovou vrchnost, docházelo k oslabování druhdy jednotného knížecího majetku. Panovník tak posiloval svoje ekonomické zájmy, protože majetek církevních institucí považoval za svůj regál.²⁰⁸ Jeho ochranou tak zajišťoval i svůj majetek, jehož zdaněním měl garantovanou část příjmů. Vztahu mezi imunitou a německým právem se věnovala především polská literatura,²⁰⁹ která považuje exempční čili imunitní listiny za rané doklady nastupujícího německého práva.

Ale i v našich poměrech lze najít přímé i nepřímé znaky toho, že v udělování hospodářských i soudních imunit lze nalézt rané prvky německého práva, jehož příjemcem ovšem nejsou jednotliví lokátoři, tento termín zcela chybí, ale velké pozemkové vrchnosti, typicky klášterní velkostatek, který v průběhu 13. století procházel procesem scelování a koncentrace jednotlivých majetků, kteří teprve následně postupují výhody nového práva konkrétním osobám.

Mezi nejstarší imunitní listinu se vztahem k nově zaváděnému právu lze považovat v roce 1226 udělené privilegium krále Přemysla Otakara I. doksanským premonstrátkám.²¹⁰ Tato listina, kromě odkazu na „německé právo“ - *iure theutonico*, obsahuje také hospodářské a soudní imunity.

Na Čáslavsku je nejstarší imunita udělená vilémovskému klášteru. Mezi doloženou imunitou v Doksanech a ve Vilémově leží časový odstup zhruba půl století, což je samozřejmě zcela orientační hodnota.

Jejich role ve vývoji státu je zřejmá po roce 1222, po „velkém“ privilegiu Přemysla Otakara I. pro církve. Zatímco premonstrátky v Doksanech obdržely hospodářskou a soudní imunitu

²⁰⁷Et nihilominus de metis aliis limitibus, seu finibus silvarum inter ipsos Zubacones & homines monasterii cenfuales vertentibus, & dicte ville Claderub adjacentibus, prefatus dominus Abbas & conventus juxta inquisitionem fide dignorum & fidele scrutinium hominum seniorum ibidem circumsedencium metas & limites seu fines silvarum hujusmodi hinc inde demonstrare debent, & in eisdem dicti Zubacones, heredes, & successores ipsorum stare debent contenti, nulla super eo. Dobner VI., s. 445 - 446, č. 56.

²⁰⁸Václav VANĚČEK, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě II., Praha, 1937.

²⁰⁹Teodor TYC, Poczatki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200 - 1333), Poznań, 1924.

²¹⁰Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 - 1253), Praha, 2002, s. 218 - 219.

již v roce 1226, tak pro vilémovský klášter byla vydána „až“ v roce 1253 Přemyslem Otakarem II. Jedná se ovšem o „zpoždění“ silně relativní, doksanské privilegium s dokladem „německého práva“ patří k nejstarším v Čechách, proto se časový odstup vilémovského kláštera nejeví nijak dramatický. Spíše jde o to, jak ovlivnila určitá geografická „odlehlost“ kláštera na okraji Čech zavádění nových metod hospodaření a majetkové správy. Zdá se, že jen zcela nepatrně, pokud vůbec, starší představy o určité „primitivnosti“ této oblasti na okraji Čáslavské kotliny („někde daleko, v pustém lese“) v souvislosti s velkými vzdálenostmi do městských a dříve hradeckých center, bude nutné revidovat.

Navíc uvedené „opozdění“ v oblasti imunit svědčí pro individuální iniciativu jednotlivých řeholních domů, v tomto případě tedy dokládá jistou „liknavost“ vedení vilémovského kláštera, které nebylo schopné vyvinout iniciativu k získání těchto výsad.

Čtrnáctého listopadu 1253 vydal Přemysl Otakar II. listinu o osvobození vilémovského kláštera od různých břemen zemských.²¹¹ Toto privilegium obsahovalo mimo jiné ustanovení, že žádný světský pán se nesmí bez klášterního dovolení **usadit se na jeho pozemcích**, ani nutit kohokoliv na statcích klášterních či dokonce sám konvent, aby jej živil, osobně nebo jeho družinu, ani zabírat klášteru pastviny pro svoje koně. Dále se dávají klášteru všechny pokuty, které byly dosud placeny za zlé skutky na území kláštera spáchané, za zabití či zranění kteréhokoliv člověka, králi či jeho úředníkům. Zloděj, který byl na statcích klášterních chycen, mohl být potrestán soudní mocí kláštera i na hrdle, bez ohledu na to, jaké vrchnosti podléhal. Pro poměr benefičiární šlechty k církevnímu majetku je příznačné výslovné podotknutí, že dosavadní příjemci pokut, na území kláštera vybíraných, nemají se mstít za zkrácení těchto svých příjmů ozbrojenými vpády a plněním klášterního zboží, chtějí-li se vyvarovat králova hněvu.

Na závěr osvobozuje Přemysl Otakar II. klášter i všechny jeho poddané od tíživých zemských robot, od přeseky a nářezu, které při hojných cestách panovníkových s četným průvodem vyžadovaly velkého nákladu od postižených osob a institucí.

Nářez spočíval ve vykrmeném dobytku hovězím, vepřovém a skopovém, který byl odváděn pro potřeby panovníckého dvora k jeho výživě. Přeseka spočívala v povinnosti mýcení lesů anebo kácení stromů k zatarasení stezek v době války.

Dále od právních povinností, svodu, železa, vody, kyje a meče, což poslední souvisí

²¹¹Přemysl Otakar II., dominus regni Bohemiae, dux Austriae et Stiriae monarchioque Moravice, monasterium in Vilémov et omnes subditos eius ab omnibus exactionibus liberat. Pragae 1253 nov. 14.

CDB V, 1974, s. 30 – 32, č. 2.

RBM II., 1882, s. 1 – 2, č. 2.

Privilegium ac Exemptio Premislai Regis pro Monasterio Wilhelmscelle, eius bonis ac possessionibus dd. Pragae 18. Calendas Decembris Anno 1253. Zvod, Narok, Preseka, Scheleso, Woda, Metsch, Kyg, Narez.

Dobner VI., s. 382, č. 3.

Sameš, 1933, s. 178 – 179.

s udělením vyšších soudních pravomocí klášteru.²¹² Svod spočíval ve svedení ze sebe nařčení z krádeže, totiž tak, že každý kdo měl u sebe věc označenou za kradenou prokázal od koho ji nabyl, a ten od předchozího, až se přišlo na konečného majitele, který nemohl prokázat, od koho ukradenou věc nabyl a proto byl považován za zloděje. Železo, voda, kyj a meč byly takzvané ordály, čili boží soudy. Ordál žhavým železem spočíval v tom, že obviněný ze zločinu musel podržet dva prsty na rozžhavené radlici nebo po ní přejít, kdo to nedokázal ztratil svoji pří. Ordál vodou spočíval v ponoření obviněného do vody, kdo se potopil, byl uznán za nevinného, kdo ne, prohrál. Kyji a meč spočívaly v ordálu soubojem, kdy spolu bojoval obviněný a příbuzný oběti zločinu, a sice poddání holemi, kyji; a urození pomocí mečů. Kdo zvítězil, platilo, že jeho pře byla spravedlivá.²¹³

Tato imunitní listina, která je velice výstižná, každý bod dobře ilustruje změny, k nimž docházelo v průběhu 13. století, a takto jsou potvrzeny pro tento klášter, který měl jádro svých statků na Čáslavsku a to tak, že jejich menší část na okraji Čáslavské kotliny, ve staré sídelní oblasti, větší část pak představovala kolonizační území. Znamená písemné potvrzení „konce starých časů“²¹⁴, a nástup pokročilého 13. století. V době vydávání exempce byly tyto změny nepochybně v plném běhu.

Ustanovení o tom, že se žádný světský šlechtic nesmí usadit na pozemcích kláštera znamená posílení kláštera jako pozemkové vrchnosti a nepřímou, i když zřetelně naznačuje možnost, že si tedy klášter sám jako pozemková vrchnost rozhodne, koho na svých pozemcích usadí, tedy lokuje.

Zmínka o pastvinách pro koně se zákazem jejich záboru okolními šlechtici se týká institutu kobyliho pole, jako pozemkové služebnosti, kdy v době od sv. Havla do sv. Jiří mohly plemenné klisny volně chodit po pozemcích sousedů nikoliv za pastvou, nýbrž za účelem volného pohybu stáda. Bylo věcí obyčejového práva, který pozemek byl panující, tedy s právem kobyliho pole. Tato část exempční listiny má svůj předobraz ve „velkém“ privilegiu pro církve z r. 1222, kde je zákaz toho, aby velcí feudálové, *nobiles terrae*, dávali své koně (nemluví se přímo o plemenných klisnách) do církevních dvorů.²¹⁵

Instituci kobyliho pole²¹⁶ máme dobře doloženou v listině z roku 1281²¹⁷, kdy klášter koupil

²¹²Proces, který probíhal od počátku 13. století, dříve docházelo k udělování hospodářských imunit, později také soudních.

Více k tomu z hlediska právní historie Solař, 1868, s. 408.

²¹³František PALACKÝ, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, I. 2, Od roku 1125 až do roku 1253, Praha, 1876, s. 275 - 328.

Dobner VI., s. 382.

²¹⁴Tento termín vhodně vystihuje podstatu problému, používá jej například Jan Klápště a Josef Zemlička.

²¹⁵Václav VANĚČEK, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě II., Praha, 1937, s. 118 a 122.

²¹⁶Václav VANĚČEK, České „kobyli pole“ jako právní instituce, Praha, 1959.

²¹⁷v červenci 1281: Henricus Zmilo et Reimundus filii...duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojowitz prope monasterium Wilhelmowe...cum omnibus pertinenciis...cum jure et libertate campi jumentorum, quod vulgo

od Lichtenburků sousedící vesnice Heřmanice a Malojovice mimo jiné s právem kobyliho pole, ale to není v této souvislosti to hlavní. Jde o to, že v roce 1253 na statcích vilémovského kláštera nezbývalo místa nazbyt, jinak řečeno, že období ještě ve 12. století, kdy byla rozsáhlá území ke kolonizaci, již bylo pryč. To znamenalo, že vlna osídlení, která tuto oblast zasáhla jistě již v první polovině 13. století, dosáhla svého optima a volné plochy již nebylo nazbyt, již byla využita k hospodářské činnosti, zemědělství, těžbě rud, pastva, rybářství a lesní hospodaření. Ruku v ruce s tím jistě bylo německé právo, přímo spojované s touto kolonizační vlnou.

Ostatně doklady, že vilémovský klášter vytvářel svůj „velkostatek“ scelováním jednotlivých majetků tak, aby vytvořily větší celky, jsou k dispozici od poslední čtvrtiny 13. století. V tom nijak nezaostával za jinými velkými ústavy.²¹⁸ V době vydání exempce byl tento proces v plném proudu, spíše se blížil svému vyvrcholení. Ovšem počátkem čtrnáctého století, za vlády Jana Lucemburského přišla hospodářská krize, jejíž příčina tkvěla v celkové nevýnosnosti velkých pozemkových celků (proces scelování probíhal již ve století předcházejícím), a která postihla všechny české ústavy, nevyjímaje ani v té době bohatý Sedlec u Kutné Hory²¹⁹.

Její kořeny spočívaly v tom, že na přelomu třináctého a čtrnáctého století byl z podstatné míry již ukončen proces přechodu klášterního zemědělského hospodaření na pevně stanovenou peněžní rentu, jejíž výše se dlouhodobě neměnila a která byla stanovena z výměry obdělávané půdy.²²⁰ Devalvace měny, která probíhala od počátku čtrnáctého století snižovala výnosy z velkých hospodářských celků. Přestože klášter měl v té době ve vlastnictví rozsáhlé statky ve svém okolí, s přirozenými centry ve vlastním Vilémově a v Habrech, docházelo k postupným propadům příjmů z obdělávání půdy v podobě znehodnocení peněžní renty. Do tohoto trendu navíc zasáhlo postupné vyčerpávání ložisek stříbra na Českomoravské vysočině.

Toto vyčerpání ložisek stříbra na konci 13. století nepostihlo jenom vilémovský klášter, osudově zasáhlo také lichtenburské stříbronosné dominium. Ekonomika kláštera, jak ukázala již Samešova²²¹ studie, se potýkala v průběhu čtrnáctého století s mnoha potížemi, klášter zabředal do dluhů, ze kterých se marně snažil vymanit, mimo jiné dalšími půjčkami, které nebyl schopen

Kobile pole dicitur, et omnibus libertatibus atque juribus villarum earundem hereditarie perpetue possidendas.

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

²¹⁸Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 420 – 425.

²¹⁹Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420*, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 139.

²²⁰Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310 - 1378*, Praha, 1999, s. 138 – 139.

Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361 – 1419*, Praha, 1986, s. 547.

Jaroslav ČECHURA, *Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*, *Archeologia historica* 10, Praha, 1985.

²²¹Čeněk SAMEŠ, *Klášter vilémovský*, *Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze* 42, Praha, 1934, s. 22 - 163.

spláčet.

Soudní poplatky, které měly připadnout klášteru za zločiny spáchané na jeho území, lze považovat za doklad posilování kláštera jako pozemkové vrchnosti a s tím související pravomoci, stejně jako osvobození od zemských robot. Ostatně na soudní imunity, uvážíme – li vybírání pokut za jednotlivé trestné činy, jsou považovány za jistý druh hospodářských imunit, které v exempčním procesu byly udělovány dříve. Tehdejší soudnictví hradeckých úředníků (*beneficiarii*) mělo totiž fiskálně kořistnický charakter.²²²

Nedlouho předtím vydal král Václav I exempční listinu pro sedlecký klášter, která je datována do období těsně před 4. listopadem 1253.²²³ Touto imunitou byl sedlecký klášter vyňat ze soudní pravomoci královských úředníků, panovník si však vyhradil právo trestat těžké zločiny, pokud nebyly spáchány klášterními lidmi, ale došlo k nim na sedleckém panství. Vzápětí byla tato imunitní listina potvrzena další, obsahově velmi podobnou, kterou vydal Přemysl Otakar II dne 4. listopadu²²⁴ v období války mezi ním a Václavem I. Obě tyto listiny jsou si obsahově velmi podobné.

Imunitní listina pro sedlecký klášter je na rozdíl od téže listiny vydané pro vilémovský klášter méně podrobná, obsahuje soudní imunity a z toho plynoucí hospodářské výhody totiž výtěžky ze soudních poplatků, její smysl je stejný, to je vymanit klášter z pravomoci beneficiární šlechty a tak posílit panovnický regál.

V roce 1273 došlo k udělení imunity pro žďárský klášter, kterou udělil dne 4. července Přemysl Otakar II na žádost jeho opat Vinricha. V této exempci daroval král klášternímu konventu veškeré pokuty v penězích, ke kterým by byli klášterní poddaní kdekoliv odsouzeni. Uvážíme – li, že dle kroniky Jindřicha Řezbáře máme doklady o existenci emfyteuse v samých počátcích tohoto cisterckého kláštera, pak je zřejmé, imunita klášteru udělená nesouvisí s nástupem emfyteuse. Dokladem nového právního režimu je například lokátor Ditwin, který se stal později rychtářem, přesun nedávno založeného trhového sídliště na jiné místo, dále o příchodu mnoho nových obyvatel, Němců, lidí z Moravy a horníků.²²⁵ Dále o vykácení lesa v místech nově budovaného kláštera.

Klášter začal vznikat v roce 1252, krátce poté poté vysadili *forum*, prokazatelně emfyteuticky, až o dvacet let později obdrželi exempční listinu, která se v tomto případě týkala pouze vynětí kláštera z beneficiární soustavy. Nelze tedy v tomto případě hledat souvislost

²²²Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 207.

²²³Venceslaus I., rex Bohemiae, ...nec non in omni regno suo mandat, ne libertates ecclesiae in Sedlec indultas infringere attemptent. CDB IV., s. 245, č. 145.

²²⁴Přemysl Otakar II., rex Bohemiae, ...in omni regno suo mandat, ne libertates ecclesiae in Sedlec indultas infringere attemptent. CDB IV., s. 244, č. 146.

²²⁵Teutonici veniunt accurunt atque Moravi montani multi... Cron. Sar., s. 178, 180.

s nástupem emfyteuse a imunizováním církevní vrchnosti, oba tyto jevy existovaly současně.

OTÁZKA LÁNŮ JAKO DOKLADŮ NÁSTUPU NĚMECKÉHO PRÁVA A EMFYTEUSE

Se samotným zemědělstvím úzce souvisí důležitá otázka systému obdělávání zemědělské půdy, jak je zachycen v soudobých listinách dokumentujících nástup emfyteuse. Přesněji řečeno jak se projevil nástup nových progresivnějších metod kultivace v souvislosti se změnou krajiny ve třináctém století.

S tím úzce souvisí otázka použití trojpolního systému v obdělávání polí. Ačkoliv se dříve předpokládal nástup toho systému již v první polovině dvanáctého století, tak Z. Smetánka prokázal²²⁶, že s tímto nelze počítat ani ve staré sídelní oblasti Čech dříve než v pokročilé první polovině století následujícího.

Lány byly předmětem směny, příjmů a zdanění. Nepřekvapuje, že se v pramenech objevují v souvislosti se zaváděním německého práva, jako projev změn a modernizace evropského typu, které nastaly v průběhu 13. století a na jeho konci již byly ve sledované oblasti běžné.

Otázka zavedení tohoto systému na Čáslavsku je zajímavá i proto, že je možné podívat se na problém „odlehlosti, perifernosti“ oblasti a zamyslet se nad rychlostí, s jakou se tyto změny prosazovaly v této části Čech. Ještě použité termíny v listinách čtrnáctého století vykazují značnou nejednotnost, která zřejmě odráží neustálenou právní praxi, ve skutečnosti to ale znamená nejspíše označení toho samého.

Tak v listině z roku 1389²²⁷ ve sporu, který rozhodl Mikuláš Puchník²²⁸, licenciát dekretů mezi rytířem čili vazalem Kunešem z Pavlova a Ctiborem, ledečským plebánem, šlo o pole ve třech lánech (*de agris trium laneorum*). Je to poprvé, kdy se objevuje v souvislosti s panstvím vilémovského kláštera termín „lán“, společně se širším označením *ager*. Listina dále upřesňuje, že jeden lán polí patří vilémovskému klášteru v souvislosti s termínem *aratura* čili popluží,

²²⁶Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi*, Praha, 2004, s. 68 – 77.

Zdeněk SMETÁNKA, *Campus iuxta suadow – k otázce obdělávání polí v raném středověku*, *Studia Mediaevalia Pragensia* II., 1991, s. 105 – 115.

²²⁷1389 ian.. 16. Pragae.

Nicolaus Puchnik, licentiatu in decretis, Prag. et Olom., ecclesiarum canonicus, curiae archiepiscopalis Prag. officialis, in lite inter Czliborium (alio loco Styborius), plebanum in ecclesiae in Ledech (Ledech), ex una et Cunasconem, clientem vel armigerum de Pawlow, parte ex allera occasione decimarum certarum orta et per procuratores Machutam (Martin) et magistrum Petrum (Sderasiensis) ad se deducta pronuntial, decernit atque declarat, ut dictus Cunasco plebani praetato de agris trium laneorum, quos prope Pawlow infra fines et limites dictae ecclesiae cum sumptibus et expensi suis propriis colit decima per spatium duorum annorum retentas dare nec non deinde annis singulis decima obligatas, vid septem linas siliginis et septem avenue, assignare teneatur.

Cunasco ad replicationem suam praete alia adicit: unus laneus agrorum a predicta aratura per dominum abbatem et conventum monasterii in Wylemow (Vilémov) duos quartales est alienatus et abstractus ac inter rusticos censuales monasterii divisus et distributus.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug.), *Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis*. Tomus II., edidit Vladimír Kořínek, Praha, 1968, s. 90, č. 196.

²²⁸K této výrazné postavě viz Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361 – 1419*, Praha, 1986, s. 734.

kteří tvoří příslušenství lánů. Tento význam onoho popluží jako příslušenství vlastního lánů je obecně uznávaný výklad.²²⁹

V listině z roku 1350 je zase použito obratu *cum agris ad ipsam pertinentibus*²³⁰ a v listině z roku 1348 ohledně hory Oheb se všemi příslušenstvími, tedy *cum pertinentiis*.²³¹ Stejně tak v listině z roku 1315 o příslušenství k vesnici Ústupky.²³² K roku 1340²³³ je doložen v majetku vilémovského kláštera „svobodný lán.“ Svobodný lán byl postačující k výživě lokátora nebo lenního rytíře.²³⁴

V roce 1307 ve směnné smlouvě je použito obratu *ad predicta castrum et civitatem pertinentibus cum omnibus ipsorum attinenciis*²³⁵, v pramenné edici Dobnerově²³⁶ ještě výmluvněji *ad predicta castrum & civitatem pertinentibus, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, pascuis, aquis, aquarum decursibus, agris, cultis, & incultis existentibus, planis*. Tyto formulace, kde se paušálně vypočítává všechno kromě orné půdy ve smyslu *agris* nebo *laneus*, případně *campus*, znamenají vypočtení příslušenství k „lánů“ a tak je tento nepřímě doložen k roku 1307. Stejně analyzuje na tomto příkladu V. Vaníček²³⁷ tuto problematiku výskytu „lánů“ v písemných pramenech.

Stejná situace je v kupní smlouvě uzavřené v červenci 1281: *Henricus, Zmilo et Reimundus filii...duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojowitz prope monasterium Wilhelmove...cum omnibus pertinentiis.....cum piscationibus, molendinis, virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis, cum jure et libertate campi jumentorum, quod vulgo kobile pole dicitur, et omnibus libertatibus atque juribus villarum earundem hereditarie perpetue possidendas. cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz...*²³⁸ se takto vypočítávají jednotlivé položky převáděného majetku, nejspíše tento výčet v sobě skrývá již proběhlý převod zcizovaných vesnic na lánů. Tyto vesnice převáděli ze svého vlastnictví Lichtenburkové, proto nepřekvapí výskyt termínu lán ještě dříve.

A sice údaj z r. 1258, kdy se v listině Jindřicha zvaný Pták (*magister monetae Heinrich*,

²²⁹Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s. 317.

²³⁰RBM V., f. 3, s. 466, č. 901.

²³¹RBM V., 1955, s. 249, č. 494.

²³² RBM III., 1890, s. 103, č. 249.

²³³Carolus de Auricz fatetur sibi tres laneos liberos in Villa Auricz, a Petro Abbate Willemoviensi pro servitis, exhibendis ad dies tantum vitae sua concessos fuisse dd. Brunae III. Calend. Maii Anno 1340.

RBM IV., vol. 2, s. 306, č. 776.

²³⁴Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s.316.

²³⁵RBM II., s. 929, č. 2152.

²³⁶Dobner VI., s. 392 - 393, č. 16.

²³⁷Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s.316.

²³⁸RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

dicto Ptak), kde se hovoří o lánech královských, lánech pana Smila a lánech měšťanů.²³⁹

Ve třináctém století o těchto pojmech dochované písemné prameny nejsou příliš sdílné, spíše se dostáváme k meritu otázky, kdy tedy došlo v této oblasti ke změně systému obdělávání polí.

Muselo se tak stát nejpozději v době objevení se zákupního práva, které předpokládá plánovitě a racionálně uspořádanou pluzinu. Tento nový a „progresivní“ právní typ je doložen na Čáslavsku na panství vilémovského kláštera poprvé v roce 1279, a to již jako existující vyhraněný právní typ, v listině zaznamenávající emfyteutickou smlouvu.²⁴⁰

Z následujících let je na panství vilémovského kláštera doloženo několik dalších emfyteutických smluv, což dokládá běžné užívání emfyteutického práva v poslední čtvrtině 13. století. Je pravděpodobné, že takové smlouvy existovaly již dříve, minimálně po roce 1253, kdy je doložena exempční listina pro vilémovský klášter, ale dílem se nedochovaly, dílem nemusely být sepsány. V případě kláštera jakožto církevní pozemkové vrchnosti lze předpokládat spíše nedochování listiny.

Představa existence lánů jako dokladu průniku německého práva do sledované oblasti je zdánlivě potvrzená dokladem lánů z r. 1258, ale je třeba vzít v potaz vůbec první zmínku o láně v listině biskupa Daniela II. o vymezení farního obvodu v Rynárci na Pelhřimovsku z roku 1203.²⁴¹ Je to doklad láně (německé *lehen*, tedy lán, ale i léno), kdy k zajištění rynáreckého farního kostela jsou dány dva láně, *dos vero predictae ecclesie hec est: duo lanei*.

Způsob vyměřování lánů je uveden v Knize písaře Jana s podrobnostmi²⁴², jak bylo v té době postupováno, aniž by byla v této části zmínka o emfyteusi. Při vzniku nových polních a viničních ploch (parcel) mají být tyto láně vyměřeny provazem, stanoveny hranice mezi nimi a láně mají mít stejné rozměry.²⁴³ Ti, kdož obdrží lán pole na okraji řady polních parcel mají dostat větší plochu než ti kteří mají láně umístěné uprostřed řady polí, protože okrajové polní parcely více trpí přejížděním koní a vozů.²⁴⁴

Měřický provazec, přes všechny jeho nepřesnosti, můžeme považovat za jeden ze symbolů přicházejících právních změn. Znamenal totiž detailní vyměření menších pozemků, z nich se potom

²³⁹laneis domini regis, domini Zmilonis et civium... CDB V/1, s. 267 – 268, č. 167.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 82.

²⁴⁰Litera **Emphyteutica Purchrecht dicta** super duabus villis ac curiis in Butschitz et Vulatschitz a Monasterio Willemoviensi aliis ad excolendum concessis dd. die 6. Martii Anno 1279.

Dobner VI., s. 384.

²⁴¹...ecclesiam in villa, que vocatur Rynarcz... Dos vero predictae ecclesiae hec est duo lanei.

CDB II., s. 32, č. 33.

²⁴² § 212 De edificiis, quantum ad arearum extremarum mensuracionem et pacis firmacionem in specie.

Flodr I., § 212, s. 220.

²⁴³Cum in plantacionibus novellis arearum, ortorum, vinearum, agrorum vel aliarum hereditatum spacia seu limites mensurantur ac distributionis **funiculo** dividuntur, ... Flodr I., §212, s. 220.

²⁴⁴...consuetum est, quod illi, cui cedit hereditas in acie extremitatis sita, plus datur de spacio quam alteri in medio residenti, et hoc ista de causa, quia transuentes aciem in equis et curribus magis hereditates easdem ledunt

platila pozemková renta. Symbolizoval ještě jednu skutečnost, totiž období, kdy v raném středověku se velkoryse určovaly okraje rozsáhlých celků pomocí vágního vymezení, jako třeba lesní újezd k pramenům řeky, jak je uvedeno v konfirmační bule Honoria III. z roku 1226²⁴⁵ pro želivský klášter, či mezi dvěma řekami²⁴⁶, jak se můžeme dočíst v donační listině fundátora Jana z Polné pro drobovické křižovníky, tak tato doba, kdy lesa bylo nadbytek, nenávratně končila. Plochy vhodné k zemědělské činnosti, k zakládání nových vsí, již nebylo nazbyt. O to více bylo nutné hospodařit a využít to, co bylo.

Je nepochybné, že účelnější využití stávajících vesnických pozemků či nově vznikajících přinášeli noví osadníci, kolonisté. Hospodářské výhody jejich systému hospodaření byly zároveň inspirací pro obyvatele již existujících, starších vesnic. Ostatně využití nově kultivovaných lesních půd mělo ještě jeden aspekt, totiž nebyly vyčerpané, tedy alespoň zpočátku poskytovaly vyšší výnosy.

EMFYTEUTICKÉ SMLOUVY U VILÉMOVSKÉHO KLÁŠTERA

Sledování vývoje vilémovského kláštera ve středověku představuje vhodný listinný materiál pro nástup emfiteuse, protože tento klášter, založený v první polovině 12. století měl svůj majetek povětšinou na Čáslavsku, ale i na jižní Moravě. Rovněž tak se účastnil i horního podnikání v oblasti mezi Jihlavou a (Německým) Brodem.

Dne 6. března 1279 došlo k pronájmu klášterních statků, kdy opat Jaroslav rozdělil vesnice a dvorce, *curias* ve Vlačicích a v Bučicích na Čáslavsku nějakým ve smlouvě blížeji nespecifikovaným osadníkům a dává jim je právem německým.²⁴⁷

Zatímco osadníci, kterým je pronajímán nejsou blíže určeni, tak je uveden důvod proč se tak děje, totiž obava opata Jaroslava a celého konventu kláštera z toho, že tyto statky nebudou schopni ubránit pro jejich vzdálenost od kláštera před nešlechtnými lidmi, kteří vtrhli do Čech. Emfiteutická smlouva popisuje převod těchto dvou vesnic na německé právo, o to zajímavější, že se jedná o převod již existujících vesnic ve staré sídelní oblasti. Ve smlouvě se sice výslovně

²⁴⁵Borek, cum silvis usque ad flumen Giglaue... CDB II., s. 275, č. 281.

²⁴⁶...silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet Camenicam et Dubraunicam rivulos et protenditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad vvillas Branisow et Marcwartic et usque in Prehod... CDB IV., s. 74 – 75, č. 13, RBM I., 504, č. 1064.

²⁴⁷Jaroslava abbas et conventus monasterii Wilhelmowiensis locant villas Butschitz et Vulatschitz iure theutonico. ...curias nostras ac villas sitas prope municipium Chaslaviense, que Butschitz et Vulatschitz apellantur..., de omni voluntate dedimus et concessimus colonias aliis excolendas, et pro certo censu pensionis annue iure theutonico, quod **purchrecht** dicitur, possidendas, sub pactis et conditionibus infrascriptis. Primo videlicet quod ipsarum **terrarum coloni sive possessores** terras ipsas aliunde non colant, nisi de curiis super eisdem terris collocatis, et tam in iudiciorum forma quam in **laneorum mensura** habebunt modum predicti municipii Chaslavensis.

RBM II., 1882, s. 500, č. 1167

Litera **Emphyteutica Purchrecht** dicta super duabus villis ac curiis in Butschitz et Vulatschitz a Monasterio Willemoviensi aliis ad excolendum concessis dd. die 6. Martii Anno 1279.

Dobner VI., s. 384.

nemluví o tom, že by byly tyto vesnice pusté, jak je tomu v jiných případech vesnic tohoto kláštera, v období po roce 1278, ale z toho, že jsou emphyteuticky vysazeny osadníky zvenčí, lze soudit, že mohly být poničené.

Tito terrarum coloni sive possessores terras o jejichž původu se ve smlouvě nic nepraví, měli platit vlastnický roční úrok. Měli se řídit čáslavským právem a tamtéž smlouva odkazuje „vzorový“ lán, *laneorum mensura... Chaslavensis*. Podobně jako je uveden chrudimský vzorový lán v zakládací listině města Hranic (na Moravě) uvedený slovy *lanei de mensura Chrudimensis* k roku 1276.²⁴⁸ Osadníci měla platit roční vlastnický úrok, jak je obvyklé v emphyteutických smlouvách, zde jako *censu pensionis annue*.

Roku 1288 zastavil opat Jaroslav Jistislavovi, synu Bleha z Chlumu pustou ves Ružeň, aby ji za svého života znovu **osadil svými lidmi** a měl z ní užitek. Za to zaplatil jednorázově deset hřiven stříbra, po Jistislavově smrti se měla vesnice vrátit zpět i s osadníky a vším příslušenstvím zpět klášteru. K tomuto dodatku, v tehdejších smlouvách zástavních zcela běžnému se pojal ještě dodatek, že klášter si ponechává v majetku okolní lesy a veškeré výtěžky z nich plynoucí.²⁴⁹ Je velmi pravděpodobné, že vesnice, výslovně uváděná jako pustá, byla zničena také v nebo krátce po roce 1278 (v každém případě před rokem 1288, v době „zlých let“), v každém případě byla, na rozdíl od jiných lokalit²⁵⁰ zaniknuvších ve stejné době, zase obnovena.

Smlouvu, kterou uzavřel opat Jaroslav s Oldřichem a Smilem z Lichtenburka roku 1288, kdy klášter přenechává těmto dvěma světským pánům dvě vesnice Opočnici a Bolicí (se vším příslušenstvím a užitky), ležící za řekou Labem, v této listině výslovně jmenované a uváděné jako pusté (*villam desertam*), aby ji osadili osadníky, přičemž za to klášter nedostal nic, pouze jakýsi blíže nespecifikovaný formální slib přátelství a ochrany Lichtenburků,²⁵¹ považuje Sameš

²⁴⁸Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s.316.

²⁴⁹Abbas et monasterium Willemoviense locat Jistislao militi villam desertam cui Ruzen pro decem marcis argenti usu fructuario ad dies vite possidendam dd. 2. Aprilis Anno 1288.

RBM II., 1882, s. 620, č. 1440.

Dobner, VI, s. 389, č. 12.

Sameš, 1934, s. 24.

²⁵⁰Zdeněk Pehal, Sídliště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod., 2001, s. 5 – 9.

Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 124 - 139.

Zdeněk Pehal, Středověké osídlení kolem kostela svaté Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod., 2002, s. 20 – 33.

²⁵¹Duas desolatas villas monasterii Wilhelmoviensis, quarum uni Opochnyce, alteri vero Bolicii nomen est, que site sunt trans flumen Albeam...Jaroslao abbate atque conventu monasterii cum omnibus pertinentiis et utilitatibus ipsarum, toto tempore...vel infeudare aut obligare...sed ipsas colonis bonis populabimus...

RBM II., 1882, s. 625, č. 1456.

Instrumentum Emphyteuticum, quo Jaroslao Abbas et Conventus monasterii Willemoviensis Smiloni et Ulrico fratribus de Luchtenburch villas Opochnyce et Bolicii ad dies vite possidendas tradit dd. XVI. Julii Anno 1288.

Dobner, VI., s. 389 – 390, č. 13.

za počátek jakéhosi „útoku“ (ve smyslu sekularizačních snah) Lichtenburků na sousedící klášterní državy.²⁵² V této smlouvě bylo ovšem ustanoveno výslovně, že obě vesnice jsou pronajaty oběma Lichtenburkům pouze na dobu jejich života, kdy nesmí být nic z majetku zcizeno a po jejich smrti se vrací zpět klášteru.²⁵³ Obě pusté vesnice se pronajímají s podmínkou, že je svým nákladem zvelebí a zalidní vhodnými osadníky. Pronájem těchto vesnic *cum omnibus pertinenciis et utilitatibus*, se vším příslušenstvím a užitky. Dále se oba Lichtenburkové zavázali, že budou chránit klášter, jeho statky a poddané.²⁵⁴

Jedná se o emfyteutickou smlouvu uzavřenou mezi klášterem a Lichtenburky v roli lokátorů, kteří měli provést finančně náročné vysazení pustých vesnic novými osadníky a po stabilizaci poměrů brát užitek z nově vysazených vesnic, které zároveň převedly na německé právo, i když to ze smlouvy výslovně nevyplývá. Stejně tak lze předpokládat převod těchto vesnic na lánovou soustavu, minimálně jejich přeměření, pokud tyto vesnice již lány používaly.

Bojanovský újezd je poprvé doložen v majetku vilémovského kláštera (a vůbec) i s výčtem vesnic v něm se nalézajících vydané v roce 1329, kterou klášter předává zmíněný újezd Jindřichu z Lichtenburka.²⁵⁵ Protože tato listina konkrétně vymezuje tento újezd včetně výčtu tamních vesnic, je na místě se na ni podívat poněkud pečlivěji,²⁵⁶ již proto, že je to jediná zmínka o existenci toho újezdu jako celku. Nezdá se být příliš výhodná pro vilémovský klášter, jak poukázal již Čeněk Sameš, který ji považoval za snahu sekularisovat klášterní majetek²⁵⁷, jev zajisté se vyskytující již v době předhusitské, kdy za doživotní pronájem bojanovského újezdu Jindřich nic nezaplatil, ani neslíbil chránit kláštera jeho poddané jako v případě smlouvy z roku 1288. V tomto případě jde o emfyteutický pronájem *ad tempora vite nostre*²⁵⁸, po dobu života Jindřicha z Lichtenburka, další osudy tohoto újezdu jako celku nejsou známy, zdá se, že byl navrácen zpět klášteru.²⁵⁹

Opat a konvent kláštera ve Vilémově postoupili Bojanovský újezd zcela zpustlý s polnostmi

²⁵²Sameš, 1934, s. 24.

²⁵³*Pollicemur insuper et volumus, ut – bona prefata, post dies bone nostre – omnia cum rebus, que ibi reperte fuerint, mobilibus et se moventibus ad monasterium prefatum sine diminutione – devolvantur.* RBM II., 1882, s. 625, č. 1456.

²⁵⁴*...quin imo defendemus – tanquam nosmet ipsos et tanquam propria bona nostra.* RBM II., 1882, s. 625, č. 1456.

²⁵⁵1329, *Pragae Henricus de Luchtenburg districtum Boyanowiensem ab abbate et conuentu monasterii in Wylemow suscipit ad locandum et ad fructus uberiores reformandum.* RBM III., 1890, s. 594, č. 1518.

²⁵⁶*...districtum Boyanowyensem ex toto desertum, a multis retroactis temporibus penitus incultum, suscepimus ad locandum et ad fructus uberiores reformandum,...* předává, aby ho vysadil a reformoval výtěžnost, výnosnost, zvýšil výnosnost

videlicet quod districtus memoratus cum omnibus villulis subscriptis videlicet Boyanow, Polanka, Prossyecz, Mazanczie, Crasny, Bradlo, Trauny, Trawonecz, Hodonyn, Mladonow, Hradysczye, Lhotyczie, Lubkow, Lazy, Wyrzyegow, Chlum, Kowarzow, Petyrcow, Slanyn, Wyscow, Systowyczye, Lutoborzyczye, Holyn, Horzowczye cum agris cultis et incultis...

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

²⁵⁷Sameš, 1934, s. 29.

²⁵⁸RBM III., 1890, s. 594, č. 1518.

²⁵⁹Jan URBAN, Lichtenburkové, Praha, 2003, s. 110.

obdělány i neobdělány, loukami, pastvinami, vodami, honbou, rybolovem, až tak daleko, jak hranice svrchu řečených osad sahají²⁶⁰ a to i s lesy Javorný, Moravec a Trávný²⁶¹, aby bylo další kolonizací (lokací) dosaženo většího užitku. Hovoří se o malých vesnicích s příslušenstvím, dále si klášter ponechává ve vlastnictví vesnici Křižanovice jako sídlo lesních hospodářů a rybářů, kteří provozují rybolov v řece Kamenici (Chrudimce).²⁶²

Také si vyhrazuje právo na případný nález kovů, který by připadnul klášteru jako opravdovým vlastníkům. Uvedená zmínka o hranicích osad, *mete predictarum villarum ambiunt et terminatur*²⁶³ nepřímo dokládá povědomí o středověkých polních katastrofách, o nichž má současné historické bádání jen zcela mlhavou představu.²⁶⁴ Každém případě to znamená, že tyto jednotlivé vesnice měly v té době, ještě před svým převodem na emfyteusi, již jasně vymezené hranice pozemků, které k nim náležely, tedy jakýchsi katastrů. Stejně tak jak jsou zde uvedeny jednotlivé vesnice, jeví se jako ohraničený geografický útvar kolem řeky Kamenice (Chrudimky).

Klášter si v listině vymínil vesnici Křižanovice, kde sídlili lesníci a rybáři rybařící v řece Kamenici (dnešní Chrudimce). Kromě toho si konvent vymínil podmínku o kovu, který by se snad v budoucnosti tam našel.²⁶⁵ Na závěr je v listině uvedena formule o následcích nedodržení smlouvy ze strany kláštera.²⁶⁶

Použití termínu *ad locandum et ad fructus uberiores reformandum* jednoznačně dokládá emfyteutický charakter této smlouvy, předpokládá totiž znovuosídlení, v té době pustých vesnic celého újezdu společně s převodem na peněžní rentu. To je zvýrazněno popisným obratem *ex toto desertum, a multis retroactis temporibus penitus incultum*, kdy pustý a delší čas neobdělávaný může evokovat představu předcházejících škod na klášterním majetku, anebo, v případě sekularizačních tendencí Lichtenburků snahu snížit cenu pronajímaného újezdu. Výraz *locare*, tedy vysadit, umístit zde dokládá již vyspělou formu německého práva. Ve středověku znamenalo vysadit novou vesnici přivedenými osadníky nebo přivést takové osadníky do již existující, ale zpustlé vesnice, podle

²⁶⁰ ...quantum mete predictarum villarum ambiunt et terminatur... RBM III., 1890, s. 595, č. 1518.

²⁶¹ ...dimissis siluis, que vulgariter Jaworny, Masanecz et Trawny nuncupatur... RBM III., 1890, s. 595, č. 1518.

²⁶² Habebunt igitur predicti domini in ipso districtu unam villam Crzissanowycz nuncupatam, in qua serui eorum residebunt custodiende siluas et universa nemora nemorata atque suos piscatores artem piscatoriam exercentes in flumine Cammennyczie, in eo libere et secure eisdem dominis deseruendo.

RBM III., 1890, s. 594 – 595, č. 1518.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

Sameš, 1934, s. 28 – 29.

²⁶³ RBM III., 1890, s. 595, č. 1518.

²⁶⁴ Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi*, Praha, 2004, s. 100 – 102.

²⁶⁵ Item quod si metallum cuiuscunque generis in ipso districtu inventum fuerit, ad ipsos tamquam ad patronos veros dominos et heredes debito ordine pertinebit.

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

A kdyby jakýkoliv kov v onom kraji byl nalezen, jím samým jako pravým dědicům a patronům by náležel.

²⁶⁶ Pokud bychom to, co zde bylo smlouveno buď částečně nebo úplně porušili, tak tímto konáním bychom tyto dohodnuté výsady ztratili, aniž bychom mohli cokoli namítat.

práva kolonistů.²⁶⁷

Takové vysazení předpokládalo finančně náročnou akci, jejíž výsledek byl spojen s podnikatelským rizikem, pokud se zdařil, mohl přinášet zisky, ovšem po mnoha letech, návratnost investice byla dlouhá. Dosavadní majitel újezdu, vilémovský klášter, byl v té době zadlužený, tak se časově i finančně náročného úkolu měla ujmout nová vrchnost, Lichtenburkové.

Listina o postoupení této i dnes lesnaté oblasti s poměrně nepříznivým klimatem, nepříliš vhodným pro zemědělství zachycuje charakteristický důvod převodu na emfyteutické právo, totiž zvýšení výnosnosti již existujících vesnic. Vlastní osídlení do této typicky kolonizační oblasti proniklo již před datem sepsání listiny o postoupení újezdu, jak svědčí výslovně uvedené vesničky, *villulae*, založené neznámo kdy a kým, možná i přímo vilémovským klášterem.

Vazba újezdu na údolí řeky Chrudimky nasvědčuje tomu, že osídlení pronikalo ve vazbě na tuto řeku jako přirozenou komunikaci. Co se týče období vzniku těchto vesnic, jeví se jako pravděpodobné doba kolem poloviny 13. století, období, kdy bylo v plném proudu osídlování těchto oblastí, jistě i v souvislosti s hledáním kovů. A to víceméně jednorázově, v intervalu nepříliš dlouhém. K převodu na německé právo mělo dojít tedy po roce 1307, ve stejné době lze tedy předpokládat změnu uspořádání systému polí, vykloučení dalších lesních ploch a jejich přeměnu v pole. Další písemné prameny o osudu tohoto lesnatého újezdu mlčí, z čehož se usuzuje, že Lichtenburkové na záměr kolonizovat toto území rezignovali.²⁶⁸

Co se týče právního termínu „újezd“ jako sídelně – geografické jednotky, je nutné se vrátit do starého českého práva, kdy tento představoval souvislé území, jehož hranice se při směně (a to lze předpokládat též v roce 1329) objely nebo obešly a přitom se mohly znovu vytyčit hraniční mezníky. Objížďení hranic převáděného území obvykle skupinou šlechticů za účelem seznámení nabývajících majitele s územím a osadníky na něm sedícími a vymezení hranic.

Takové zmínky o souvislých zalesněných územích lze nalézt ve sledované oblasti například v potvrzení papeže Honorio III. želivským premonstrátům z roku 1226²⁶⁹, jejich existence je považována za doklad klášterní kolonizace, přesněji řečeno její podnět, protože nikoliv množství vlastněné půdy, nýbrž množství dávek z jednotlivých vesnic rozhodovalo o výnosnosti území. Stejně tak je uveden v zakládací listině komendy v Drobovicích Slubický les.²⁷⁰

²⁶⁷Richard KOEBNER, *Locatio, Zur begriffssprache und Geschichte der deutschen Kolonisation*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 63, 1929, s. 1 – 32.

²⁶⁸Jan URBAN, *Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003, s. 110, 176.

²⁶⁹Honorius III papa monasterium sanctae Mariae in Želivo tuendum suscipit omnesque eius possessiones et bona, quorum plurima nominatim recenset, iura atque privilegia confirmat.

...villas cum silvis usque ad terminos Moraue..., ...Borek cum silvis usque ad flumen Giglau...

CDB II., s. 275, č. 281.

²⁷⁰Joanne... de Polná, magistro et fratribus hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum...confirmat...videlicet villam Drobovic et Pribizlauic et Zamplez et Vzose ac dimidiam partem ville de Winar cum omnibus pertinenciis earumden,

Emfyteutická smlouva o pronájmu vodního mlýna na obilí z roku 1339, kdy je pronajímán za jednu hřivnu stříbra ročně, na Velikonoce kopu vajec, jednoho beránka a na Vánoce dvě vepřové kýty.²⁷¹ Jedná se o typickou emfyteutickou smlouvu, jak dokládá její označení *iure emphyteutico, quod Purchrecht dicitur*, uzavřenou mezi vilémovským klášterem jako pozemkovou vrchností na straně jedné a mlynářem Benediktem s manželkou na straně druhé.

Byla stanovena roční peněžní renta, *unam marcam grauem*, těžká hřivna, k tomu třicet dva kop grošů splatných o sv. Jiří a třicet dva grošů o sv. Havlu ročního úroku. K peněžním poplatkům jak bylo výše uvedeno náležely také v pevně sjednaných termínech naturální dávky²⁷² a sice na Vánoce, 24. prosince dvě vepřové kýty a na Velikonoce šedesát (kopu) vajec a jednoho beránka. Dále bylo stanoveno, že mlynář se bude podílet pevně určenou částkou třicet dva grošů, pokud bude vyhlášena mimořádná královská daň.²⁷³ Tímto způsobem přenášel klášter jakožto pozemková vrchnost zvyšující se daňovou zátěž na svoje nájemce.

Na závěr ustanovení o tom, že mlynář bude mít právo pást svůj dobytek s ostatními osadníky.²⁷⁴

Bez zajímavosti z hlediska sídelní geografie není lokalizace mlýna, *molendinum sub villa Mladotitz situm*, což je místo, kde stojí mlýn dodnes, tak se v souvislosti s vazbou mlýna na výrazné údolí řeky nabízí možnost pokusu rekonstrukce vzhledu krajiny v té době. K tomu termíny *campus* a *rubetis* na jednom řádku v emfyteutické smlouvě.²⁷⁵ Ve výslovně označené emfyteutické smlouvě se totiž nevyskytuje termín lán, ovšem označení *campus* označuje nesporně ornou půdu, zajisté uspořádanou do lánů, k tomu příslušenství, ono lesopole, *rubetis*, které tvoří příslušenství k orné půdě. V tomto případě ale nebyly spolu s mlýnem převáděny pastviny, proto nepřekvapí výslovně

dedereit eciam eis silvam, que Zlubichki dicitur...CDB IV., s. 74 – 75, č. 13, RBM I., 504, č. 1064.

²⁷¹*Literae Emphyteuticæ*, quibus abbas et Conventus Willemoviensis Benedicto molendinatori molendinum sub villa Mladocicz sub pensione annua tradunt. dd. VIII. Idus Augusti A. 1339. Dobner VI, s. 401 - 402, č. 22.

...molendinum sub villa Mladocicz situm, cum rubetis, que pro molendino relicta sunt, & campis ad ipsorum de iure spectantibus, atque aliis iuribus suis, Benedicto molendinatori, & sue uxori Bene, Petroque privigno suo contulimus, assignavimus sub **iure emphyteutico**, **quod Purchrecht dicitur**... quod de predicto molendino sub **annua pensione unam marcam gravem**, triginta duos grossos in festo Sancti Georgii, & triginta duos in die Beati Gallii... Si vero **berna Regalis** edicta fuerit, tunc triginta tunc triginta duos grossos pro berna nobis persolvent... Testes ... sunt Michael do Morawan, Modliboch de Herzmanicz, Thomas de Gyenicow, Hodyslaus de Ronow...

RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722.

²⁷²Item in Die Natalis Domini pro honore duos bonos pullos, & in sexto Pasche sexaginta ova, & unum bonum agnellum anno quolibet solvere non omittant.

RBM IV., vol. 2., s. 282, č. 722. Sameš, 1934, s. 86.

²⁷³Si vero **berna Regalis** edicta fuerit, tunc triginta tunc triginta duos grossos pro berna nobis persolvent, de prima autem berna a receptione presencium ipsos liberos fore uolumus et absolutos.

RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722. Sameš, 1934, s. 86.

²⁷⁴Insuper uolumus, ut prefati a **colonis ville** antedictæ non inpediantur, quando pecora siue pecuda sua generalem ad eorum gregem pascendum iungere voluerint, absque eorum dampno et grauamine, sic tamen, **ut iura pastorum cum ceteris hominibus** soluere non omittant. RBM IV., vol. 2., s. 282, č. 722.

²⁷⁵...molendinum sub villa Mladocicz situm...conferunt iure emphyteutico. ...molendinum... cum rubetis, que pro molendino relicte sunt, et campis ad ipsum spectantibus atque aliis iuribus suis... RBM IV., vol. 2., s. 281, č. 722.

uvedené právo mlynáře pást dobytek s osadníky. Zmíněné lesopole, je třeba vidět jako půdu, která nebyla v té době dosud plně kultivována. To je zvláštní, protože listina byla sepsána ve druhé čtvrtině 14. století a popisuje situaci v údolí řeky Doubravy, kterou pronikala kolonizační vlna již v časném 12. století patrně z Čáslavska proti proudu řeky, jak ukazují nedaleké románské kostely (sousední sv. Kříž u Ronova nad Doubravou a dále proti proudu Pařížov).

Vůbec první mlýn (dokonce v plurálu, molendinis, pravděpodobně na řece Doubravě, kolem níž bylo převáděné území, ale i na potoce Doubravka) na obilí je uveden ve výčtu majetku v listině z roku 1281²⁷⁶, je to jeden z nejstarších dokladů existence mlýna v oblasti a v majetku kláštera, dokumentuje všeobecné rozšíření mlýnů v Čechách ve třináctém století.²⁷⁷ To samo o sobě nespíše, i když nepřímě svědčí pro všeobecné rozšíření emfyteuze na vilémovském klášterním velkostatku, protože zvýšená produkce obilí, způsobená pečlivějším obhospodařováním nově zavedených lánů v emfyteuticky vysazených vesnicích, si vynutila pokročilejší způsoby mletí obilí ve vodních mlýnech.²⁷⁸

Roku 1357, 12. března byla sepsán zápis, *expositio laneorum*, o emfyteutickém prodeji dvou lánů v dnes zaniklé vesnici Hořeslavice²⁷⁹. Bartoš z Hořeslavic²⁸⁰ prodává *in villa Horzieslauic... duorum laneorum... in iure emphiotetico...* Prodává „svým lidem“ a jejich nástupcům, *successoribus eorum*, lány příslušné této vsi, ve které má sídlo, jak výslovně uvádí svůj vztah k vesnici, vyjádřený nejenom predikátem.²⁸¹ Je zvýrazněno, že se jedná o půdu, *solummodo spectantibus*, kterou svobodně drží a s ní nakládá podle své vůle, a která byla ostatními obyvateli téže řečené vesnice oceněna na sto kop grošů pražských.²⁸² A to do nepřetržité držby, zdůrazněno (*videlicet*) *tenendos, habendos et possidendos*, za stanovený poplatek²⁸³ z (každého) lánů třiceti dvou grošů o svatém Jiří splatný Bartoši z Hořeslavic²⁸⁴ a jeho nástupcům. Ten samý poplatek ještě o svatém Havlu každoročně jednotlivě a k tomu ještě o svatém Havlu²⁸⁵ společně s peněžním

²⁷⁶ ...cum piscationibus, molendinis, virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis,...

RBM II, s. 539, č. 1245.

Dobner VI, s. 386 – 387, č. 9.

²⁷⁷ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002, s. 316 - 318.

²⁷⁸ Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005, s. 212.

²⁷⁹ Pozůstatkem je samota Hořeslavsko, u Horního Hradce, severoseverozápadně od Ledče nad Sázavou

²⁸⁰ Ego Bartossius dictus de Horzieslauicz ... quod hominibus meis Welislao, Swankoni, Miksoni et successoribus eorum, ad me *solummodo* spectantibus, in eadem villa Horzieslauicz vendidi **residencias** eorum

RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸¹ ...in eadem villa Horzieslauicz vendidi residencias eorum... RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸² ...cum illa communi libertate seu voluntate, qua ceteri incole eiusdem ville coutuntur, pro centum grossis prag. in iure emphiotetico, quod purchrecht dicitur, quo iure homines predicti prius in dicta villa caruerunt...

RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸³ ...de cetero perpetue sub tali censu tenendos, habendos et possidendos videlicet, quod de laneo 32 gr. in festo s.

Georgii, totidem in festo s. Galli... RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸⁴ ...michi et successoribus meis... RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

zde v přesném významu nástupcům, což je širší pojem než dědicové, nepochybně všichni, kteří budou na Bartošově místě, ať již vesnice změní majitele převodem či dědictvím.

²⁸⁵ ...totidem in festo s. Galli michi et successoribus meis singulis annis debeant censuare et quatuor pullos eciam

poplatkem čtyři kuřata (jako naturální dávka). Co se týče jiných plnění a prací, zvláště pomoci ožních, kosení luk, obdělávání polí a jiných takových s nimi spojených, tak od nich jsou trvale osvobozeni čili z nich vyňati (*liberi et exempti*) vyjma toho, když je v celé české zemi vyhlášena daň (*collectoribus*), tehdy ode mně a mých nástupců požaduje opat vilémovský zaplatit daň. Proto tedy uvedení lidé (*Welislao, Swankoni, Miksoni*) zaplatí mně (Bartoši z Hořeslavic) nebo mým nástupcům z každého lánu 26 kop grošů. Dáno v Hořeslavicích léta Páně 1357 na den svatého Řehoře.²⁸⁶

Další emphyteutická smlouva je z roku 1364 o prodeji dědičného pronájmu lázní ve Vilémově, uzavřená mezi²⁸⁷ Mikolášem a Ješkem Jandáky, kteří prodali dědičnou držbu lázní dvěma bratrům, Tomáši a Václavu Zochovi se souhlasem konventu vilémovského kláštera. Lázně byly pronajmuty *iure emphyteutico, quod vulgariter Purgrecht dicitur*²⁸⁸ lazebníkům Tomáši a Václavu za stanovený poplatek třicet kop grošů ročního poplatku²⁸⁹ splatných o sv. Jiří a sv. Havlu po patnácti groších. Lázně příslušely k dědičné vilémovské rychtě²⁹⁰, jak se ve smlouvě výslovně uvádí, Mikuláš a Ješek, synové Bohuňka, kdysi rychtáře ve Vilémově. Smlouva je prvním dokladem o již provedeném převodu klášterního městečka Vilémova na německé právo, který tedy proběhnul před rokem 1364.

Smlouva výslovně uvádí neplatnost dřívějších ujednání o lázních²⁹¹, stejně tak dřívějších ocenění těchto lázní, takové smlouvy či privilegia jsou výslovně uvedena jako neplatná.²⁹² Na závěr listiny jako potvrzení pravosti vůle, jakož i proto aby se předešlo lživým žalobám, je připojena pečeť opata Ondřeje a celého konventu vilémovského kláštera.²⁹³

singulis annis statim cum censu s. Galli. RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸⁶ Datum in Horzieslauciz a. d. 1357 in die s. Gregorii pape. RBM VI., fasciculus 2, s. 300, č. 542.

²⁸⁷ Recognitio super venditione balnei in Willemow siti facta Nicolao et Jescone Jandak cum consensu Abbatis et monasterii ibidem. dd. Willemow feria secunda post festum Corporis Christi A. 1364.

Dobner VI, s. 419, č. 38.

²⁸⁸ ...ac discretis viris Thome et Wenceslao dicto Sach fratribus, balneatoribus heredibusque et successoribus ipsorum pro certo quantitate pecunie iure emphyteutico, quod vulgariter Purgrecht dicitur, vendidit...

Dobner VI, s. 420, č. 38.

²⁸⁹ ...mediam sexagenam grossorum denariorum Pragensium annis singulis in terminis infra scriptis, videlicet in festo Beati Galli...quindecim grossos, et in festo Beati Georgii tantunden et sic deinceps quolibet sexto veri census nomine solvere et dare, et quatuor pauperes homines qualibet septimana balneare tenebuntur.

Dobner VI, s. 420, č. 38.

²⁹⁰ Quod cum Nicolaus et Jesco dictus Jandak fratres germani, nati olim Bohunconis quondam Judicis nostri opidis in Wylemow jure hereditario... ad quos balneum in dicto nostro opido ratione dicti iudicii pertinebat...

Dobner VI, s. 420, č. 38.

²⁹¹ Nihilominus antiqua privilegia, seu literas quascunque & per quos

²⁹² ...super dicto balneo habito, seu habitas, quoad dictum balneum duntaxat, presenti litera seu privilegio ipsa annullamus, cassamus, irritamus,... Dobner VI., s. 420, č. 38.

²⁹³ In cujus rei testimonium & robur perpetuo valiturum, nostra sigilla, videlicet Andree Abbatis, & Conventus monasterii Willemoviensis ad petitionem dictorum ementium & vendentium presentibus duximus appendenda. Dobner VI., s. 420, č. 38.

Nejstarší listiny, dokládající nástup německého práva, jsou z prostřední jižní Moravy a severozápadních Čech. To je z oblasti, ze které pocházeli Ronovci, kteří těsně před rokem 1251 přesunuli své aktivity na Čáslavsko, kde začali budovat stříbrnosné dominium. Protože jejich diplomatická kancelář vydala celou řadu pro poznání historie Čáslavska listin, včetně emfyteutických smluv, je vhodné se zamyslet nad listinou Jindřicha ze Žitavy z roku 1248. Nelze totiž pochybovat o tom, že své kolonizační a podnikatelské aktivity na Čáslavsku rozvíjeli již na základě emfyteutického práva, s nímž prokazatelně přišli do styku v oblasti svého původu.

Ostatně na množsví listin, vydaných lichtenburskou kanceláří je vidět také další podstatnou věc, totiž vzrůstající respekt vůči psanému slovu a vzniku vlastní diplomatické kanceláře. V předcházejícím období totiž šlechta nepřikládala na rozdíl od církve písemným smlouvám valného významu. Tento pasivní postoj šlechty k listině dokumentuje fakt, že v době Václava I. Je doloženo 19 listin, z nichž většina, vyjma čtyř, vznikla u příjemce, církevní instituce, která měla na jejím vydání pochopitelný zájem, některé dokonce bez vědomí vydavatele.²⁹⁴

Jedná se o emfyteutickou smlouvu datovanou dne 8. listopadu 1248 mezi Jindřichem ze Žitavy a litoměřickým měšťanem Hertvíkem o pronájem rychty v Lovosicích. Tato listina je považována za počátek rodové listinné tradice²⁹⁵, přestože teritoriálně nesouvisí s lichtenburským dominiem na Čáslavsku. Proto nelze pochybovat, že emfyteutické právo hrálo úlohu v aktivitách i dalších Ronovců na Čáslavsku. I když je skutečnost, že již za pouhé tři roky, v roce 1251 prodal Jindřichův syn Smil (z Lichtenburka, obr. 26 a 27) Lovosice za třicet hřiven stříbra klášteru v Altzelle.²⁹⁶ Pouhé tři roky proto, že tato emfyteutická smlouva dokumentuje vůli smluvních stran změnit obraz Lovosic, jejich uspořádání, systém jejich plůžiny a jinak uspořádat tuto krajinu. I to je jeden z důvodů, proč se této smlouvě věnuje každá práce zabývající se dějinami středověkého osídlení.²⁹⁷

Tato pozornost je zasloužená, i když je její význam snížen okolností, že se nedochovala v originále, nýbrž v překladu do češtiny, pocházejícím ze 16. století. To snižuje možnosti jejího srovnávacího studia a výkladu, i když se o její pravosti vcelku nepochybuje, je ovšem otázka, nakolik je český překlad autentický.²⁹⁸

V jejím úvodu, stejně jako u emfyteutické smlouvy o vysazení městečka Ronova z roku

²⁹⁴Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Listina v Českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a měst), Praha, 1963, s. 128.

²⁹⁵Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 353.

²⁹⁶CDB IV, fasciculus 1, s. 385 – 386, č. 220.

²⁹⁷Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002, s. 431.

Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005, s. 242 – 243.

²⁹⁸Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 394, pozn. č. 23.

1307, je uveden důvod jejího sepsání, totiž pomíjivost lidského jednání během času.²⁹⁹ Dále je přesně specifikován právní režim smlouvy³⁰⁰ a placení ročního poplatku. K tomu jeden svobodný lán, ze kterého nebude Hertvík ani jeho potomci platit žádný poplatek.³⁰¹ Dále je důležitá zmínka o tom, že vesnice je převáděna na německé právo, totiž o změně uspořádání lánů podle sousední vesnice jménem Prosmky.³⁰² To představovalo pro lokátora Hertvíka nesnadný úkol, o čemž svědčí výše odměny ujednané ve smlouvě.³⁰³ Ve smlouvě měl Hertvík (a jeho potomci) jako rychtář dědičně zaručenu třetinu soudních poplatků, když jako sudí vykonával soudní pravomoc.³⁰⁴

Ostatně překlad této listiny do češtiny, svědčí o jejím významu pro samotnou vesnici, podobně jako bylo přeložena emfyteutická smlouva o vysazení Ronova, ještě kolem roku 1400 do češtiny,³⁰⁵ tak, jak se dochovala v potvrzení králem Václavem IV ze dne 25. března 1397.³⁰⁶

Ve smlouvě jsou také ustanovení o rybářích a množství lososů ulovených, které budou každý rok odevzdávat vrchnosti, o platbách lidí bez půdy. Následuje věta o jedné krčmě ve vsi, jejíhož správce jmenuje a řídí Hertvík, stejně tak o předkupním právu Hertvíka na převoz.³⁰⁷

Na závěr dostává zaopatření kostel sv. Václava v této vesnici³⁰⁸ Nakonec ustanovení o robotách a jiných služebnostech.³⁰⁹

Doklad vyspělého emfyteutického práva představuje listina datovaná 22. ledna 1307, která se nedochovala v originále, jen v potvrzení králem Václavem IV ze dne 25. března 1397.³¹⁰ Jedná se o možno říci typickou písemnou emfyteutickou smlouvu, o vysazení města Ronova „na zeleném dmu“, kde již v úvodu se vydavatel listiny ve jménu Božím dovolává pomíjivosti všeho lidského

²⁹⁹...kterak užitečné a chvalné obecnému požitku opatření listovní vydání, kteréžto skutky litské, ačkoliv pominutím času pomíjejí, ale však jich velmi znamenitě počatých nedopustí k škodě zapomenouti.

CDB IV, fasciculus 1, s. 245, č. 147.

³⁰⁰...ves jmenem Lovosice právem dědičným a jeho dědicom potom, když rodu přirozený našemu nebo nám obecnů daň platiti bude...z každého lánu kromě jednoho lánu...hřivnu stříbra každý rok nám platil.

CDB IV, fasciculus 1, s. 245, č. 147.

³⁰¹...daň platiti bude...z každého lánu kromě jednoho lánu, jehožto svobodu tomu uložili sme dáti...

Tamtéž.

³⁰²A lánové řečené vsi dlůhost a širokost držeti budů, kterůž drží lánové vsi Prosmky jménem. Tamtéž.

³⁰³Jemu také pro nahrazení jeho práce jeden mlýn se všemi ostrovy, s sady a lesem oddáváme;...vinice také...jemu sme dali pod tímto způsobem ,aby prvního vína šest čberuov s desátkem nám dával.

Tamtéž.

³⁰⁴O zisku také sůdu taký pokládáme nápis, že od toho zisku sůdu dva peníze nám se dostanú, řečenému Hertvíkovi nebo jeho dědicom peníz třetí zuostane.

Tamtéž.

³⁰⁵CIM IV/fasc. 1, s. 35, č. 19.

³⁰⁶CIM IV/fasc. 1, s. 234 – 235, č. 159.

³⁰⁷Převoz také, jestliže bychom mnili prodati komu, tůž smlůvů neb cenou, nad jiné přejem jemu. Tamtéž, s. 246.

³⁰⁸Nadto ke cti božie a blahoslavené Panny Mariji a svatého Václava kostelu též vsi dali sme jeden lán a z každého lánu jeden kbelec žita témuž kostelu odkazujem.

Tamtéž, s. 246.

³⁰⁹Nadto také všecy roboty roboty nebo jiné služebnosti, kteréž by nám od napřed řečené vsi mohly potom náhodů připadnúti, propouštíme tak, aby ani rychtář, ani měštěné té vsi neb jionak susedé od nás potom žádných šacuonkov netrpěli. Tamtéž, s. 246.

³¹⁰CIM IV/fasc. 1, s. 234 – 235, č. 159.

konání a nutnosti jejich zapsání a tímto zvěčnění.³¹¹ Na závěr listiny pak potvrzení právní jistoty zajištění do budoucnosti, aby toto vysazení (*locatio*) bylo pevné, trvalé a zajištěné, zachované dědici (Oldřicha z Lichtenburka) a jejich následovníky, přivěšena pečeť a svědkové³¹².

Čas k placení poplatků (úroků) je pevně stanoven o sv. Michalu a o sv. Jiří.³¹³ Oldřich z Lichtenburka, který vysadil s pomocí Gottfrieda, dříve rychtáře v (Bílém) Podolí, městečko Ronov v 39 lánech, určuje z jednotlivých těchto lánů i dobu jejich splácení. Nově vysazené město se bude řídit právem města Čáslavi.³¹⁴ Pokud si měšťané vybudují pivovary, pekárny a zahrady, nebudou z těchto platit žádné poplatky Oldřichovi ani jeho dědicům. Také mají všichni obyvatelé ve městě žijící právo svobodného rybolovu v řece Doubravě a to od mlýna pod farou ležícího až k hranicím panských pozemků.³¹⁵ V případě, že dojde ke královskému vojenskému tažení za hranice, pak jsou povinni přispět svojí vrchností polovinou čtvrtce. Rychtář Gottfried dostává dědičně rychtu s třetinou pokut, krému, krám pekařský a masný, dva podsedky, dva lány polí a mlýn na řece Doubravě.³¹⁶

Zanedlouho poté, 16. dubna 1307, byla vydána další listina, pro lokátora a potomního rychtáře, která se dochovala v originále, a kterou dává Oldřich z Lichtenburka, Gottfriedovi, původně rychtáři v (Bílém) Podolí rychtu v nově vysazeném městě Ronově (obr. 24)³¹⁷ s třetinou soudních poplatků. K tomu krému, dva krámy, z toho jeden je pekařský, druhý masný, dva podsedky (*duos subsides*), dva lány polí a mlýn na řece Doubravě ležící před městem, to vše dědičně.³¹⁸ Podle stylistických shod je velmi pravděpodobné, že obě listiny vznikly ve stejné kanceláři.³¹⁹

³¹¹In nomine Domini amen. Cum ea, que geruntur sub tempore, una cum ipso per motum ipsius temporis evanescant, ideoque gesta hominum solent scriptis testimonioque virorum honestorum firmissime perhennari. CIM IV/fasc. 1, s. 34, č. 19.

³¹²Ut hec locatio rata, grata ac firmissima a nostris heredibus ac ipsorum succesoribus inviolabiliter teneatur, ideo hanc literam subnotatis testibus nostri sigilli munimine fecimus roborari. Testes autem huius sunt... CIM IV/fasc. 1, s. 34, č. 19.

³¹³Terminis autem solutionis predicti census erit tocius iste, videlicet in festo Michaelis media pars et in festo beati Georgii reliqua media pars census nobis nostrisque heredibus semper cedit. CIM IV/fasc. 1, s. 34, č. 19.

³¹⁴... In iudiciorum forma quam in agrorum mensura ius Czaslaviensis opidi... CIM IV/fasc. 1, s. 34, č. 19.

³¹⁵... piscacionesque omnibus hominibus, inhabitantibus eandem civitatem, in flumine Dubrav a molendino sub parochia situato in terminis, qui ad nos pertinere dinoscuntur, concedimus piscari libere ex nostra gracia speciali. CIM IV/1, s. 34, č. 19.

³¹⁶... prefatum Gotfridum... nostrum iudicem... respondere sue nove plantacionis laboribus, conferimus iudicium cum tercio denario emendarum in ipsa civitate et unam tabernam, duo macella, scilicet unum panis, reliquum carniun, duos subsides et duos laneos agrorum et unum molendinum in flumine Dubrav situm ante ipsam civitatem, quiete, libere, hereditarie, perpetue hec omnia possidenda. CIM IV/1, s. 34, č. 19.

³¹⁷In Ronow... laboribus sue nove plantacionis eiusdem civitatis, conferimus sibi et suis pueris seu heredibus et heredum succesoribus iudicium cum tercio denario emendarum in ipsa civitate Ronow... CIM IV/1, s. 36, č. 20 a RBM IV, s. 823, č. 2124.

³¹⁸... et unam tabernam, duo macella, unum panis, reliquum carniun, duos subsides et duos laneos agrorum et unum molendinum in flumine Dubrav situm ante ipsam civitatem, quiete, libere, hereditarie... eodem titulo libertatis in omnibus hiis, quo supradictus Godfredus... CIM IV/1, s. 36, č. 20 a RBM IV, s. 823, č. 2124.

³¹⁹Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 365.

Dědičná rychta je nedaleko odtud, proti proudu Doubravy doložena v roce 1398, kdy je známo rozhodnutí ve sporu o vesnice Pařížov a Heřmanice mezi Kunešem a Modlibochem z Heřmanic na straně jedné a vilémovským klášteřem na straně druhé.³²⁰ Jindřich z Lacenboka a Hovorka, purkrabí žlebský, jako rozhodci³²¹, vydali rozhodnutí, že klášter zaplatí Kuneši a Modlibochovi 50 kop grošů, poté vesnice Heřmanice a Pařížov přejdou do majetku klášterního³²², jen **dědičná rychta** v Pařížově zůstane Kunešovi,³²³ synu Modlibochově. Na závěr listiny na potvrzení pravosti uvedeny pečeti účastníků rozhodčího řízení, opata Mikuláše a celého konventu³²⁴, Modliboch z Heřmanic a jeho syn Kuneš nakonec rozhodci Jindřich z Lacenboka a Hovorka, purkrabí žlebský.³²⁵ Výslovný termín dědičná rychta znamená sama o sobě, že uvedené vesnice již byly převedeny na německé právo, a to před rokem 1398, je ovšem otázka, kdy se tak stalo.

Pokud lze sledovat činnost Lichtenburků a jejich podnikání, které ve 13. století změnilo tvář sledovaného regionu, Čáslavska, tak o ní vypovídají nejenom písemné prameny. Složitost majetkovým poměrů v tomto období, které se daří jen obtížně rekonstruovat, pokud vůbec dokládají ruiny hradu (obr. 10 – 12), krytého lesem v těsné blízkosti vilémovského kláštera, přičemž jeho vazby na tento klášter, ač sousedící, nelze prameny doložit a v terénním kontextu se jeví nepravděpodobné. Je nutné se uchýlit k pomocným metodám, které tento hrad datují do druhé poloviny 13. století, po svém zničení již nebyl obnoven.³²⁶ Trosky tohoto hradu jakoby symbolizovaly opuštění původně velkých ambicí jeho budovatelů a držitelů, patrně Lichtenburků v tomto cípu Čáslavska, v nejtěsnějším sousedství jiné velké pozemkové vrchnosti, benediktinů ve Vilémově.

³²⁰Transactio, super villis Hermanicz, et Parzizow, inter Abbatem et Conventum Willemowiensem ex una, et Cunssiconem cum filio Modliboch parte ex altera, dd. Pragae die. S. Stephani A. 1398.

Dobner VI, s. 440, č. 53.

Sameš, 1934, s. 86.

³²¹viros Dominum Henricum dictum Laczenbok, Howorca Purgravium pro tunc in Sleb, tanquam arbitros, arbitratores...

Dobner VI, s. 440, č. 53.

³²²...ipsos prefatus Abbas & Conventus de villis hujusmodi Herzmanicz & Parzizow cum sylvis, & ipsarum universis pertinenciis libere intromittant;... Dobner VI, s. 440, č. 53.

³²³Litera tamen privilegiali super *iudicio in Parzizow*, quam a prefatis Abbate & Conventu, vel monasterio ipsorum obtinet, sibi & heredibus suis semper salva. Dobner VI, s. 441, č. 53.

³²⁴...sigillis nostris scilicet Nicolai Abbatis, & totius Conventus monasterii supradicti... Dobner VI, s. 441, č. 53.

³²⁵...Cunssiconis, & Modlibochonis filii sui de Herzmanicz, Henrici dicti Laczenbok, & Howorkonis pro tunc Purgravii in Sleeb... Dobner VI, s. 441, č. 53.

³²⁶Zdeněk PEHAL, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sírakovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, 2002, s. 61 – 69.

Výmluvným příkladem torzovitosti pramenů je sledování emfyteuse na statcích žďárského kláštera. Tento klášter měl vesnice jednak na Moravě, jednak v Časlavské provincii. Ponechme stranou skutečnost, že cisterciácké kláštery měly prvoplánově osídlovat pustou krajinu, což odpovídá vlastní poloze toho kláštera. Z toho důvodu jim stanovy zpočátku zapovídaly přijímat rentu z vesnic, ale tento model byl záhy opuštěn³²⁷ a přiblížil se benediktinské řeholi, pro něž představovaly poddanské vesnice hlavní zdroj příjmů. Umístění cisterckého kláštera do nepříliš osídlené krajiny s velkým podílem lesa odpovídalo kolonizačním záměrům.

Zatímco kronika Jindřicha Řezbáře³²⁸ nám líčí poměrně podrobně okolnosti založení vlastního kláštera v roce 1252, včetně detailů ověřitelných dnes archeologickým průzkumem, tak o uplatnění emfyteuse v tomto období jsou jen nepřímé, ale jasné doklady. Krátce po založení vlastního kláštera, se totiž začalo z rozhodnutí opata budovat úplně nové trhové sídliště, vesnici, pro kterou kronikář Jindřich použil výraz *forum*.³²⁹ Jako lokátor působil nějaký Ditwin³³⁰, který je později uveden jako rychtář. Noví osadníci, jak uvádí Jindřich, přišli z německých krajin. Výraz *forum* svědčí pro trhové sídliště, nově budované na „zelené louce“ z rozhodnutí pozemkové vrchnosti jako zárodek poddanského městečka.³³¹

Z těchto podrobností je dobře vidět, že se uplatnilo emfyteutické právo přicházejících kolonistů, kteří přišli do řídce osídlené krajiny a začali vytvářet nové sídliště pod vedením lokátora, později rychtáře. Ačkoliv není dochovaná, případně vůbec neexistovala písemně zhotovená emfyteutická smlouva, tak o její existenci, byť v ústní podobě není třeba pochybovat. Více než co jiného ji dokládá archeologický odkryv sídliště zvaného *forum*, a jeho přesun jinam. Tento výzkum³³² totiž ukázal usedlosti s jednotlivými „parcelami“ kolmo přisedajícími na osovou komunikaci.

Zároveň je tak dobře vidět provázanost vlastního emfyteutického založení trhového sídliště s úlohou tržní směny. Přicházející kolonisté totiž do řídce zabydleného centra na pomezí Čech a Moravy přinášeli nejenom nový právní typ, emfyteusi, ale také zvýšenou potřebu tržní směny. Ta byla vyvolána nutností získat prostředky na peněžní rentu, na onen vlastnický *census*, aby měli na zaplacení v hotovosti pozemkové vrchnosti, v tomto případě klášteru. Jedno podmiňovalo druhé,

³²⁷Louis Julius LÉKAL, *The Cistercians, Ideals and Reality*, Kent state University Press, 1977, s. 25.

³²⁸*Cronica domus Sarensis*, editio Jaroslav Ludvíkovský, přeložil Richard Mertlík, Brno, 1964.

³²⁹Hic tamen instituit fieri fora tunc prope ripam, destructa villa... *Cron. Sar.*, s. 188.

³³⁰Hec primus fundat Ditwinus, postea iudex... *Cron. Sar.*, s. 188.

³³¹Nejnovejši se problematikou vzniku měst a typologií sídlišť předchází vzniku vlastních měst zabývá Jiří Kejř. Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha, 1998.

³³²Rudolf ZATLOUKAL, *Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, trat' Staré Město, v letech 1996 – 1999*, in: *Mediaevalia archeologica 1*, Praha, 1999, s. 193 – 207.

emfyteuse přinášela do tohoto cípu Českomoravské vysočiny nejenom vlastní právní model, ale také zvýšenou potřebu tržní směny zboží za peníze, proto nepřekvapí plánovité vysazení, lokace tržní vsi, *vilae forensis*.

Díky tomu, že tato původní tržní ves byla několik let po svém začátku přesunuta do míst dnešního Žďáru nad Sázavou, máme k dispozici představu, jak takové sídliště přicházejících kolonistů vypadalo. Sídlíšní přesuny v rámci 13. století totiž archeologický povrchový průzkum registruje na mnoha místech v Čechách, aniž by ovšem bylo možné zjistit jaké byly konkrétní okolnosti, zejména jaký byl impuls k takovému stěhování. Tyto případy mají společného jmenovatele, v tomto období docházelo k reorganizaci zemědělské krajiny, nově vysazená emfyteutická sídliště obhospodařovala větší plochy a potřeba vyšších finančních dávek je nutila k efektivnějším formám hospodaření. Samozřejmě byl potřebný lán jako zúčtovací jednotka při stanovení vlastnického úroku.

Co se týče urbářů žďárského kláštera, tak nejstarší z roku 1407 obsahuje řadu zmínek, svědčící o již proběhlém převodu jednotlivých vsí na emfyteutické právo. Na jednotlivé detaily se nyní podíváme podrobněji. Tak již v úvodu sděluje autor urbáře, řádový bratr Mikuláš, že údaje získal o jednotlivých venicích prostřednictvím rychtářů a konšelů,³³³ stejně jako prostřednictvím starších městeček a vesnic. V jednotlivých vesnicích je základní jednotkou lán a prut, další pozemkovou jednotkou je *curtikula*, což Zemek s Pohankou interpretují jako podsedeck,³³⁴ který je v jiných pramenech označován jako *subsides*. Vlastnické úroky jsou odváděny o sv. Jiří (24. dubna) a o sv. Václavu (28. září) případně o sv. Michalu (29. září). *Census* je odváděn převážně v naturálních a peněžích, které je možné nahradit robotou ve stanoveném rozsahu.

Z hlediska znaků emfyteutické držby je příkladný popis městečka Žďár, kde jsou uvedeny krčmy nesvobodné, které platí o sv. Jiří a sv. Michalu po sedmi groších, pozemková výměra jsou pruty, z nichž jsou rovněž peněžní dávky v kombinaci s naturálními.

Ve vsi Vysoké je kromě naturálních dávek také podíl na markraběcí berni uložené mimořádně klášteru ve dvaceti měřicích ovsa, pak jsou osadníci povinni platit jednu měřici ovsa. Je to příklad přesunu berní povinnosti na emfyteuticky vysazené sedláky. Takový přesun daňové zátěže není zvláště ve 14. století ničím neobvyklým, v poznání komplikovaných hospodářských dějin středověku se totiž ukázalo, že hospodářská krize, která začala na konci 13. století, dopadla zvláště tíživě na velké pozemkové vlastníky, především některé kláštery (Vilémov, Sedlec, Želiv). Její příčina byla v pevně stanovené, fixní rentě z pozemků, a tedy propadu příjmů, když náklady

³³³ ...frater Nicolaus...collegit et conscriptit...et pro parte mediantibus iudicibus et scabinis, necnon et senioribus opidorum et villarum infrascriptorum...

Metoděj ZEMEK, Josef POHANKA, Nejstarší žďárské urbáře, Brno, 1961, s. 63.

³³⁴ Tamtéž, s. 13.

rostly vlivem vnějších faktorů mimo možnosti ovlivnění jednotlivých autarkních ekonomik. Toto byla jedna z cest, vedle „přeměňování“ lánů, jakou bylo možné zvyšovat pozemkovou rentu.

Na závěr je ustanovení, že rychtář ve vsi je svobodný, tak dlouho, jak uzná klášter za vhodné.³³⁵ To je doklad méně obvyklé rychty bez dědičně svobodné držby úřadu.

DROBOVICKÁ KOMENDA A JEJÍ VESNICE

Ačkoliv je dochována darovací listina z roku 1242, kterou Jan z Polné se souhlasem krále Václava I. vybavil německé rytíře v Drobovicích jednotlivými vesnicemi a Slubickým lesem³³⁶, nelze z ní posoudit právní režim, kterým se řídily jednotlivé osady. Vymezení Slubického lesa³³⁷ jako rozsáhlé lesnaté oblasti na okraji tehdejších Čech, ukazuje na záměr další kolonizační činnosti.

Donátor Jan z Polné daroval komendě lesní újezd, neosídlený, kde se předpokládala osídlovací činnost kláštera, to v praxi znamenalo, že klášter přivede osadníky, vyměří jim polní katastr nových vesnic a založí nové vesnice.

Problematikou počátků osídlení Slubického lesa v souvislosti s kolonizační činností lokátora označovaného jako *Cruciburgensis monetae magister* se v nejnovější době zabývá několik polemických článků, jednak vlastní postavou tohoto lokátora³³⁸ a jeho působištěm. Zdáli v této oblasti vůbec působil a odtud jeho predikát³³⁹, či nikoliv.³⁴⁰ Vlastní lokalizace a vymezení hranic tohoto území nečiní větší potíže, protože není problém ztotožnit všechny místopisné údaje z donační listiny z roku 1242³⁴¹, jiná je otázka počátků osídlení zmíněného území v souvislosti s vlastní kolonizační činností 13. století.³⁴²

Předpokládám tedy, že když jsou v zakládací listině uvedené jednotlivé vesnice již existující, prostým výčtem, bez příslušenství, znamená to, že kolonizační aktivita drobovických křížovníků nebyla velká, vlastně je spolehlivě doložena pouze v oblasti dnešních Kozohlod. Tato představa je umocněná tím, že v zakládací listině je uveden Slubický les, jako lesní území, kde lze předpokládat

³³⁵Alta villa – Vissoke... Iudex sedet liber cum 1 ½ virga, quamdiu monasterio placuerit. Zemek, Pohanka, 1961, s. 72.

³³⁶Joanne... de Polná, magistro et fratribus hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum...confirmat...videlicet villam Drobovic et Pribizlauic et Zamplez et Vzose ac dimidiam partem ville de Winar cum omnibus pertinenciis earumden, dederit eciam eis silvam, que Zlubichki dicitur...CDB IV., s. 74 – 75, č. 13, RBM I., 504, č. 1064.

³³⁷...silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet Camenicam et Dubraunicam rivulos et protenditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivvorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad vvillas Branisow et Marcwartic et usque in Prehod... CDB IV., s. 74 – 75, č. 13, RBM I., 504, č. 1064.

³³⁸Libor JAN, Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 393 – 400.

³³⁹Tomáš VELÍMSKÝ, Cruciburgensis monetae magister – tertium non datur ?, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 672 – 678.

³⁴⁰Libor JAN, Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 393 – 400.

Jiří DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 401 – 416.

³⁴¹Jiří DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 405.

³⁴²Jiří DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 401 – 416.

kolonizační činnost. Tento ale prodali v roce 1321, kdy dne 2. června král Jan potvrdil prodej Krucemburku zemským komturem Lvem z Thysova nejvyššímu maršálkovi českého království Jndřichovi z Lipé.³⁴³ Pro mlčení pramenů o tomto lese ovšem pořádně nevíme jak tato kolonizace probíhala v období let 1242 a 1321, kdy jej obdrželi darem a prodali, jak ukazují polemické články.³⁴⁴

K poznání emfyteutického procesu a jeho začátků v majetkové doméně komendy německých rytířů v Drobovicích je možné si pomoci při absenci písemných pramenů uchýlením se k pomocným metodám. Část z vesnic, uvedená v listině fundátora Jana z Polné tvoří při pohledu na mapu uzavřenou skupinu, nacházející se v těsné blízkosti lesního masivu na jih od Čáslavi, nebo přímo v něm. Zvláště inspirující je pohled na vesnici Přibyslavice, která existuje dodnes, stále jakoby vklíněna do lesního masivu, který tvoří jakýsi výběžek pomezího lesa směrem do staré sídlištní oblasti, která mimochodem v těchto místech kolem Bratčic jakoby končí.³⁴⁵ Čelední přípona -ice jednoznačně prokazuje původ názvu jako vesnice „lidí Přibyslavových“, její poloha uprostřed lesního masivu se sama nabízí jako vzniklá vykloučením lesa, přičemž okolní les se v podstatě dochoval v rozsahu v jakém byl v první polovině 13 století, to je v době, kdy Přibyslavice vznikly (před rokem 1242). Odpověď na otázku, kdo byl o nen Přibyslav, po kterém se vesnice jmenuje a který ji patrně založil a vlastnil není jednoznačná. Mohl to být příbuzný Jana z Polné, fundátora drobovické komendy, Přibyslav (z Křížanova), za jejich rodovou základnu jsou považovány nedaleké Bratčice, obecně oblast jižně od Čáslavi.³⁴⁶

Jedinou osídlovací aktivitu máme nepřímou, ale spolehlivě doloženu na jižním okraji masivu lesa, ve vsi Kozohlody, která je uvedena v roce jako *Nova plantatio*, později jako *Ratmirsdorf*, tedy Ratmirova ves. Již samotný název *Nova plantatio* naznačuje emfyteutické založení, stejně jako máme možnost z pramenů identifikovat jejího zakladatele, komtura Ratmíra, který je spolehlivě doložen jako svědek v listině z roku 1326³⁴⁷ a spolu s ostatními komtury³⁴⁸ se v roce 1332 zúčastnil ustavení Jana, probošta Vyšehradského. Vznik vesnice, dnešních Kozohlod je tak možné poměrně přesně datovat do období kolem první čtvrtiny 14. století.

³⁴³...bona in Creuczpurch cum bonis, villis et universis suis pertinenciis... RBM III., s. 287, č. 689.

³⁴⁴Libor JAN, Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 393 – 400.

Jiří DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 401 – 416.

³⁴⁵Tímto ukončením se rozumí náhlé vymizení pravěkých nálezů keramických zlomků, při průzkumu polí v oblasti, takže se dá velice přesně vysledovat hranice osídlení Čáslavské kotliny v zemědělském pravěku oproti Českomoravské vysočině.

³⁴⁶Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 79, zvláště pak poznámka 83 na s. 402.

³⁴⁷RBM III., s. 455, č. 1168.

³⁴⁸...fr. Nicolaus, dictus Ratmir, commendator de Drobowicz... RBM III., s. 737 - 738, č. 1896.

Vzrostlý les v blízkosti Kozohlod³⁴⁹ skrývá ještě jeden doklad tohoto období a činnosti drobovické komendy. Je to malý hrad (obr. 13, 14, 15 a 16), který představuje v našem prostředí výjimečný typ hradu, jehož vzor je třeba hledat v dalekém Porýní, kde je takový hradní model běžný, zde představuje evidentní import, archeologické prameny datují jeho vznik a zánik (požárem) do počátku 14. století, do nevelkého časového intervalu.

Představa, že drobovická komenda se dále věnovala rozvoji svého území tvořeného uvedenou skupinou vesnic kolem lesa je umocněna koupí vsi Zbudovice v roce 1362.³⁵⁰ Toto území, bezprostředně související se samotnými Drobovicemi tak vytvářelo postupně vznikající feudální velkostatek, který byl snáze ovladatelný a z ekonomického hlediska výnosnější. Takový trend směřující ke vzniku církevního velkostatku samozřejmě byl běžný, drobovická komenda patřila spíše k menším ústavům, větší kláštery, ve sledované oblasti je možné uvést Sedlec, Vilémov, Želiv které byly jednak starší, jednak měly mnohem větší pozemkový majetek, u nichž tento proces v podstatné míře proběhl již do konce 13. století.

První písemný doklad o převodu vesnic v této oblasti na emfyteutické právo poskytuje až listina z roku 1347, kterým Stibor z Čihoště společně se svým synem, prodává drobovické komendě tři lány polí v blízké vesnici Tupadly společně s hospodou se všemi užitky.³⁵¹ František Graus³⁵² zpracoval účetní knihy jednotlivých komend v Čechách, co se týče účtů drobovické komendy, jsou vykázány v položce příjmů úrok sv. Jiří a sv. Havla k roku 1402³⁵³, předtím dochované účty, ovšem neúplné, z let 1383 – 1384 tyto položky nevykazují. Obdobně vykazuje chomutovská komenda svatohavelský úrok v poprvé v roce 1403.³⁵⁴ Nejpozději v tomto období lze považovat zavedení emfyteuse na majetku německých rytířů v Drobovicích.

Je nepochybné, že nějaké aktivity v lesním masivu jižně od Čáslavi prováděli, neboť v účtech drobovické komendy je doložena položka na straně příjmů a sice „z pustin“ a „úrok z lesa“.³⁵⁵

³⁴⁹Tomáš DURDÍK, Hrádek u Podmok (Kozohlod), *Archeologia historica* 26, Praha, 2001, s. 147–153.

³⁵⁰Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská. Místopis církevní*. Praha, 1915, s. 186.

³⁵¹*Styborius de Čihošť et Hanco, filius eius, venditionem tres laneos agriculture liberos...in villa Tupadel et tabernam in eadem villa liberam cum omnibus utilitatibus ad memoratam heraditatem et tabernam spectantibus...Witkoni, ord. s. Marie de domo Teuthonica, commendatori in Drobowicz...* RBM V., s. 76, č. 133.

³⁵²*Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II.*, Praha, 1957, s. 449 a následující.

³⁵³Tamtéž, s. 458.

³⁵⁴Tamtéž, s. 464.

³⁵⁵Graus II., s. 458.

Jedná se o emfyteutickou listinu, již sedlecký opat Walthelm vysadil ves Bylany.³⁵⁶ Zde je k dispozici doklad přeměny (nového vysazení) vesnice existující ve staré sídelní oblasti, která je navíc doložena výslovně jako existující v nedatované zakládací listině sedleckého kláštera z období let 1142 – 1148.³⁵⁷ Emfyteutická listina z roku 1276 se bohužel dochovala jen v českém překladu ze 16. století, což omezuje možnosti její komplexní analýzy, nicméně dává nahlédnout do mechanismů převodu vesnice, výslovně doložené již v zakládací listině kláštera.

Opat Walthelm společně s celým konventem dává ves Bylany Jindřichovi a jeho potomkům s tím, že z každého lánů budou platit na sv. Havla jednu hřivnu (stříbra) a rovněž se budou podílet na královské berni nebo jiném poplatku, když budou vyhlášeny. Dále je uvedena věta o lesích a křovinách, které ještě nejsou v pole obráceny, čtyři roky nebudou platit nic, až pátým rokem poprvé o sv. Havlu. Na závěr ustanovení o tom, že pokud by chtěl někdo ze sedláků z jakékoliv příčiny prodat svůj lán, tak jediné se souhlasem klášterní vrchnosti a celé vesnické obcíny. Věta o lesích a křovinách, které ještě nejsou přeměněny v pole³⁵⁸ dokládají zřetelně úlohu osadníků při kultivaci krajiny, mýcení lesa, jak je zachycují ilustrace k Saskému zrcadlu. O to zajímavější, že vesnice Bylany leží ve staré sídelní oblasti, intenzivně osídlené a obdělávané celý zemědělský pravěk, přesto v té době zčásti zalesněné. Emfyteutická listina bohužel neuvádí nic o odměně lokátora a podrobněji o jeho (Jindřichových) úkolech, zato uvádí další charakteristický rys práva kolonistů, totiž v tomto případě čtyřletou lhůtu k provedení kultivace krajiny.

Cistercký klášter v Sedleci byl založen podle dochované fundační listiny v roce 1142, na rozdíl od století mladšího kláštera žďárského. Ten vzniknul v lesnaté krajině v samém srdci Českomoravské vysočiny. Naproti tomu sedlecký klášter vyvíjel svoje aktivity ve staré sídelní oblasti Pořábí, přesto i zde existovalo dostatek prostoru k zakládání vesnic, nepochybně na emfyteutickém právu. O tom vypovídá listina z 30. června 1278, kterou král Přemysl Otakar II. vrací sedleckým cisterciákům les Bor, rozkládající se mezi Kolínem a Čáslaví se vším příslušenstvím, přičemž klášter může s tímto lesem svobodně nakládat a zakládat v něm vesnice.³⁵⁹

16. října 1364 prodal opat Jan s celým konventem kláštera sedleckého právem emfyteutickým dvůr ve vsi Řečany s dvěma a půl lány polí, se třemi podsedky, dále jednou krčmou a jedním podsedkem ve vsi Labětín, s právem rybolovu v Labí a jiným příslušenstvím Mikulášovi

³⁵⁶CDB V/2, s. 500 – 501, č. 809.

³⁵⁷CDB I, s. 155 – 157, č. 155.

³⁵⁸Jan KLÁPŠTĚ, *Přeměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005, s. 234.

³⁵⁹...quod possint abbas et conventus dicti monasterii de prefata silva facere, quidquid eis placuerit, situare villas in ipsa et redigere ipsam ad usum ac fructum, quemcunque voluerint.

RBM II. s. č. 1123

Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými*, Praha, 1916, s. 19.

ze Špitavic a jeho dědicům za 58 kop grošů, takže měli platit dvě kopy grošů ročního úroku a byli vyňati z pravomoci klášterního rychtáře a konvršů.³⁶⁰ Další emfyteutickou smlouvou pronajal klášter kutnohorskému měšťanu Henslinovi v roce 1371 pustý dvůr v klášterní vsi Bylany.³⁶¹

EMFYTEUSE NA STATCÍCH VYŠEHRADSKÉ KAPITULY

V roce 1252 uzavřeli představitelé vyšehradské kapituly emfyteutickou smlouvu s Jindřichem, označovaného jako magister monetae o podmínkách kolonizace území mezi Humpolcem a lesem Nelecho (dnešní zalesněný kopec Melechov) u vesnice Zahrádky.³⁶² Jako lokátor měl Jindřich vysadit podle smlouvy s kapitulou v této oblasti mezi vesnicí Humpolec a kopcem Melechov do konce roku 1253 osadníky, kolonisty. Vysazené osady měly mít lány tak dlouhé, jako byly lány vesnic s německými osadníky, které se již nalézaly na půdě želivského kláštera.³⁶³ Placení plných dávek se mělo dít až po uplynutí deseti let, tedy od jedenáctého roku po usazení a to jednorázově, o sv. Martinu.³⁶⁴ Prvních pět let neměli *cultores agrorum* platit nic, což nepřekvapí, protože nadmořská výška Humpolecka je kolem 600 m, měli kultivovat lesnatou krajinu její přeměnou v pole. Činnost takových osadníků je v jednotlivých fázích názorně zobrazena v ilustrační příloze k *Sachsenspiegelu*. Teprve šestým rokem měli začít platit, ale naturální dávky, a sice pšenice, žito, ječmene i ovsa.³⁶⁵ Stanovení naturální dávky a odklad peněžní renty až na jedenáctý rok jednak ilustruje obtížnost a pozdější ekonomickou návratnost celé akce zajištěné emfyteutickou smlouvou a ovšem počáteční omezenost tržní směny, než se nové vesnice zapojí do okolních směnných vazeb.³⁶⁶

Odměna lokátora Jindřicha spočívala jednak v sedmém a osmém svobodném láně v každé z jím vysazených vesnic.³⁶⁷ Pozemkový majetek měl převzít lokátor jako vazal a složit vazalskou přísahu děkanovi a celé vyšehradské kapitule.³⁶⁸ Součástí odměny lokátorovi byl i rychtářský úřad se soudními pravomocemi, který ale jen pro Jindřicha, nikoliv pro jeho dědice, po smrti

³⁶⁰Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými*, Praha, 1916, s. 31.

³⁶¹Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými*, Praha, 1916, s. 31.

³⁶²Canonici Wissegradenses, quorum nomina exprimuntur, boma quedam praebendarum suarum Henrico, magistro monetae in Humpolec, locant.

CDB IV, s. 435 – 437, č. 256.

³⁶³Laneus enim talis erit in longitudine et latitudine, quemadmodum in locis vicinis, prout Teutonici excolunt terras monasterii in Selew. Tamtéž, s. 436, č. 256.

³⁶⁴...et ex nunc ad decem annos libertatem habebunt et in undecima annorum eorumdem messe in die beati Martini quilibet cultorum predictorum de quolibet laneo solvet nobis cum decima iam dicta postmodum imperpetuum fertonem unum argenti. Tamtéž, s. 436.

³⁶⁵...qui post quinque annos decimam nobis solvent de messe quatuor generum grani, tritici videlicet, siliginis, ordei et avene, plenarie...

³⁶⁶Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005, s. 229.

³⁶⁷...villa quam predictus magister monete locaverit septimum et octavum laneum liberum ab omni solutione pretaxata...CDB IV, s. 436, č. 256.

³⁶⁸et fidelitatem tamquam fassallus sive fassalli nostri decano et ecclesie Wissegradensis imperpetuum firmiter observabunt. CDB IV, s. 436, č. 256.

jmenovaného měl přejít zpět na vyšehradskou kapitolu.³⁶⁹ Pokud by Jindřich během jednoho roku ve stanovené oblasti nevysadil osadníky, nemohl by v projektu dále pokračovat, ztratil by veškerá práva a tři jeho ručitelé by museli vyplatit kapitule 30 hřiven stříbra.³⁷⁰

VYSAZENÍ MĚST V ČÁSLAVSKÉ PROVINCI

Jedná se o Čáslav, Německý Brod, Chotěboř a Kutnou Horu. Pro jejich vznik a rozvoj měla klíčový význam exploatace stříbra v oblasti Českomoravské vysočiny, zahájená před polovinou 13. století. Čáslav představovala centrum stejnojmenné provincie, na počátku 13. století byla svěřena Přemyslem Otakarem I. společně s Vraclavskem a Chrudimskem svěřena do vlády Děpolticů. V té době lze sledovat začátky procesu zvaného urbanizace. O počátcích Čáslavi jako města nejsou zcela přesné zprávy. Archeologický průzkum doložil, že vznikla v místě předhradí staršího správního hradiště, které bylo jen zčásti osídlené, a sice v místech kostela sv. Petra a Pavla. Větší část plochy středověkého města osídlena v předlokačním období nebyla, město tedy bylo vysazeno na „zeleném drnu“.

Tato města se ale neobjevila z ničeho, sledování jejich počátků je limitováno omezenou pramennou základnou. Poměrně dobrá situace je v případě přeměny původně bezvýznamné slovanské osady Brod, která se kolem roku 1250 začala měnit v hornické centrum Vysočiny vedle starší Jihlavy, měnily se i právní poměry, jistě i přílivem německých horníků.

Základní složky, které tvořily postavení města byly *ius fori, ius iudicii a ius civile*.³⁷¹ Ne ovšem každá *villa forensis* či *opidum forensis* takto označená ještě byla městečkem. V nikoliv přímočaré cestě k městskému zřízení sehrál zásadní roli rozvoj trhu. Zpočátku se dá v mluvě pramenů hůře rozlišit co je již město a co pouhá vesnice, byť vybavená trhovými právy. Ve sledované oblasti můžeme pozorovat rozvoj několika vesnic, které ale ustrnuly na úrovni městeček, či klesly zpět na vesnice.

Na Čáslavsku je ilustrativním dokladem vývoj městečka Smrdova (obr. 25), dnešní Sázavky (okres Havlíčkův Brod). Právo trhu je výslovně uvedeno jako existující v listině z roku 1307³⁷², kterou se realizuje směna majetku mezi vilémovským klášterem a Raimundem z Lichtenburka,

³⁶⁹...Pretera statuimus, quod ipse monetarius tantummodo tempore vite sue iudicium habeat in hominibus sepe dictis; et post mortem ipsius liberum habeat ius capitulum, videlicet, quorum interest, eligere et statuere iudicem, ... CDB IV, s. 436, č. 256.

³⁷⁰Nec hoc duximus pretermittendum, si dictus magister monete infra circulum anni non locaverit possessores, quemadmodum superius est expressum, quod ipse cadet ab omni iure, quod sibi competebat in eisdem bonis, et fideiussores sui Cunradus...Waltherus...et Albero...persolvent nobis triginta marcas argenti in quibus fide data se nobis firmiter obligarunt. Tamtéž, s. 436, č. 256.

³⁷¹Jiří KEJŘ, Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha, 1998, s. 135 – 172.

Jiří KEJŘ, Městské zřízení v českém státě ve 13. století, Československý časopis historický, 27, 1979, s. 229.

³⁷²Remundus de Leuchtenburch facit commutationem cum abbate Wilhelmoviensi de quibusdam bonis. ...de bonis - infra scriptis, videlicet Zmurdow Castro, et civitate cum foro libero in ipsa feria secunda existente, et de villis... RBM II, s. 929, č. 2152.

u městečka Smrdov, což může evokovat představu Lichtenburků jako zdatnějších prosazovatelů svých zájmů, kteří si toto prosadili podstatně dříve než vilémovský klášter u svých městeček.

Představu o vzrůstajícím se významu Smrdova jakožto regionálního centra, městečka s trhem v době předhusitské podporuje vznik kostela filiálního ke kostelu ve Smrdově v nedaleké sousední vsi Kunemil v roce 1365³⁷³. V majetku vilémovského kláštera Smrdov zůstal až do husitských válek. Nakonec klesnul na ves v roce 1750 rozhodnutím krajského úřadu, když ještě podle urbáře z roku 1591³⁷⁴ měl právo rychtářské, celní, varné a masné.³⁷⁵

Jiným dokladem přerušného vývoje je listina z roku 1352, kterou Karel IV. uděluje (potvrzuje) klášteru ve Vilémově právo týdenního trhu na náměstí městečka Vilémova (*oppido Wilemov*) a zároveň povyšuje klášterní vesnici Habry na městečko. Protože tato listina představuje vůbec první listinný doklad, je k řešení vztahu mezi klášterem a Vilémovem důležitá a podíváme se na ni proto poněkud pečlivěji.³⁷⁶ Toto právo trhu je uvedeno v listině „na věčné časy“ se všemi právy a užitky a to každé úterý, v Habrech pak každý pátek. Klášter, který představoval pro městečko Vilémov feudální vrchnost, si nechal od panovníka potvrdit právo trhu každé úterý, jako výraz panovnické ochrany zájmů kláštera, před případnými námitkami okolních míst s právem trhu.

³⁷³Josef Václav ŠIMÁK, *České dějiny I/5: Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha, 1938, s. 1221.

³⁷⁴Smrdov městečko. V témže městečku bere se clo k ruce panské, z každého koně cožkoli veze i prázdný vůz po jeden den, z volů, krv tu vůkolí skoupených též po jeden den, z ovec, sviní, koz, skopuov, telat po 1/2 den, než což v městečku koupí, nic nedávají. A to mejto má rychtář každého čtvrtku na horu odvozovati.

Habr městečko. Mejto neb clo takto od starodávna vybírají...Světlá městečko, Libice ves, Babice ves, Chotěboř město. AR, Mýta a cla na panství Světelském, dle urbáře: Registra správní neb hlavní důchodův panství Světelského, přepsaná 1591. Památky archaeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 783.

³⁷⁵Dosavadní rozbor místní tradice naznačuje možnost identifikace jednotlivých položek urbáře z roku 1591, totiž že se podaří určit místo rychty, pivovaru a jatek, zatímco místo celnice se mně dosud nepodařilo ani přibližně určit. Zajímavá je rovněž informace o existenci tvrze ve Smrdově číslo popisné 17. Jaroslav Bárta (kterému tímto děkuji) si ji pamatoval ze školy, kde ji uváděl místní učitel.

³⁷⁶1352 ian. 13. Praha

Karolus rex abbati et conventui monasterii in Vilémov (Willemov) forum septimanale in oppidis Vilémov et Habry (Habern) concedit.

RBM V., fasciculus 3, s. 583 – 584, č. 1212.

Král Karel uděluje opatu a konventu kláštera ve Vilémově právo týdenního trhu na náměstí v městečkách Vilémov a Habry.

A v městečku samotném Vilémově každý třetí den (čili v úterý), tak jak jdou nepřetržitě za sebou, na věčné časy trh na náměstí, čili den trhu se všemi právy, svobodami, užitky a obyčejí k tomuto dni náležejícími.

...ut in oppido ipsorum Willemov perpetuis temporibus feria tertia cuiuslibet septimane forum, seu dies forensis esse debeat cum omnibus iuribus, libertatibus, utilitatibus et consuetudinibus

také proto, že Habry, dosud nazývané vesnici, od nynějška nechť se mění na městečko a jako každá taková vesnice čili městečko nechť má každý šestý den v týdnu (pátek) trh na věčné časy se všemi právy, svobodami, užitky a poctami necnon quod villa ipsorum Habern vulgariter nuncupata ex nunc in antea in opidum transeat et locus opidanus esse debeat et censeri quodque in eadem villa seu opido qualibet feria sexta singulis septimanis forum, seu dies forensis similiter esse debeat perpetuis temporibus duraturum cum omnibus iuribus, libertatibus, utilitatibus et honoribus.

RBM V., s. 583 – 584, č. 1212.

Zajímavým způsobem se jeví srovnání dnešního městečka Vilémova a Žďáru nad Sázavou. Obě lokality původně vznikly jako poddanské vesnice klášterní vrchnosti, v případě Žďáru cisterckého kláštera a v případě Vilémova benediktinského kláštera.

Stejně tak vývoj poddanského městečka sedleckého kláštera, Malína, vzniknuvšího přímo na místě někdejšího stejnojmenného slavníkovského hradiště, které stejně jako městečko později, profitovalo z těsné blízkosti dálkové komunikace, Haberské stezky. Ovšem překotný rozvoj kutnohorského dolování zcela vytěsnil význam Malína, který zůstal vedle Kutné Hory nevýznamným městečkem.

ČÁSLAV

První spolehlivá zmínka o Čáslavi jako o městě je z roku 1275. Poté, v roce 1278 sem dosadil Přemysl Otakar II. svého rychtáře Konráda Špitálského, který je považován za lokátora města. Jako osvědčený lokátor pravděpodobně se podílel i na vysazení Chrudimi a Poličky³⁷⁷. Jednalo se tedy o převod již existujícího města na německé právo. Předpokládá se, že město bylo opevněno již při svém založení, spekulativně se uvádí období kolem roku 1260.

Z nedatované formulářové listiny³⁷⁸, jejíž vznik se klade před rok 1278, se vyvozuje vznik hradebního pásma, na což poprvé upozornil August Sedláček.³⁷⁹ V této listině král Přemysl Otakar II. osvobozuje obyvatele (nejspíše) města Čáslavi od placení berní a úroků a všelijakých břemen na dobu šesti let, aby za to svoje město obehnali hradbami podle vzoru města Kolína.

Čáslav představuje jediné město ve stejnojmenné provincii, které vzniklo v předhradí původního mnohem staršího hradebního centra, přičemž jeho tradice sahají až do střední doby hradištní.

Za účelem vybudování hradeb jim postupuje důchody z městské rychty, *item iudicium ipsius civitatis eis dedimus infra dictum terminum retinendum*, dále pak z výnosy z mýta, *item theloneum ipsius dabimus, si poterimus*.³⁸⁰ Zvláště zmínka o výnosech z rychty svědčí o plnoprávném městském organismu.

Další zmínka o již existujícím městě je z listiny vydané před rokem 1278, kterou Přemysl Otakar II. vrací Konrádu Špitáláři (*Conradus Spitalius*) a jeho dědicům rychtářství města Čáslavi, tak jak je od starodávna držel, pod podmínkou, aby z důchodu obce ročně odváděli dvacet hřiven

³⁷⁷ August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, 1874, s. 26.

³⁷⁸ CIM II., s. 86 – 87, č. 26.

³⁷⁹ August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, 1874, s. 26 – 27.

³⁸⁰ CIM II., s. 86 – 87, č. 26.

stříbrných do královské komory.³⁸¹ Zároveň nařizuje přísežným a měšťanům města Čáslavi, aby poslouchali rychtáře.³⁸²

Z roku 1289 je zmíněn spor Čáslavi a nedalekého Kolína o vzájemné hranice podnikání³⁸³ při těžbě stříbra a v roce 1297 je zmíněna Čáslav jako horní město, kdy v potvrzení práv na doly městu Brnu tak jako náleží doly k městu Kolínu a Čáslavi.³⁸⁴ V roce 1330 potvrdil Jan Lucemburský městu Čáslavi právo jihlavské, tedy právo horního města.³⁸⁵

Jako královské město měla Čáslav nepochybně záhy po svém založení vlastní samosprávu, byla vyňata z krajské pravomoci a podřízena královskému podkomořímu. Rychtář (*iudex*) vykonával především soudní pravomoc, se uvádí v titulacích listin až do husitského období jako přední reprezentant města. Jeho funkce byla spojena s držetím rychty, obvykle dědičným, o čemž je z Čáslavi doklad poprvé k roku 1333 (*iudex hereditarius*) a posléze i k roku 1383, kdy dědičný nájem rychty je uveden v privilegiu Václava IV., kterým král uděluje čáslavskému rychtáři Ondřejovi dědičnou rychtu.³⁸⁶

Pokud se vrátíme k osobě Konráda lokátora, tak tento obdržel od krále dědičnou rychtu, nové vysazení Čáslavi bylo v režimu královského města, nikoliv poddanského jako nedaleký Ronov (nad Doubravou). Konrád platil ročně 20 hřiven stříbra.³⁸⁷

Vlastní městskou samosprávu vykonával sbor přísežných (*iurati*). Tento sbor je v Čáslavi doložen již v roce 1289 v arbitrážním ujednání mezi Kolínem, Čáslavi a nově vznikajícím kutnohorským sídlištěm o užitky z kutnohorských dolů a o jejich soudní příslušnost.³⁸⁸

Právní a politický význam města Čáslavi byl značný, navazoval na starší středověkou tradici hradskeho centra Čáslavské provincie. To dokládá nově vysazené poddanské městečko Ronov, kde v zakládací listině je odkaz, že se bude řídit právem města Čáslavi.³⁸⁹

NĚMECKÝ BROD

První výslovná zmínka o tehdy Brodu je z r. 1256, kdy biskup olomoucký Bruno jako

³⁸¹...eidem Conrado et heredibus suis possessionem iudicii ciuitatis Thazlouiensis eo iure, quod ipsis, Conrado et suis heredibus, in ipso iudicio competit, restituimus gracie ita, ...ab antiquo spectantibus iure hereditario tenere et possidere debeant perpetuo pacifice et quiete, ... CIM II., s. 90, č. 29.

³⁸²Mandamus igitur iuratis et ciuibus uniuersis predicte ciuitatis Thazlouiensis, ...eidem Conrado et per consequens heredibus suis tamquam ipsorum iudicibus, ...consuetis obedire debeant et parere. CIM II., č. 29.

³⁸³CIM II., s. 100, č. 36.

³⁸⁴RBM II., s. 748, č. 1744.

³⁸⁵August SEDLÁČEK, Děje města Čáslavě, 1874, s. 33.

³⁸⁶CIM II., s. 752 – 755, č. 590.

August SEDLÁČEK, Děje města Čáslavě, s. 48.

³⁸⁷Tamtéž, s. 27.

³⁸⁸Nos Syboto, magister moncium in Kuttis, ... CIM II., s. 100, č. 36.

³⁸⁹...In iudiciorum forma quam in agrorum mensura ius Czaslaviensis opidi...CIM IV/fasc. 1, s. 34, č. 19.

rozhodčí³⁹⁰ se vyslovil ve prospěch řádu německých rytířů v jejich sporu s vilémovským klášteřem ve věci sporu o kostely v Mittelberku a Dlouhé Vsi. To nepřímou dokládá bohatství brodské farnosti, když stála oběma institucím za dlouholetý spor, za tímto bohatstvím patrně již stála těžba stříbra.³⁹¹ O právním režimu se lze vyslovit až z následující listiny z r. 1258, kdy se v listině Jindřicha zvaný Pták (*magister monetae Heinrich, dicto Ptak*), kde se hovoří o lánech královských, lánech pana Smila a lánech měšťanů.³⁹² V další listině z roku 1261 ve věci sporu o placení desátku, kterou Smil z Lichtenburka adresoval přímo rychtáři a měšťanům v Brodě.³⁹³ Následujícího roku se v téže věci obrací Smil z Lichtenburka k rychtáři, přísežným a ostatním úředním osobám ustanoveným v brodské farnosti.³⁹⁴ Toto jsou první zřetelné doklady o lokaci Brodu (od roku 1308 je teprve doložen název Německý Brod pro převahu německého obyvatelstva) pomocí emfyteutického práva.

Přímá listina o vysazení Brodu se nedochovala, není však sporu o její existenci v písemné podobě, literatura předpokládá emfyteutické založení poblíž staré osady u Brodu přes řeku Sázavu. Lokaci nově vznikajícího města řídil pravděpodobně lokátor Wernher, řečený Rybář, který převedl nové kolonisty a organizoval výstavbu. Poprvé je Wernher (*dicti Piscator*) uveden v listině z roku 1289,³⁹⁵ kdy v listině ze dne 22. července je uveden jako rychtář, za finanční obnos přijímá od Raimunda z Lichtenburka ves Macourov do svobodné držby on i jeho dědicové.

Rychtář Wernher stál v čele správy města a pod jeho pravomoc spadaly také hornické osady brodského rudního okrsku, což dosvědčují listiny, které vydal a které se týkají hornických záležitostí. Na listině z roku 1281 je také dochována jeho rychtářská pečeť.³⁹⁶ Hospodářské

³⁹⁰ Bruno, Olomucensis episcopus iudex... decedit litem de ecclesiis in Longa Villa et Medio Monte. „Quod cum super ecclesiis de Longa Villa et Medii Montis, quas frater Benedictus ordinis fratrum domus Theutonicorum, plebanus in Brod, dicebat ad se pertinere eo, quod in limitibus parrochie de Brod essent fundate, Henricum rectorem dictarum ecclesiarum... dictus rector coram nobis comparens dominum suum, a quo dictas ecclesias se dicebat habere, videlicet dominum abbatem ordinis sancti Benedicti in Willamow in iudicio nominavit.... Datorum in Cremesir a.d. 1256, 20. Octobris.

CDB V, 1974, s. 164 – 165, č. 90.

RBM IV., 1892, Annorum 1333 - 1346, addenda et corrigenda. Anni 1256 - 1260, s. 719, č. 1795.

³⁹¹ Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 81.

³⁹² Ianeis domini regis, domini Zmilonis et civium... CDB V/1, s. 267 – 268, č. 167.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 82.

³⁹³ ...iudici ceterisque in civibus in Brod

CDB V/1, s. 266 – 288, č. 167 a s. 429 – 430, č. 288.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 82.

³⁹⁴ CDB V/1, s. 476 – 477, č. 318.

³⁹⁵ ...Wernheri iudicis in Brod...villam que Macerov nuncupatur cum agris singulis et universis ad eandem villam spectantibus videlicet pratis, pascuis, piscationibus et hiis similibus,...

CIM II., s. 107, č. 42.

CDB V/1, s. 682, č. 461.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 83.

³⁹⁶ RBM II., s. 536 – 537, č. 1240.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 84.

postavení města Brodu byla dále posilována právem nuceného skladu,³⁹⁷ které bylo Brodu odňato, datum jeho udělení není známo.³⁹⁸

Mezi těžbou stříbra na Vysočině s centrem v Brodě, mincovní sférou a správou vznikajícího města Brodu byla úzká provázanost. Dokladem toho je královský mincmistr Eberhard, který jako zástupce královské moci se podílel nepochybně na těžbě, ražbě mince ale i na lokaci nového města Brodu.³⁹⁹ Eberhard rovněž umísťoval své syny do progresivně se rozvíjejících měst, kde pro ně získával nové rychty. Patřila k nim města Čáslav a Kolín (syn Fridrich). Eberhardův syn Ekhart se stal v roce 1307 mincmistrem a urburérem v Kutné Hoře.⁴⁰⁰

V roce 1278 bylo Brodu potvrzeno privilegium⁴⁰¹ Smila z Lichtenburka o městských právech jako měla Jihlava (z r. 1249). Brodu je udělil Smil před r. 1269. Týkalo se věcí trestních, civilních i soudních. Měšťané dostali právo kšaftu i volného dědění majetku mezi příbuznými. Z městského soudu šlo odvolání k vrchnosti (Lichtenburkové), která si vyhradila právo soudit pře mezi měšťany a svými služebníky nebo obce proti rychtáři a konšelům.⁴⁰² Takto je dobře doloženo užívání německého práva v Brodě, jistě i v souvislosti s etnicitou osadníků překotně se rozvíjejícího brodského stříbrného revíru.

Prvky emfyteutického práva jsou dobře vidět na uspořádání pravomocí rychtáře Wernhera, který byl zároveň rychtářem nad okolními horami a soudil i poddané z vesnic spadající pod Brod. Městský soud je poprvé uveden jako *domus iudicis* v privilegii z r. 1278 a poplatky plynoucí z jeho činnosti se dělily mezi rychtáře (*iudex, richterius*) a přísedné (*iurati*). Z privilegia uděleného roku 1278 bohužel nevyplývá, jaký byl podíl lichtenburské vrchnosti na soudních poplatcích. Předpokládá se jako nepochybně existující zdroj příjmů pro vrchnost, patrně z rychtářových dvou třetin.⁴⁰³

Jiří Sochr analyzoval nejstarší dochovanou městskou knihu trhovou z období 1379 – 1404, která dokládá, ostatně již její název sám výhradní používání emfyteutického práva v běžném životě města.⁴⁰⁴

³⁹⁷CDB V/2, s. 179 – 180, č. 590.

³⁹⁸Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 85.

³⁹⁹František HOFFMANN, Mincmistr Eberhard, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70 – 84.

⁴⁰⁰Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s. 323.

⁴⁰¹CIM II., s. 61 – 71, č. 23.

CDB V/2 s. 596 – 604, č. 873.

⁴⁰²CIM II., s. 61 – 71, č. 23.

Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonizace v zemích českých, Praha, 1938, s. 1207, pozn. č. 1.

⁴⁰³Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 114.

⁴⁰⁴Jiří SOCHR, Havlíčkův Brod v době předhusitké, Havlíčkobrodsko 1, Havlíčkův Brod, 1988, s. 7 – 34.

CHOTĚBOŘ

O vysazení města nejsou žádné přímé listinné údaje. Není sporu o tom, že před emfyteuticky vysazným městem se v těchto místech rozkládalo starší osídlení, v roce 1265⁴⁰⁵ daroval Smil z Lichtenburka zdejší kapli a desetinu výnosu místní celnice. V roce 1278 je Chotěboř uvedena jako město,⁴⁰⁶ které je vyjmuto z pravomoci Brodu. V roce 1331 udělil Jan Lucemburský Chotěboři jihlavské horní právo.⁴⁰⁷ Analogicky lze usuzovat, a v tom panuje v literatuře shoda, že k emfyteutickému vysazení Chotěboře došlo nejpozději v letech 1265 – 1278.⁴⁰⁸

PRÁVNÍ REŽIM KUTNÉ HORY

Vznik Kutné Hory se klade před r. 1276⁴⁰⁹, kdy je zmíněn jako svědek Gotfrid od Hory,⁴¹⁰ zpočátku se živelně vznikající město řídilo právem Jihlavským, až později vydal Václav II. pro Kutnou Horu nový horní zákoník – *Ius regale montanorum*. Tento nový zákoník se však začal používat dříve v Jihlavě. Horní právo představovalo ve středověku samostatné právo, které se uplatňovalo vedle práva městského, a které nabývalo na významu s rozvojem těžby stříbra v Čechách od čtyřicátých let 13. století. Živelný vznik Kutné Hory způsobil, že mechanismus emfyteuse se v jejích počátcích neuplatnil, alespoň pro to nejsou doklady. Spolehlivě je doloženo, že nově se rodivší město v místech vznikajících šachet se nalézalo na pozemcích sedleckého kláštera, které v těchto místech hraničily s pozemky jiné vrchnosti – pražské kapituly. Nepřekvapí tedy doložené hraniční spory o důchody z farností bohatnouceho města.⁴¹¹

Pro právní poměry nově vznikajícího města je důležitá arbitrážní listina mezi horní osadou a městy Kolínem a Čáslaví o užitky v pevně stanoveném prostoru a právní jurisdikci nad ním. Je pravděpodobné, že dohoda byla vynucena mimořádnými poměry, ke kterým docházelo nejspíše proto, že samospráva nově vznikajícího města se cítila nezávislá na městských radách obou sousedních měst, které v souladu s jihlavským městským a horním právem do tohoto prostoru zasahovaly.

⁴⁰⁵CDB V/1, s. 681, č. 460.

RBM II., s. 502.

⁴⁰⁶RBM II., s. 478

⁴⁰⁷Joannes...rex ac Lucemburgensis comes...opidi nostri Chotiebors...perpetuis temporibus gaudere et perfrui iuribus, quibus dilecti nobis cives et civitas Iglaviensis...

CIM IV., f. I, s. 51, č. 36.

⁴⁰⁸Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 98 - 99.

Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha, 1938, s. 1214.

⁴⁰⁹Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha, 1938, s. 1228.

⁴¹⁰CDB V/2, s. 501, č. 809.

⁴¹¹Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha, 1938, s. 1230.

Jaromír ČELAKOVSKÝ, Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými, Praha, 1916, s. 67 - 89.

Jiří MAJER, K nejstarším právním dějinám Kutné Hory, Právněhistorické studie č. 4, 1958, s. 131 - 152.

počátky lze vidět v listinách želivského kláštera, kdy je v soupisu vsí uvedena Lipnice, dnešní Dolní Město, k roku 1226. Tehdy je uvedena ve výčtu majetku želivského kláštera v bule Honoria III., která potvrzuje tomuto klášteru držby, statky a práva do té doby získaná.⁴¹² O tom, že se podoba sídlištní sítě v oblasti podstatně měnila v průběhu staletí, svědčí i poloha kostela sv. Martina na okraji dnešního Dolního Města. Dolní Město představuje jednu z vesnic původní sídlištní sítě, která se v průběhu 13. století doplňovala, některé zanikly a nové vznikaly.

To je příklad vesnice, kterou identifikoval povrchový průzkum jižně od dnešního hradu Lipnice, pod kopcem. Zatímco Dolní Město je považováno v historické literatuře za předchůdce⁴¹³, jakousi „pramáti“ dnešní Lipnice, tak archeologický průzkum identifikoval rozsáhlou plochu několika tisíc čtverečních metrů zaniklé, bezejmenné vesnice⁴¹⁴, která se rozkládala nedaleko dnešního města (obr. 20). Lze ji považovat za předlokační osadu, už jen proto, že tato zaniklá vesnice a dnešní město těsně sousedily. Studium počátků městečka Lipnice je limitováno nedostatkem písemných pramenů, ale jeho vznik je možné poměrně přesně určit za pomoci interdisciplinárního přístupu, na jehož význam ukázal ve své monografii Jiří Kejř.⁴¹⁵ V literatuře je věnována především pozornost vzniku hradu lipnice, Jan Urban poukázal na fakt, že v souvislosti se směnnou smlouvou z roku 1307 je pravděpodobně spjato období, ve kterém vznikal, tedy počátek 14. století.

Takto je dobře vidět, jak se měnila se vznikem významného hradu sídlištní síť. Původní Lipnice, dnešní Dolní Město s raně gotickým kostelem sv. Martina situovaná v poloze typické pro starší, vesnická založení 12. století, která byla i tržní lokalitou, a podobně jako Smrdov těžila z polohy na lokální komunikaci.⁴¹⁶ Byla osadou farní, ovšem tak jak klesal její význam po vzniku hradu, došlo k přesunu farní správy. K tomuto přesunu, kdy původní farní kostel sv. Martina se stal

⁴¹²Honorius III papa monasterium sanctae Mariae in Želivo tuendum suscipit omnesque possessiones et bona, quorum plurima nominatim recenset, iura atque privilegia confirmat. CDB II., s. 275, č. 281.

⁴¹³... *utrisque oppidi, antiqui et novi, dicti Lipnitz*,... CIM IV., fasc. 1, s. 238 – 239, č. 162.

⁴¹⁴Zdeněk PEHAL, *Zaniklé středověké osídlení na katastru Lipnice nad Sázavou, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 140 – 149.*

⁴¹⁵Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha, 1998, s. 23.*

⁴¹⁶Při pohledu na mapu oblasti je nápadné, že tři vesnice (známé ze směnné smlouvy z roku 1307, RBM II, 929, č. 2152) které existují dodnes, se nalézají téměř v jedné linii od Světlé nad Sázavou směrem k Humpolci (Závidovice, Radostovice, Řečice), takže jejich poloha evokuje představuje jakéhosi komunikačního směru. Jedinou výjimkou je Děřfichova Lhota, což je dnešní Broumova Lhota. Přívlastek této Lhoty se často měnil (Děřfichova – Literátova- Hlásná – Broumova, za objasnění děkuji Pavlu Rousovi z Muzea Vysočiny). Představa středověké komunikace mezi Habry a Humpolcem v podobě pobočné větve Haberské stezky není nová, občas se v literatuře objevuje (Sommer a kol. 1999, 27), je podporována být pozdním dokladem o vybírání cla ve Smrdově - dnešní Sázavce (AR 1888, 783). V pokračování této pomyslné linie leží nedaleko asi 1,5 kilometru jihozápadně od vsi Řečice poloha Pusté Lhotsko s několika staveními. Přípona „-sko“ někdy indikuje zaniklou vesnici pocházející ze středověku, perspektivně hodlám do těchto míst napřít povrchový průzkum, protože šance na identifikaci další zaniklé vesnice v těchto místech je značná. Tyto vesnice ležící na pomyslné linii vytvářejí kompaktní celek, do kterého je jakoby „vklíněna“ ves Lipnice, dnešní Dolní Město, jehož existence v majetku želivského kláštera je doložena již v roce 1226 (Sommer a kol. 1999, 8).

filiálním ke kostelu sv. Vavřince na hradě Lipnici došlo v době blížeji nespecifikovatelné v době pohusitské.⁴¹⁷

Vztah původní Lipnice, tedy dnešního Dolního Města k nově vznikající Lipnici, je dobře vidět v rejstříku registru papežských desátků, je vidět z označení „Lipnice Matka“ (*mater*) poprvé v roce 1384. Tento název patrně poukazuje na existenci nově vzniklé Lipnice pod hradem, přičemž udělení městských práv je doloženo z roku 1370.⁴¹⁸

Novinkou ovšem je identifikace velmi blízké zaniklé osady, kterou považují za předlokační dnešnímu Lipnici, které vzniklo těsně u samotného hradu, respektive tvořilo s ním jeden opevněný celek. Předlokační osada je v sídlištně výhodnější chráněné poloze na nízké terase potoka pod svahem, Horní Lipnice naopak v exponované poloze na temeni kopce. Archeologické datování (polovina 13. – 16. století) předlokační osady navíc ukázalo její zánik v 16. století, osídlení sláblo jistě postupně, přičemž ve 14. století máme již doložen vzrůstající význam dnešní Lipnice v jednotlivých privilegiích. Zemědělskou pluzinu zaniklé předlokační osady nepochybně převzaly hospodářské dvory⁴¹⁹ v okolí a samotné městečko Lipnice.

Nejstarší listina týkající se Horní Lipnice, byla vydána v listopadu roku 1370 císařem Karlem IV. v níž dovoluje jejím obyvatelům užívat práv města Německého (Havlíčkov) Brodu, jakož i vařit a prodávat pivo.⁴²⁰ Lipnice tedy horní město se *de iure* stalo městem v roce 1370, samozřejmě listina potvrzovala faktický stav, který již nepochybně nějakou dobu trval. Jakým způsobem byla vysazena a okolnosti jejího vzniku písemné prameny neosvětlují, lze však soudit, že se tak stalo emfyteutickou lokací v souvislosti se vznikem stejnojmenného hradu nejvýš o něco málo později, dosavadní výsledky povrchového průzkumu svědčí pro to, že se tak stalo na „zeleném drnu“.

V roce 1398 udělil obyvatelům Dolní i Horní Lipnice⁴²¹ právo volného odkazu. Pokud by někdo zemřel bez poslední vůle, tak dědí příbuzní.⁴²² V případě sporu o dědictví rozhodují lipničtí konšelé.⁴²³

⁴¹⁷Jan SOMMER, Pavel zahradník, Jakub VÍTOVSKÝ, Jan BERÁNEK, Karel KUČA, Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí, Dolní Město, Loukov, Řečice, Praha, 1999, s. 10.

⁴¹⁸Jan SOMMER, Pavel zahradník, Jakub VÍTOVSKÝ, Jan BERÁNEK, Karel KUČA, Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí, Dolní Město, Loukov, Řečice, Praha, 1999, s. 10.

⁴¹⁹Zdeněk PEHAL, Zaniklé středověké osídlení na katastru Lipnice nad Sázavou, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 144.

⁴²⁰CIM IV., fasc. 1, s. 152 – 153, č. 104.

⁴²¹Nos Wilhelmus de Landstein... et diversa servitia fidelium ac dilectorum nostrorum civium et incolarum **utrisque oppidi, antiqui et novi, dicti Lipnitz**,... CIM IV., fasc. 1, s. 238 – 239, č. 162.

⁴²²In casu etiam, si aliquem incolarum dictorum oppidorum sine testamento suae ultimae voluntatis... ab amicos et cognatos ipsius quoscunque propinguos vel remotos nostro, haeredum ac successorum nostrorum sine omni impedimento devolvantur. CIM IV., fasc. 1, s. 238, č. 162.

⁴²³Si vero, quod absit, inter ipsos amicos et cognatos pro dictis bonis aliqua litis orietur materia, extunc volumus, ut ille, cui ipsa bona per consules dictorum oppidorum iuridice adiudicata fuerint,... CIM IV., fasc. 1, s. 238, č. 162.

Konečně v listině z roku 1434 dává Jan Smil z Křemže obyvatelům města Lipnice právo volného odkazu, pokud někdo zemře bez poslední vůle, tak dědí jeho příbuzní, pokud by došlo ke sporům o dědictví, rozhodnou konšelé města Lipnice.⁴²⁴

ZÁVĚREČNÉ SHRNUŤÍ

Sledování nástupu německého práva ve sledovaném území Čáslavského kraje ukázalo jeho již běžný výskyt v polovině 13. století, kdy je výslovně doložena jeho mladší forma, emfyteuse. Existence emfyteuse ve starší fázi 13. století je doložena jen nepřímou. Tak například je to otázka imunizování velkých klášterů v oblasti (Vilémov, Sedlec) nebo jednotlivé dochované smlouvy dokládající vznik klášterního velkostatku (Vilémov, Sedlec a Želiv, ale i Drobovice). Nutnost hospodárněji využívat pozemkový majetek s sebou nesla potřebu scelování majetkových domén a zvyšování výnosů z nich. Protože řada pozemkových vrchností, ať světských, tak církevních, byla ve sledovaném, předhusitském období zadlužena, lze předpokládat snahu zvyšovat výnosy, čehož se dalo dosáhnout převodem naturální renty na peněžní v souvislosti se zavedením emfyteuse.

Přestože výslovných dokladů, emfyteutických smluv se dochovalo jen několik, ojedinělé zmínky či nepřímé doklady svědčí o převládnutí emfyteuse v oblasti nejpozději v průběhu 14. století. Ostatně je třeba vzít v úvahu, že tato oblast, byla stejně jako celé Čechy postižena ještě na konci 13. století škodami způsobenými cizími vojsky po bitvě na Moravském poli.⁴²⁵ Existence řady pustých vesnic, či celých oblastí (Bojanovský újezd) vyvolávala otázku, zdali tyto obnovit. Pokud ano, je použití emfyteuse k novému uspořádání plužiny, vzniku vesnické samosprávy, velmi pravděpodobné, v případě celého bojanovského újezdu jisté.

Samostatnou otázkou je uplatnění emfyteuse v oblasti německobrodského rudního okrsku, kde je doložen příliv německých horníků.

Nástup emfyteutického práva v Čáslavské provincii lze sledovat v jeho vyhraněné podobě již v roce 1252, kdy je doloženo v Kronice Jindřicha Řezbáře. V témže roce byla uzavřena nejstarší byť v opise dochovaná emfyteutická smlouva týkající se statků Vyšehradské kapituly. To znamená, že v této době kolem poloviny 13. století se již hojně vyskytovala, aniž by však bylo patrné, zda v té době převažovala.

Další emfyteutické smlouvy jsou ve sledované oblasti doloženy v roce 1276 (sedlecký

⁴²⁴CIM IV., fasc. 1, s. 354, č. 247.

⁴²⁵Neodvážuji se říci o kláštřích vzdálenějších od města Pražského, že by byly něco podobného zakusily, protože trpěly mnohem hůře. Z nich nejvíce byl postižen Vilémov, protože u něj stál král Rudolf dvakrát s veškerou svou mocí a braniborský markrabí a knížata polská se tam sešla. Také vznikl nesmírný počet požárů po celých Čechách ve vsích i v městech a chudí byli okrádáni o dobytek, koně i jiná zvířata, o rozmanitou drůbež, o šatstvo, obilí i píci čtvernožců.“ Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II., 1874, s. 332.

klášter a v roce 1279 (vilémovský klášter). Dále pak vysazení městečka Ronova v r. 1307 a vysazení pustých vesniček, (*vilulae*) v Bojanovském újezdu v roku 1329. Vůbec nejstarší dochovanou emfyteutickou smlouvou je listina z roku 1252 uzavřená mezi lokátorem Jindřichem a Vyšehradskou kapitulou.

Představa, že nejstarší prvky německého práva, později emfyteuse v oblasti lze spojit s imunitami panovníka pro velké církevní ústavy, se ve sledované oblasti nepotvrdila. Exempční listina pro vilémovský klášter sice obsahuje zmínku o usazování na území kláštera, ale na území žďárského kláštera je imunita z r. 1272, když při jeho založení v pomezním lese v roce 1252 jsou uvedeny postupy již pro emfyteusi obvyklé. Je tedy patrné, že emfyteuse byla od poloviny 13. století obvyklá, a imunitní listiny představovaly skutečně jen vynětí církevních vrchností z pravomocí beneficiárních úředníků, proces, který se urychlil po roce 1222, po velkém privilegii pro církev. Prvky německého práva v nich uvedené, znamenají jejich použití v běžném životě, nikoliv jejich časnou formu.

Nepřekvapí objevení se prvních dokladů emfyteuse kolem poloviny století velké změny, kterou bylo 13. století, kdy do centrálních partí Vysočiny dorazili horníci z německých krajin i jiné skupiny obyvatelstva, kteří s sebou přinášeli nové právní zvyklosti. Právě pronikání raných forem německého práva, nejenom emfyteuse, představuje problém zkoumání obtížně řešitelný pro nedostatek pramenů.

To je vidět na příkladu známé listiny vymezující farní obvod v Rynárci na Pelhřimovsku, kdy jde patrně o doklad přebírání jednotlivých prvků německého práva (lánů) v této oblasti.

Stejně tak existence Lhot je považována za doklad lhotního zřízení, které přinesly emfyteutické smlouvy ve vyspělém 13. století, ovšem jejich nejstarší doklady ukazují na možnost přebírání právních prvků ze Západu, do prostředí českomoravského pomezí.

Existence rozsáhlých kolonizačních újezdů v Čáslavské provincii ještě před rokem 1250, jako je libický újezd, dále les v zakládací listině Drobovické komendy z r. 1242, stejně tak les v místech žďárského kláštera ukazují, že kolonizační činnost a s ní spojený rozsáhlý nástup emfyteuse ještě nedoznala svého běžného rozšíření.

Pokud lze srovnat časový nástup vyhraněných forem emfyteuse v písemných pramenech a s tím související zahájení reorganizace zemědělské krajiny jinde v Čechách, především v takzvané staré sídelní oblasti, na jejím samém okraji (z geografického hlediska) leželo jádro statků vilémovského kláštera, tak výzkum ji doložil jako pokročilejší formu, kdy od jeho objevení v příhraničních oblastech Moravy a krátce poté i Čech, se emfyteuse měnila, konkretizovala a šířilo se její použití i v oblastech bez vazby na přicházející etnicky německé obyvatelstvo. Jeho osídlení je spolehlivě doložené na panství vilémovského kláštera v souvislosti s exploatací stříbra jižně

od Havlíčkova Brodu, ale i v okolí Vilémova a na Čáslavsku. V užším slova smyslu, nikoliv ve smyslu Čáslavska jako kraje, se německé obyvatelstvo uplatnilo až v souvislosti s rozvojem těžby stříbra v Kutné Hoře na přelomu 13/14 století.

Sledovaná oblast bývalé Čáslavské provincie je značně rozsáhlá, již samo užší Čáslavsko jako oblast širšího údolí řeky Doubravy, hřeben Železných hor, směrem z Čáslavska vybíhající Bojanovský újezd představuje podnětný region ke sledování kolonizačních procesů a s ním spojených nástupů emfyteuse. Samostatný problém mimo rámec vlastní zkušenosti autora představuje hornická činnost v jihlavském a německobrodském rudním okrsku spojená s masivním přílivem nových obyvatel, nejenom horníků, ale i obyvatel nově vznikajících případně obnovovaných, znovuvysazovaných vesnic, kteří představovali personální substrát emfyteutických procesů.

Je samozřejmé, že další výzkum ve sledované oblasti má svoje nevyužité možnosti. Za všechny je možné zmínit dosud jen minimálně využité, pokud vůbec, prameny k historii městečka Vilémova, sice z raného novověku, které však patrně obsahují informace, z nichž lze soudit na starší situaci. Jedná se o Knihu pamětní z let (1582) 1670 - 1835, evidovanou pod číslem 1, která má 74 folií (tj. 148 stran) a pod číslem 2 Knihu smluv z let 1575 - 1661, která má 83 folií (tj. 166 stran).⁴²⁶

Nástup emfyteuse jako mladší, vyhraněné formy německého práva je na Čáslavsku možno pozorovat jako běžný jev po polovině třináctého století, s tím, že v průběhu druhé poloviny a počátkem čtrnáctého století se stává zcela běžným. Doložení jeho počátků je problematické, v pramenech se objevuje poměrně „náhle“ jako již vyhraněný jev. Lze předpokládat, že kromě nedochovaných emfyteutických smluv, které zanikly se zničením substrátu, na kterém byly napsané, totiž listin, existovala také forma ústní smlouvy, která zpočátku převažovala. Teprve rozšířený nástup psané listiny, v souvislosti se změnou náhledu především velkých feudálů na písemnou formu, s sebou přinesl zvýšenou frekvenci listin, tedy i emfyteutických smluv.

Již samo hledání právního rámce změn, které přineslo třinácté století, si vyžádalo písemnou smlouvu v rámci německého práva, které představovalu *ius stabile et firmum*. Tyto změny můžeme velice dobře pozorovat na Čáslavsku, především v jeho okrajových, lesnatých partiích na zemském pomezí, mezi Čechami a Moravou. Rozsáhlá lesní území, přímo předurčená k nějakému využití, se jakoby nabízela k zakládání nových vesnic, či jinému hospodářskému využití těchto oblastí. Pronikání osídlení, nových osadníků, kolonistů, můžeme pozorovat již od dvanáctého století, byť na základě útržkovitého písemného materiálu nebo díky pomocným metodám.

Dokladem změn třináctého století, kdy bylo nutné přesněji vést účetnictví nově a přesněji

⁴²⁶ inventáře fondu Archiv obce Vilémov, Státní okresní archiv Havlíčkův Brod.

vyměřených lánů, které byly samy o sobě zdanitelnou jednotkou, podobně jako celá popluží, je zavedení a dochování nejstarších urbárů. Na Čáslavsku jsou to urbáře žďárského a sedleckého kláštera spolu s doklady Vyšehradské kapituly, které nás informují o detailech hospodaření a vyúčtování jednotlivých položek.

Zakládání klášterů ve dvanáctém století nepřímo dokládá snahu kultivovat krajinu, zvyšovat výnosy z ní. Také na Čáslavsku je možné pozorovat „konec starých časů“ spočívající v postupném rozvolňování benefičiární hradské soustavy a nástup nové fiskální, a nejenom této formy ústřední správy. Stará hradská centra zanikají, vznikají nová, obvykle v jejich blízkosti, ač to není pravidlem. Ukázkovým příkladem je vznik města Čáslavi, nepochybně emfyteutickou lokací, zčásti na „zeleném drnu“, v blízkosti postupně zanikajícího staršího správního centra, jehož funkce byla postupně přebírána vzrůstajícím se městem. Naopak živelným dokladem vzniku města je Kutná Hora, kde městská správa vznikala postupně, v průběhu desítek let po objevu stříbrných ložisek. Také je možné na Čáslavsku sledovat rozvoj městeček, u nichž došlo k postupnému oslabení progresivních vývojových tendencí směřujících k městu, a následnému utlumení významu. To je dobrý příklad Smrdova v údolí Sázavky.

Také na Čáslavsku můžeme pozorovat procesy, ale poměrně později, než jinde v Čechách, v souvislosti, přesněji řečeno ve stejném období probíhající, jako je nástup emfyteuse. Jsou to dozvuky zápasu biskupa Ondřeje o svobody zemské církve, které neskončily vydáním „velkého“ privilegia v roce 1222. Jedná se o proces imunizování velkých církevních ústavů v sledované oblasti (Vilémov, Sedlec, Žďár) z pravomocí benefičiárních úředníků. Již samo založení těchto klášterů lze chápat jako snahu a to již ve dvanáctém století vyjmout celé rozsáhlé oblasti z pravomocí benefičiární šlechty a zajistit souvislé majetkové celky jako korunní majetek. Zajisté jako korunní majetek ve smyslu fiskálních dávek Majetek, který bylo nutné dále kultivovat, řekněme reformovat, čili zvyšovat jeho výtěžnost.

Emfyteuse jako vhodný právní nástroj těchto změn představovala zvláště v listinné podobě vhodný substrát, který provedené změny zaznamenal, určil jak mají vypadat, jak provést v praxi, ale také stabilizoval nové právní poměry do budoucnosti. Zatímco zejména polské bádání a to již v meziválečném období věnovalo procesu imunizace velkou pozornost, spatřujíc v něm přímého předchůde neboli ranou formu německého práva (a tím i emfyteuse), tak to se ve sledovaném regionu nepotvrdilo. Imunizování velkých církevních ústavů na Čáslavsku proběho až v době, kdy emfyteuse byla ne snad obecně rozšířenou, ale již běžnou právní formou.

Její zavedení ve třináctém století a obecné rozšíření ve století následujícím nepřineslo automaticky pouze klady. Je nesporné, že tyto zpočátku právní zvyklosti s sebou přinesly pozitivní ekonomické aspekty, ať již zvýšení výnosů nejenom reformovaných vesnic ale i nově založených,

potażmo celých panství, ale i sporné momenty. Skutečnost, že její zavedení nelze považovat za samospasitelné ve složitých ekonomických procesech třináctého století je doložitelná v tom, že většina velkých klášterů, která měla pozemky v kolonizačních oblastech českomoravského pomezí, své statky převáděla na německé právo, na přelomu třináctého a čtrnáctého století byl tento proces v podstatě u konce, ale to se již nacházely v krizi, z níž se nakonec nedokázaly vymanit. Bylo by příliš schematisující vidět v nástupu emfyteuse příčinu takové krize, což je samozřejmě nesmyslné, nicméně je dobře vidět, že její rozšíření s sebou nepřineslo samozřejmé rozšíření hospodářské prosperity velkých hospodářských celků, často tomu bylo přímo naopak.

Stejně tak jsou zajímavé výsledky sledování osudů komendy německých rytířů v Drobovicích nedaleko Čáslavi. Je nutné opustit přímočaré stereotypy, které se při bližším zkoumání nepotvrdily. Ačkoliv tato komenda patřila k nejvýznamnějším v Čechách, což je vidět na jménech osobností řádu, které byly v tamním chrámu pohřbeny, tak její činnost v oblasti nezanechala hlubší stopu. To nelze svádět jen na devastující husitskou revoluci, protože komenda, stejně jako sousední církevní statky jiných řeholí byla počátkem patnáctého století silně zadlužená. Stejně tak se nedá doložit představa, že by došlo v jejich vesnicích k nějakému většímu přílivu německého obyvatelstva. Prokazatelné je založení pouze jediné vesnice tímto klášteřem, a to Kozohlod. Ačkoliv tento řád se měl prvoplánovitě věnovat kultivaci krajiny v severovýchodní Evropě a čerpal svoje zkušenosti z rozvinutých německých krajin, tak nic z toho zde automaticky nevedlo k výraznějšímu rozvoji. Naopak se zdá, že již existující vesnice, které získal donační listinou dále rozvíjel pouze pomocí běžných způsobů místně obvyklých.

Nejenom církevní velkostatky máme možnost sledovat v procesu zavádění emfyteuse. Na českomoravském pomezí jsou to především Lichtenburkové, nejenom jako významní donátoři žďárského kláštera, ale také sousedé benediktinů ve Vilémově, jehož vesnice nebo i celý újezd si pronajímali za účelem zreformování a čerpání užiteků *ad dies vitae*. Když pomíneme sekularizační aspekty této činnosti, tak se nezdá, že by v této činnosti dosahovali jen samé úspěchy. Je sice nepopíratelná jejich úspěšná činnost v rozvoji těžby stříbra na Brodsku, jako čistě podnikatelská záležitost, kde také zakládali nové osady, ale v tomto ohledu nelze říci, že by jimi budovaný velkostatek byl prostý hospodářských potíží, především zadlužení.

Zatímco v případě Lichtenburků je k dispozici byť značně torzovitý listinný materiál, tak u drobných šlechticů jsme odkázáni na pouhé jednotlivosti, ojedinělé smlouvy, obvykle s nějakým klášteřem. Pokud lze sledovat ekonomiku vilémovského kláštera, tak je vidět, jak jednotliví drobní feudálové, kteří měli pronajaté jednotlivé vesnice, obvykle s hospodářskými dvory, využívali hospodářské tísně kláštera, jeho potřeby hotových peněz k tomu, aby si pronajímali, obvykle emfyteuticky (to byla ještě pro vlastníka výhodnější varianta,

protože byla spojená se strukturální přestavbou a reformováním vesnice) nebo jako prostou zástavu za vrácení půjčených peněz.

Zavedením emfiteuse v průběhu třináctého století byly zafixovány výsledky přestavby zemědělské krajiny, ke které v té době došlo. Tyto změny vykazaly značnou životnost, když je zachytil v podobě katastrálních map Stabilní katastr v devatenáctém století a jednotlivé polní lány zanikly až při scelování polí v polovině století následujícího. Obvykle došlo k racionalizaci využití zemědělské půdy, emfiteuticky vysazená (nebo na emfiteusi) převedená vesnice obdělala větší množství půdy s menším množstvím pracovníků. Dokladem toho je běžně pozorovatelná skutečnost, že dnešní vesnický katastr obdělávaly ještě ve třináctém století na počátku století následujícího vesnice dvě, z nich jedna, obvykle na okraji obhospodařovaného území zanikla. Z toho je vidět, že základní rozhraničení „hospodářského zájmu“ jednotlivých vesnic má svoje kořeny zajisté ve třináctém století, pokud byly vesnice starší, vzniklé v období "vnitřní" kolonizace, tak ve století předcházejícím. Listinný doklad takového rozhraničení máme v listině z počátku třináctého století někde v okolí Habrů.

Toto pravidlo o zanikání vesnic a přesunech v rámci jednoho dnešního katastru neplatilo ve středověku bez výjimky, ovšem vždy v závislosti na místních ekonomických podmínkách. Důkazem tohoto vývoje, kdy naopak ještě ve třináctém století jednotné hospodářské území jedné vesnice bylo počátkem století následujícího rozděleno mezi vesnice dvě poskytnulo sledování mikroregionu Heřmanic, kdy na jednotném katastru této vesnice vznikla samostatná osada Bučovice.

Nástup emfiteuse je bytostně spojen s „dlouhou vlnou“ osídlování (kolonizace) rozsáhlých území, která začala v první polovině třináctého století, kulminovala v následující polovině a doznívala jako „dlouhá vlna“ ještě hluboko ve čtrnáctém století. Je označována jako „vnější“, tedy s přílivem cizího obyvatelstva, které si sebou přinášelo mimo jiné také cizí právní zvyklosti. Je vymezována oproti starší kolonizační vlně dvanáctého a předcházejícího století, kdy vesnice vznikaly na starším *ius bohemicale*. Poznání právních poměrů těchto raných vesnic je neobyčejně komplikováno nedostatkem dochovaných listin, což samo o sobě může znamenat především skutečnost, že založení nové vesnice ve dvanáctém století a dříve bylo spojeno spíše s ústní smlouvou a písemný zápis o tom mohl vzniknout (pokud vůbec) později.

Nepřímo o tom svědčí existence takzvaných falz, tedy listin vydaných obvykle velkou církevní institucí, která popisuje právní poměry, výčet darovaných vesnic v období, do kterého je datována, ač svým stylem se jeví jako mladší, nejméně o sto let. Ačkoliv je v literatuře tendence takové jednání kritizovat jako falešné, jeho pravý důvod se snahou něco padělat (a tím obohatit instituci) nemusel mít mnoho společného. Prostě donační akt proběhl ústní formou,

ovšem po stu a více let mohl vzniknout problém, řekněme v majetkovém sporu, ozřejmit a jaksí dodatečně legitimizovat majetkové nároky obdarovaného. Takže nezbylo, než na základě ústní tradice majetkový nárok zlistinit.

V otázce kontaktu raných forem *ius theutonicum* (ze kterého se vyvinula emfyteuse) a *ius bohemicale* tápeme, nieméně díleí studie naznačují, že přejímání emfyteuse neznamenoalo jedinou, byt' rozšířenou alternativu. Naopak je pravděpodobné, že instituci Lhot a lánů přejaly vesnice na českém právu nezprostředkovaně a samostatně přímo z oblastí považovaných za matečné německého práva již ve dvanáctém století.

Bylo by zjednodušením problému považovat emfyteusi jako právní nástroj pouze při kolonizačním procesu rozsáhlých lesnatých oblastí a újezdů. Emfyteuse se uplatnila nejenom v okrajových oblastech Čáslavska, ale také ve staré sídelní oblasti. Zatímco část území spravovaném Drobovickou komendou leží na okraji této oblasti ve výběžku středních Čech, tak šedí mniši z cisterckého kláštera v Sedlci se věnovali osídlovací činnosti ve středním Polabí. Kupodivu i v této krajině, intenzivně osídlené od pravěku, se našel lesní masiv příhodný k zakládání nových vesnic - les Bor. V diplomatáři tohoto kláštera lze nalézt doklady jednak o emfyteutickém vysazení nových vesnic, dílem o převedení již existujících na emfyteusi. Výmluvným je v tomto směru smlouva o převodu vsi Bylan na emfyteusi. Vůbec sledování ekonomického vývoje kláštera v Sedlci ukazuje emfyteusi pouze jako jeden z mnoha nástrojů, které vytvářely právní rámec změn třináctého století.

Od jeho nenápadných počátků, kdy převažovala zemědělská činnost a kultivace krajiny pro šedé mnichy tak příznačná, spolu se vznikem hospodářských dvorů, grangií, přes podíl kláštera na vzniku a konjunktive stříbrných ložisek v Kutně. Jistou „nevypočitatelnost“ těchto procesů můžeme sledovat na vývoji klášterního městečka Malína, které se vyvíjelo, podobně jako Čáslav, přímo na místě staršího hradiště, jehož kořeny sahají minimálně do desátého století, kdy v Malíně byla dokonce po krátkou dobu i mincovna. Tento zdánlivě slibný vývoj však neměl kontinuální pokračování. Zatímco již předchůdce Čáslavi byl krajským centrem, tak Malín, ač stejně jako Čáslav ležící na dálkové komunikaci zůstal bezvýznamným zemědělským sídlištěm, jehož vývoj byl na konci třináctého století zcela zastíněn překotně se rozvíjející Kutnou Horou.

Středověké Čáslavsko představovalo rozsáhlou provincii, jehož hranice, vyjma hřebenu Železných hor byly zvláště směrem do Polabí neostré a umělé. Přesto již v polovině třináctého století byla zemská hranice v lesních masivech sice zvykově, ale přesně určena. Tato oblast je příliš rozsáhlá k podrobnému studiu. Již samotné údolí řeky Doubravy a okolí představuje shluk mikroregionů, které vznikaly a vyvíjely se již v období vnitřní kolonizace. Detailní sledování těchto

mikroregionů představuje fascinující problém, kdy je nutné se vypořádat přímo na místě s řadou problémů.

Příkladem takových mikroregionů jsou Heřmanice, Habry a Vilémov. Jejich existence je doložena až na Heřmanice již ve dvanáctém století, ale jenom ve zmínkách. Proto je nutné klást otázky, nejenom při studiu písemných pramenů a literatury, ale především přímo v terénu. Otázky jak tyto vesnice vypadaly když vznikaly, jak se projevil nástup emfyteuse v jejich okolí, obdělávané pluzině, jak nástup práva kolonistů změnil jejich vnitřní uspořádání. Kdy k tomu došlo a jaké se dochovaly stopy z tohoto období. S úžasem je možné zjišťovat část těchto stop již ze třináctého století, kdy již existovaly ve stabilizované podobě a přes ně lze tušit mnohem starší, setřelé a matné kontury toho, jak to tam asi vypadalo ve dvanáctém století, možná i dříve. Jak vypadaly původní vesničky vzniklé v těchto místech na původním českém právu. Otázek se nabízí mnoho.

Je to problém krajiny před nástupem gründerké horečky spojené s příchodem Lichtenburků na Čáslavsko. Jak ovlivnil příchod osadníků do nově vznikajících sídel uspořádání a hospodaření těch starších, již existujících vesnic. Zatímco stopy činnosti kolonistů lze v krajině, byť s potížemi sledovat ve fragmentární podobě dodnes, tak obrysy starší situace lze jen tušit. Z ojedinělých listinných zmínek dvanáctého, častěji staršího třináctého století je jisté, že „něco“ již existovalo. S tímto konstatováním lze vystačit v souhrnných studiích, třeba jako je tato práce, kdy je možné si pomoci analogií. Při studiu mikroregionu to namnoze možné není a jsme postaveni před naléhavé otázky. Jestliže osídlení existovalo, tak kde. Případně jak bylo rozsáhlé, jakou mělo vnitřní strukturu. Bylo centralizované nebo rozptýlené, přičemž stopy rozptýleného osídlení se hledají velmi těžko.

Třinácté století proneslo řadu změn proběhnuvších v poměrně krátkém období jednoho století, neméně jeho důsledky jsou patrné dodnes. Krajina se změnila, došlo ke stabilizaci sítě sídel v krajině do dnešní podoby, vznikla města, která jako centra přetrvala doposud. Změnami prošlo především zemědělství, emfyteusování středověké vesnice umožnilo přesnější a přehlednější výměru a následnou správu daní. Krajina se zalidnila, nové právo přineslo zejména dědičnou držbou prvek právní jistoty na smluvním podkladě a to v písemné podobě, což dříve vůbec nebylo běžné. Emfyteuse, jako nové právo tyto změny zajišťovalo, dávalo jim právní rámec. Středověké poměry se zpočátku pomalu, již na konci dvanáctého století, poté čím dál rychleji začaly měnit. Právo kolonistů bylo nejenom formální stránkou, nýbrž i hybatelem těchto změn. Obzor středověkých Čech, skrytý očím Západu za hradbou pohraničních lesů, se začal otevírat.

PRAMENY

Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, pars 1, annorum 1378 – 1417. Acta Innocentii VII., Gregorii XII., Alexandri V., Johannis XXIII. nec non acta concilii Constantinensis 1404 – 1417. Acta Clementis VII. et Benedicti XIII. Edidit Jaroslav Eršil, Praha, 1980.

Archiv koruny České, Katalog listin z let 1378 – 1437; sepsal Dr. Antonín Haas, Praha, 1947.

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus I, ed. G. Friedrich, Praha, 1904.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus II, ed. G. Friedrich, Praha, 1912.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus III/1 – 2 (Annorum 1231 – 1238), ed. G. Friedrich, Praha, 1942.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, pars IV, fasciculus 1, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha, 1962.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus V, fasciculus 1, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha 1974.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus V, fasciculus 2, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha, 1982.

Codex diplomaticus et epistolarius Moraviae, tomus IX., ed. Vincenc Brandl, Annorum 1356 – 1366, Brun, 1875.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus II., privilegia regalium civitatum provincialium. Annorum 1225 – 1419, vydává Jaroslav Čelakovský, Praga, 1895.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus IV., fasciculus 1, privilegia non regalium civitatum provincialium. Annorum 1232 – 1452, zpracoval Antonín Haas, Praha, 1954.

Cronica domus Sarensis, edidit Jaroslav Ludvíkovský, přeložil Richard Mertlík, Brno, 1964.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus IV – Specimen Codice Diplomatici Moravici ab anno 879 usque 1500, Praga, 1785.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI - Diplomatarium exstincti monasterii willemoviensis Ordinis S. Benedicti ab anno 1214 usque ad anno 1577, Praga, 1785.

Chronicon Aulae Regiae, Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in Fontes rerum Bohemicarum, tomus IV., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praga, 1884, s. 3 – 337.

Kanovník vyšehradský, in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praga, 1874, s. 201 – 237.

Listy kláštera zbraslavského, sebral a k vydání upravil Ferdinand Tadra, Historický archiv č. 23,

Praha, 1904.

Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek I/ úvod a edice, Brno, 1990.

Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek II/ komentář, Brno, 1992.

Miroslav FLODR, Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, svazek III/ rejstříky a přehledy, Brno, 1993.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus V, Pars I. (Annorum 1378 – 1396), Acta Urbani VI. et Bonifacii IX., opera K. Krofta, Praha, 1903.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus V, Pars II. (Annorum 1397 – 1404), Acta Urbani VI. et Bonifacii IX., opera K. Krofta, Praha, 1905.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus VII., Acta Martini V. (Annorum 1417 – 1431), edidit Jaroslav Eršil, Pragae 2001.

Práva saská Das sachsen Stadtrecht 1469 – 1470, rukopis uložený v Parlamentní knihovně ČR.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars I. (Annorum 600 – 1253), ed. Karel Jaromír Erben, Praha, 1855.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. (Annorum 1253 – 1310), opera Josephi Emler, Praha, 1882.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars IV., (Annorum 1333 – 1346), opera Josephi Emler, Addenda et corrigenda. Anni 1256 - 1260, Praha 1892.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VI. (Annorum 1355 – 1363), fasciculus 2, opera Bedřich Mendl, Pragae, 1928.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars V. (Annorum 1346 – 1355), fasciculus 1 (1346 – 1348), edidit Jiří Spěváček, Praha, 1958.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars V. (Annorum 1346 – 1355), fasciculus 3 (1350 – 1352), edidit Jana Zachová, Dolní Břežany, 2000.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug.), Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis. Tomus II., edidit Vladimír Kořínek, Praha, 1968.

Metoděj ZEMEK, Josef POHANKA, Nejstarší žďárské urbáře, Brno, 1961.

Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II., in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praga, 1874, s. 335 – 368.

LITERATURA

- Miroslav BOHÁČEK, Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana, Práce ze semináře českého práva na Karlově Universitě v Praze, Praha, 1924.
- Jaroslav ČECHURA, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, *Archeologia historica* 10, Praha, 1985.
- Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Lucemburkové na českém trůně I., Praha, 1999.
- Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 – 1437, Lucemburkové na českém trůně II., Praha, 2000.
- Jaromír ČELAKOVSKÝ, Povšechné české dějiny právní, Praha, 1900.
- Jaroslav DAVID – Pavel ROUS, Neviditelní svědkové minulosti – Místní a pomístní jména na Vysočině, Praha, 2006.
- Josef DOBIÁŠ, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, I. Doba předhusitská, Pelhřimov, 1927.
- Josef DOBIÁŠ, Německé osídlení ostrůvku jihlavského, *Časopis archivní školy* 8, 1930, s. 1 – 92.
- Jiří DOLEŽEL, Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, s. 401 – 416.
- Tomáš DURDÍK, Hrádek u Podmok (Kozohlod), *Archeologia historica* 26, Praha, 2001, s. 147–153.
- Miroslav FLODR, Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359 – 1389), Brno, 2006.
- Jan FROLÍK, Jiří SIGL, Chrudimsko v raném středověku, vývoj osídlení a jeho proměny, Hradec Králové, 1995.
- František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II., Praha, 1957.
- Slavomil HEJNÝ – Bohumil SLAVÍK, editoři, Květena České socialistické republiky, Praha, 1988.
- František HOFFMANN, Mincmistr Eberhard, *Pražský sborník historický* 12, 1980, s. 70 – 84.
- František HORÁK, Emanuel CHRAMOSTA, Cesta Liběcká, Praha, 1923.
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, *Fundace* 12. století, Praha, 1998.
- Libor JAN, Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, s. 393 – 400.
- Hermenegild JIREČEK, Slovanské právo v Čechách a na Moravě : Díl II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha, 1864.
- Jiří KEJŘ, Městské zřízení v českém státě ve 13. století, *Československý časopis historický*,

27,1979, s. 226 – 252.

Jiří KEJŘ, Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha, 1998.

Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005.

Richard KOEBNER, Locatio, Zur begriffssprache und Geschichte der deutschen Kolonisation, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 63, 1929, s. 1 – 32.

Kamil KROFTA, Dějiny selského stavu, Praha, 1949.

Josef KURKA, Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská. Místopis církevní. Praha, 1915.

Louis Julius LÉKAI, The Cistercians, Ideals and Reality, Kent state University Press, 1977.

Jiří MAJER, K nejstarším právním dějinám Kutné Hory, Právněhistorické studie č. 4, 1958, s. 131 – 152.

Václav NOVOTNÝ, České dějiny I. 4, Praha 1937.

Josef NUHLÍČEK, Zlomek urbáře kláštera sedleckého z třicátých let 14. století, Sborník archivních prací 7, 1957, s. 226 – 272.

František PALACKÝ, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, I. 2, Od roku 1125 až do roku 1253, Praha, 1876.

František PALACKÝ, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův, II. 1, Od roku 1253 až do roku 1403, Praha, 1877.

Zdeněk PEHAL, Sídliště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okr. Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí č. 1, Havlíčkův Brod 2001, s. 5 – 9.

Zdeněk PEHAL, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, 2002, s. 61 – 69.

Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 124 - 139.

Zdeněk PEHAL, Zaniklé středověké osídlení na katastru Lipnice nad Sázavou, okres Havlíčkův Brod, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 140 – 149.

Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, ZMHK, Hradec Králové, 2006, s. 150 - 162.

Čeněk SAMEŠ, Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 41, Praha, 1933, s. 34 - 180.

Čeněk SAMEŠ, Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, s. 22 - 163.

- August SEDLÁČEK, O starém rozdělení Čech na kraje, Praha, 1921.
- August SEDLÁČEK, Děje města Čáslavě, Praha, 1874.
- Jiří SOCHR, Havlíčkův Brod v době předhusitké, Havlíčkobrodsko 1, Havlíčkův Brod, 1988, s. 7 – 34.
- Zdeněk SMETÁNKA, Campus iuxta suadow – k otázce obdělávání polí v raném středověku, Studia Mediaevalia Pragensia II., 1991, s. 105 – 115.
- Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004.
- Jiří SPĚVÁČEK, Václav IV. 1361 – 1419, Praha, 1986.
- Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Listina v Českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a měst), Praha, 1963.
- Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha, 1938.
- Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 – 74.
- Václav Vladivoj TOMEK, Urbář kláštera Strahovského složený r. 1410, PA II, 1857, s. 72 - 88.
- Václav Vladivoj TOMEK, Dějepis města Prahy, Praha, 1892.
- Josef TLAPÁK, K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století, Právněhistorické studie 19, 1975, s. 209 a násl.
- Teodor TYC, Poczatki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200 – 1333), Poznaň, 1924.
- Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003.
- Václav VANĚČEK, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě II., Praha, 1937.
- Václav VANĚČEK, České „kobyli pole“ jako právní instituce, Praha, 1959.
- Vratislav VANÍČEK, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek II. (1197 - 1250), Praha, 2000.
- Vratislav VANÍČEK, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002.
- Tomáš VELÍMSKÝ, Cruciburgensis monetae magister – tertium non datur?, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 672 – 678.
- Rostislav VERMOUZEK, Plužina jako datovací pomůcka, Archaeologia historica 7/82, Brno, 1982.
- Rudolf ZATLOUKAL, Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, trat' Staré město, v letech 1996 – 1999, in: Mediaevalia archeologica 1, Praha, 1999, s. 193 – 207.
- Adolf ZYCHA, Prag. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Böhmens im Beginn der Kolonisationszeit, Prag, 1912.
- Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí (1034 – 1198), Praha, 1997.
- Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002.

Josef ŽEMLIČKA, K ujímání a formám německého práva v českých zemích, Marginalia historica VI, Praha 2002.

SEZNAM ZKRATEK

AS: Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, pars I.

AČ: Archiv český.

CDB: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae.

CDM: Codex diplomaticus Moraviae.

CIM II.: Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus II., privilegia regalium civitatum provincialium. Annorum 1225 – 1419, vydává Jaroslav Čelakovský, Pragae, 1886.

CIM IV.: Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus IV., fasciculus 1, privilegia non regalium civitatum provincialium. Annorum 1232 – 1452, zpracoval Antonín Haas, Praha, 1954.

Cron. Sar.: Cronica domus Sarensis, edidit Jaroslav Ludvíkovský, přeložil Richard Mertlík, Brno, 1964.

ČDV: Časopis pro dějiny venkova.

Dobner IV.: Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus IV.

Dobner VI.: Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI.

FRB: Fontes rerum Bohemicarum.

Graus II.: František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II., Praha, 1957.

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae.

MV: Monumenta Vaticana.

PA: Památky archaeologické a místopisné.

Sameš, 1933: Čeněk SAMEŠ, Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 41, Praha, 1933, s. 34 - 180.

Sameš, 1934: Čeněk SAMEŠ, Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, s. 22 - 163.

Solař, 1868: Jeronym SOLAŘ, Vilémov, klášter benediktinský s kostelem svatého Petra a Pavla, Památky archaeologické a místopisné 7, Praha, 1868, 408 – 415.

VDZKČ: Velké dějiny zemí Koruny české.

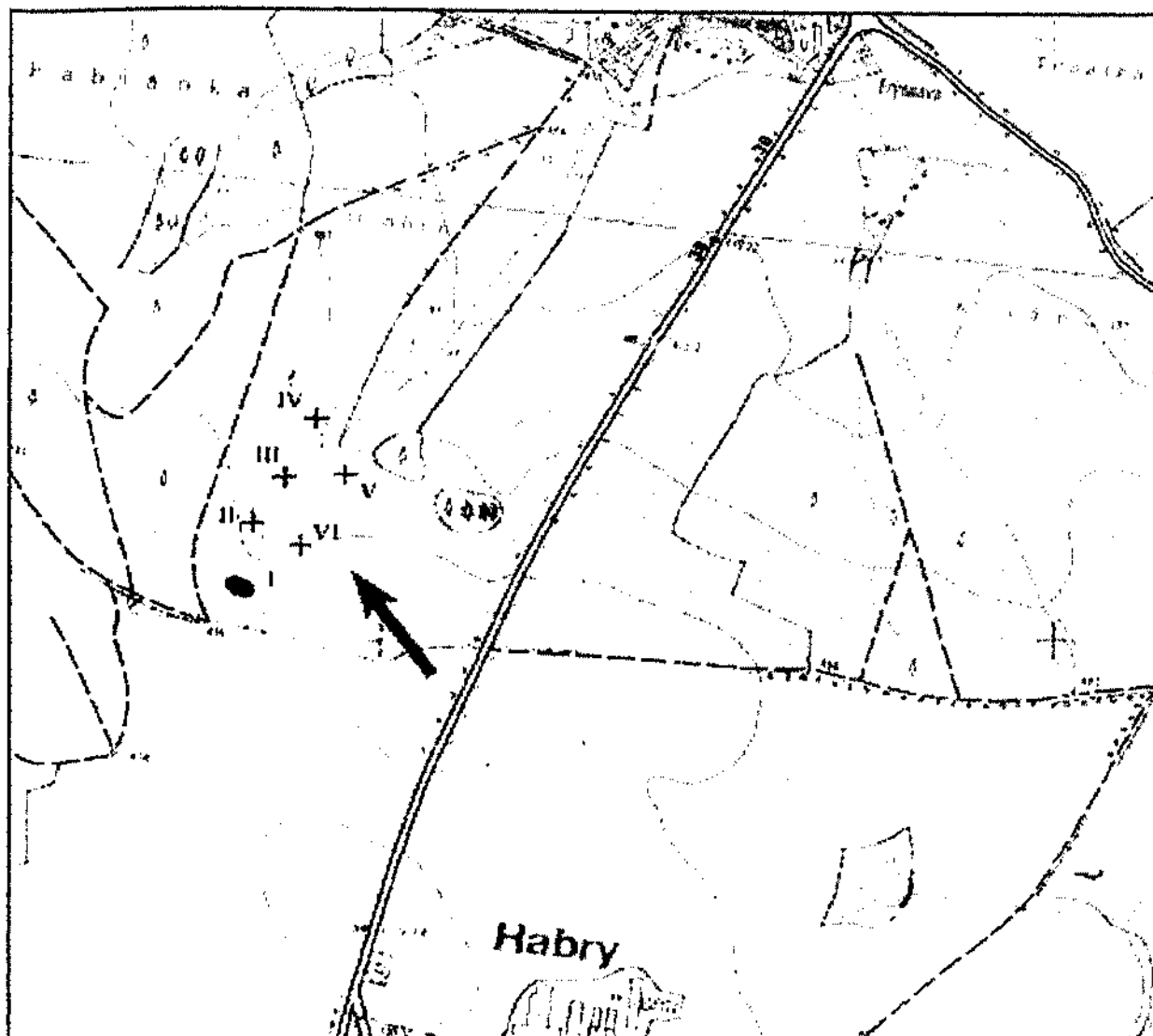
ZMHK: Zpravodaj muzea v Hradci Králové.

SEZNAM PŘÍLOH:

Obr. 1: Bezejmenná zaniklá vesnice na katastru obce Frýdnava, struktura osídlení	1
Obr. 2: Pohled na místo bezejmenné zaniklé vesnice na katastru obce Frýdnava	2
Obr. 3: Bezejmenná zaniklá vesnice na katastru obce Frýdnava, letecký pohled	3
Obr. 4: Zaniklá vesnice Mrchojedy v místě louky a pole u silnice, letecký pohled	4
Obr. 5: Pohled na areál zaniklého vilémovského kláštera, letecký pohled	5
Obr. 6: Románský kostel sv. Kříže u Ronova nad Doubravou, letecký pohled	6
Obr. 7: Heřmanice a Pařížov na prvním vojenském mapování z konce 18. století	7
Obr. 8: Vilémov a Klášter na prvním vojenském mapování z konce 18. století	8
Obr. 9: Katastr vesnice Sirákovice, les skrývající středověký hrad	9
Obr. 10: Zaniklý hrad v poloze „Na červenici“, pohled na část odtěženou kamenolomem	10
Obr. 11: Zaniklý hrad v poloze „Na červenici“, část opevnění odtěžená kamenolomem	11
Obr. 12: Zaniklý hrad v poloze „Na červenici“, detail opevnění, vnějšího příkopu	12
Obr. 13: Hrádek u Kozohlod (Podmok), pozůstatek kolonizační činnosti drobovické komendy německých rytířů. Vnější opevnění s příkopem kolem centrální části	13
Obr. 14: Hrádek u Kozohlod. Pohled ze dna příkopu na vnitřní, opevněnou část	14
Obr. 15: Hrádek u Kozohlod, okr. KH, Pohled na odkryté zdivo věže	15
Obr. 16: Hrádek u Kozohlod, pozůstatky po rýžování zlata v údolí potoka pod hrádkem	16
Obr. 17: Vilémov, Klášter, fragment tympanální plastiky	17
Obr. 18: Vilémov, Klášter, fragment tympanální plastiky, stranově převrácen	18
Obr. 19: Pohled na Heřmanice s kostelem sv. Bartoloměje	19
Obr. 20: Lipnice nad Sázavou, pohled na místo předlokační osady pod hradem	19

Obr. 21: Heřmanice, půdorys vesnice na indikační skice mapy Stablního katastru	20
Obr. 22: Habry, půdorys městečka na indikační skice mapy Stablního katastru	21
Obr. 23: Katastr Heřmanic, rozdělený na dvě části, pro Bučovice a Heřmanice	22
Obr. 24: Ronov nad Doubravou, půdorys městečka na indikační skice mapy Stablního katastru	23
Obr. 25: Smrdov, půdorys městečka na indikační skice mapy Stablního katastru	24
Obr. 26: Letecký pohled na hrad Lichnici	24
Obr. 27: Letecký pohled na hrad Lichnici	25
Obr. 28: Dosavadní výsledky povrchového průzkumu intravilánu Heřmanic a okolí	26
Obr. 29: Kostel sv. Kříže u Ronova nad Doubravou, pozdně románská malba	27

Příloha a: Mapa 1 : 10 000 s lokalizací středověkého osídlení v k. ú. Frýdnava

Obr. 1: Bezejmenná zaniklá vesnice na katastru obce Frýdnava (jižně od Habrů) v pramenné pánvi a kolem potoka. Struktura vesnice s vyznačením míst jednotlivých usedlostí. Instruktivní půdorys typické kolonizační vsi kolem potoka v mělkém údolí. Strukturu osídlení odhalil povrchový průzkum pomocí polních sběrů keramiky.

Obr. 2: Pohled na místo bezejmenné zaniklé vesnice na katastru obce Frýdnava.

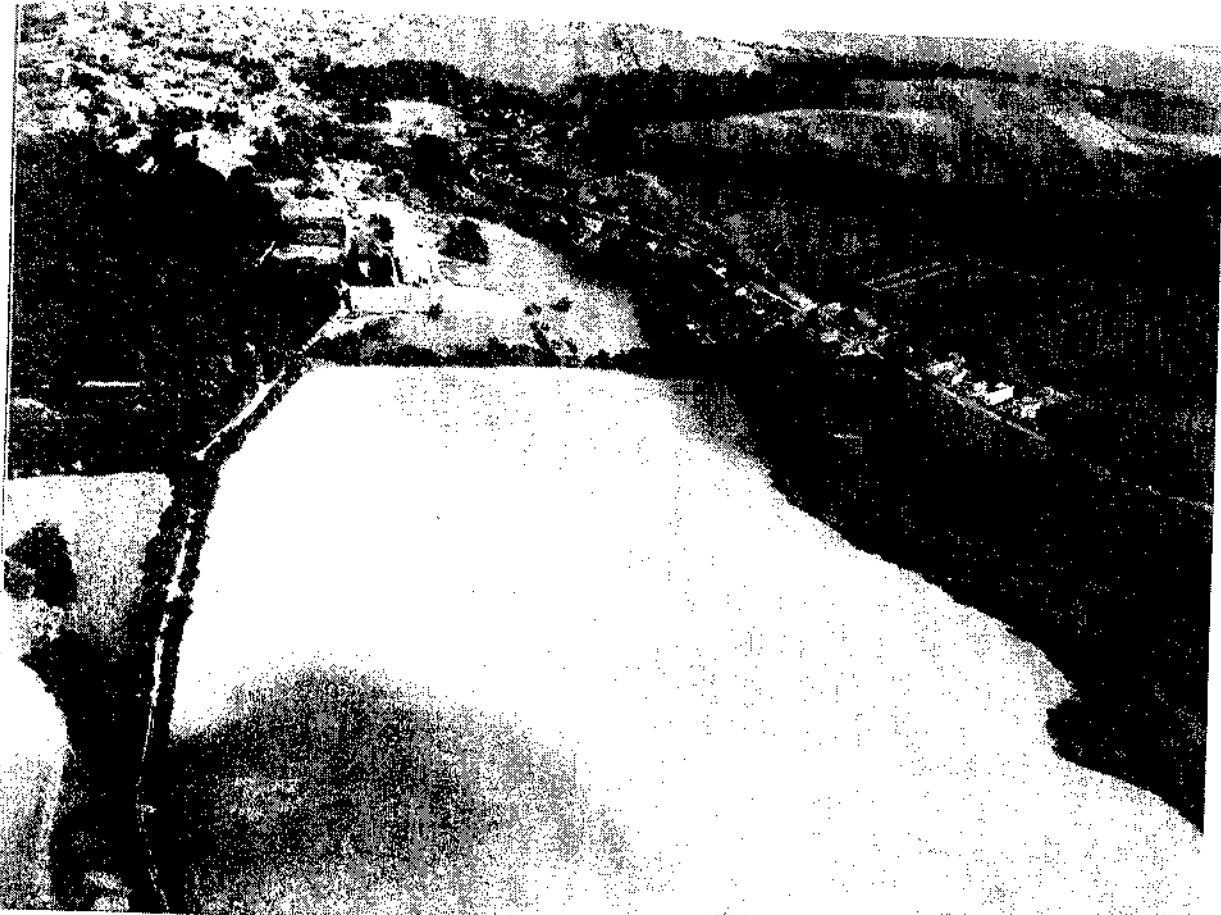
Pole v mělké a široké pramenné pávni dnes meliorovaného potoka. V pozadí dnešní Frýdnava, tmavé skvrny indikují mokřiny, které daly vznik jménu Frýdnava. Žena s batohem je Jana Pehalová, její pomoc autorovi v poznávání historie regionu je nedocenitelná. Foto Jan Konečný, září 1996.

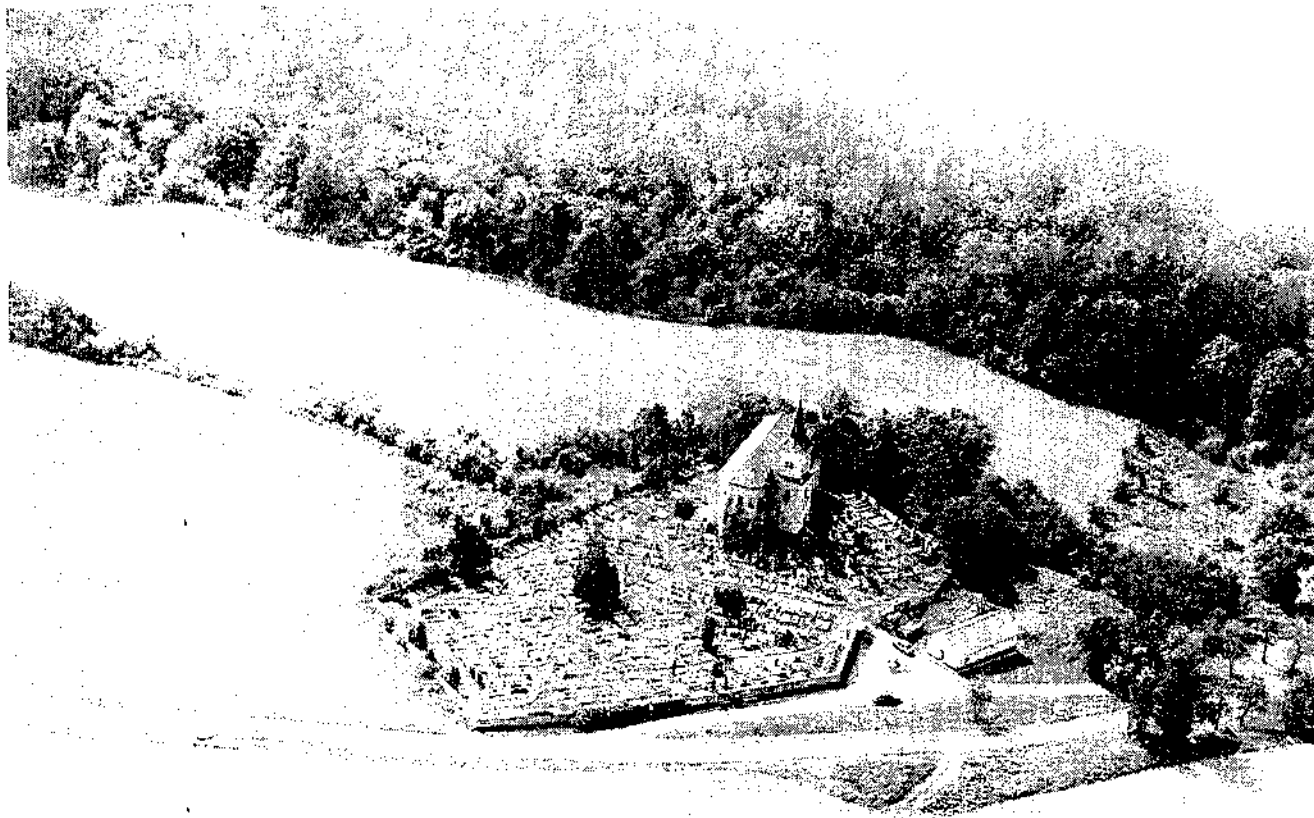
Obr. 3: Bezjmenná zaniklá vesnice na katastru obce Frýdnava (jižně od Habrů) v pramenné pánvi a kolem potoků. Letecký snímek Milošlav Růžička, Vilémov, 19. 8. 2005.

Obr. 4: Zaniklá vesnice Mrchojedy v místě louky a pole u silnice.
Letecký snímek Miloslav Růžička, Vilémov, 19. 8. 2005. Údolí potoka tvoří zároveň katastrální hranici mezi Sirákovcemi, na okraji jejichž dnešního katastru zaniklé Mrchojedy ležely, a Stupárovcemi.

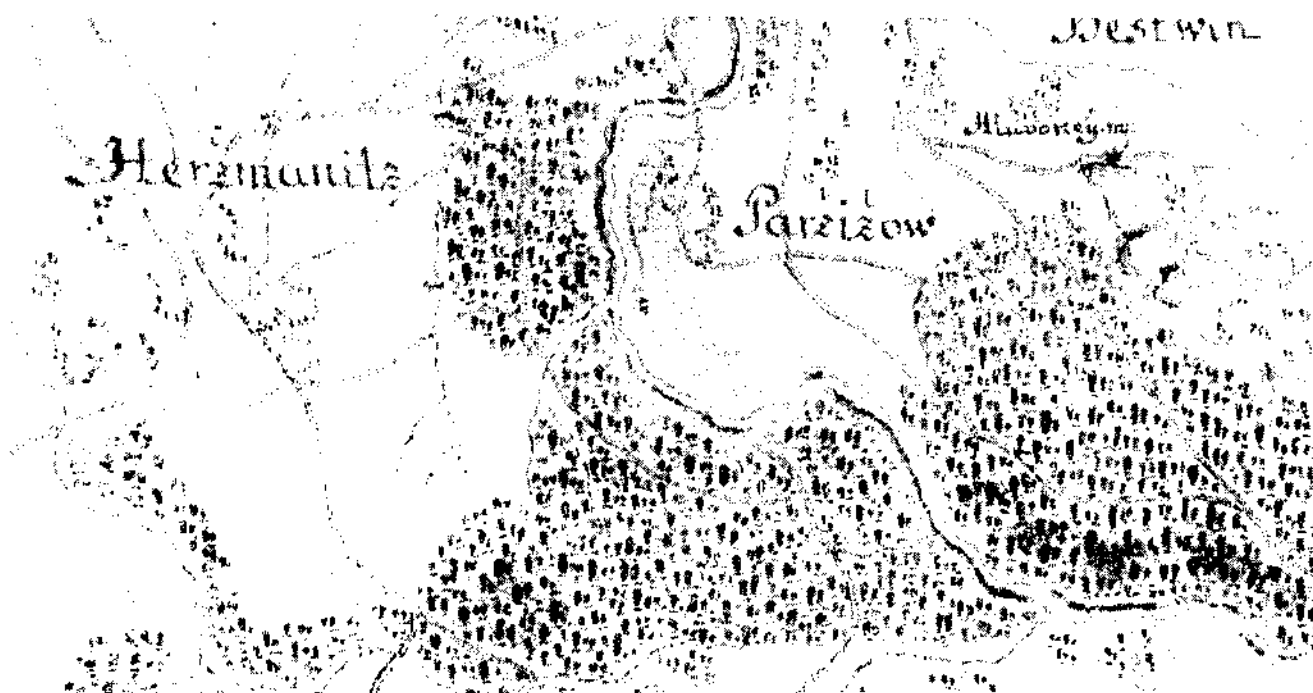

*Obr. 5: Pohled na areál zaniklého vilémovského kláštera v podélné ose od jihozápadu.
Na okraji parku rybník „Mnich“, nad ním u cesty prameniště potůčku (poloha „U vodárny“
neboli „U cisterny“), který jej napájí a vymezoval severní okraj areálu, hospodářský dvůr, na jeho okraji kravín
(místo zaniklého pivovaru), vedle nad Babským potokem svah „Vinice“, zámek a kostel, vedle kostela budova
školy v místech klášterního špitálu. Letecký snímek Miloslav Růžička, Vilémov, 4. 9. 2005.*

Obr. 6: Románský kostel sv. Kříže u Ronova nad Doubravou.

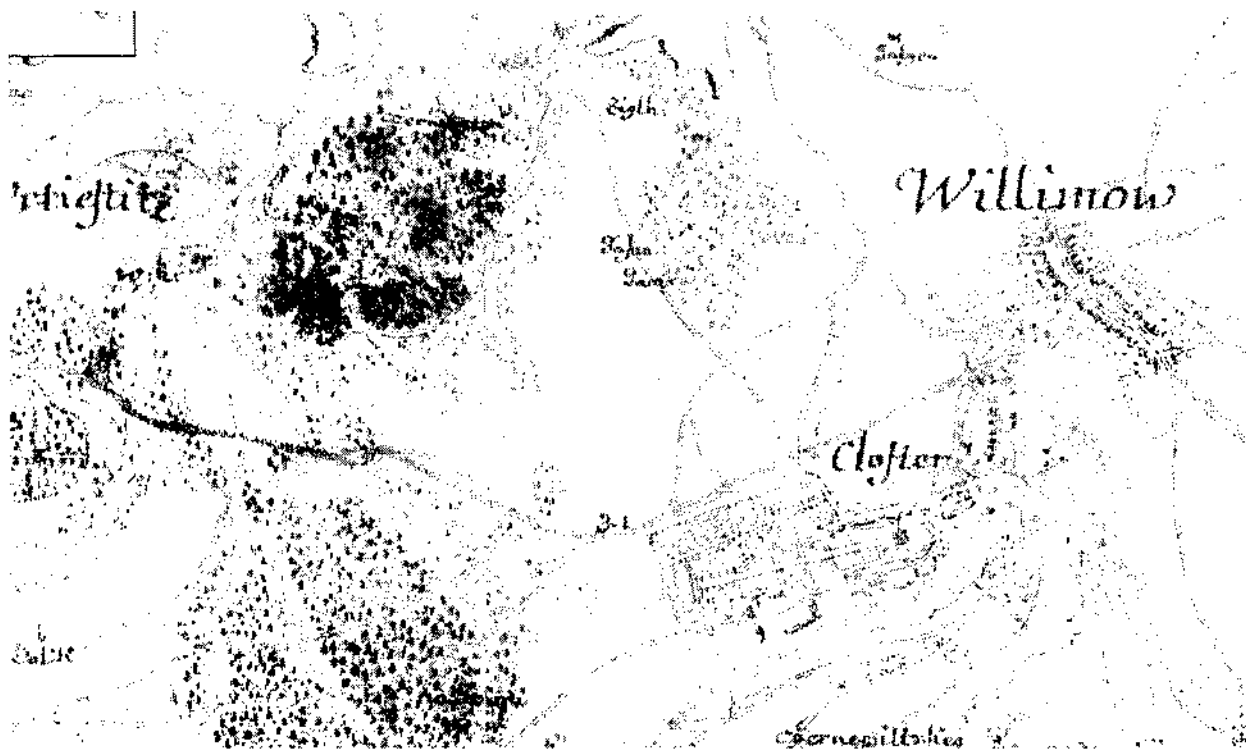
Pod kostelem na terase nad řekou Doubravou se nalézala zaniklá středověká vesnice Protivany a v pravé části snímku se nalézá zbytek přístupové cesty k „románskému“ brodu přes Doubravu ke kostelu sv. Martina na protějším břehu řeky. Starší literatura spojovala tento kostel s románskými freskami cisterckých světců se sídlem Smila, syna Jindřicha z Tuháně, v r. 1251 poprvé s predikátem z „Lichtenburka.“ Měl sídlit v dvorci poblíž tohoto tribunového kostela, před založením nedalekého hradu Lichnice. Existenci tohoto dvorce, ač zatím neprokázanou, nevylučuji, nelze ji v žádném případě šmahem odmítnout. Letecký snímek Miloslav Růžička, Vilemov, 31. 8. 2002.

Obr. 7: Heřmanice, Pařížow a zaniklé Malojovice v blízkosti řeky Doubravy.

4listé symboly označují místa kostelů, v Heřmanicích raně gotický nad Doubravkou a v Pařížově románský nad Doubravou. Jihovýchodně od Pařížova, v lese vymezeném Doubravou, dvěma potůčky do ní se vlévajícími a cestou, je les zvaný Kozojed (ve smlouvě z roku 1281), který představuje velmi pravděpodobně okraj „katastru“ Heřmaní v tomto období a předtím okraj „katastru“ předpokládané zaniklé středověké vesnice Kozojedy. Na jihovýchodním okraji Heřmanic je panský dvůr, patrně v místech kurie uvedené v kupní smlouvě z roku 1350.

Polohu zaniklých Malojovic předpokládám v oblasti tří rybníků východně od Pařížova, přičemž v dnešní době jsou dochovány všechny tři a nejmenší z nich (ten jižní) nese jméno Malejov. Je otázkou povrchového průzkumu oblasti, kdy bude vesnice identifikována v terénu. Přípona -ice by mohla znamenat její vznik v kolonizační vlně 13. st., sousedí ovšem s Běstvinou (doloženou v r. 1137), může být tedy mnohem starší. Protože nejspíše zanikla ještě ve 14. st., jedná se o zajímavý objekt k průzkumu.

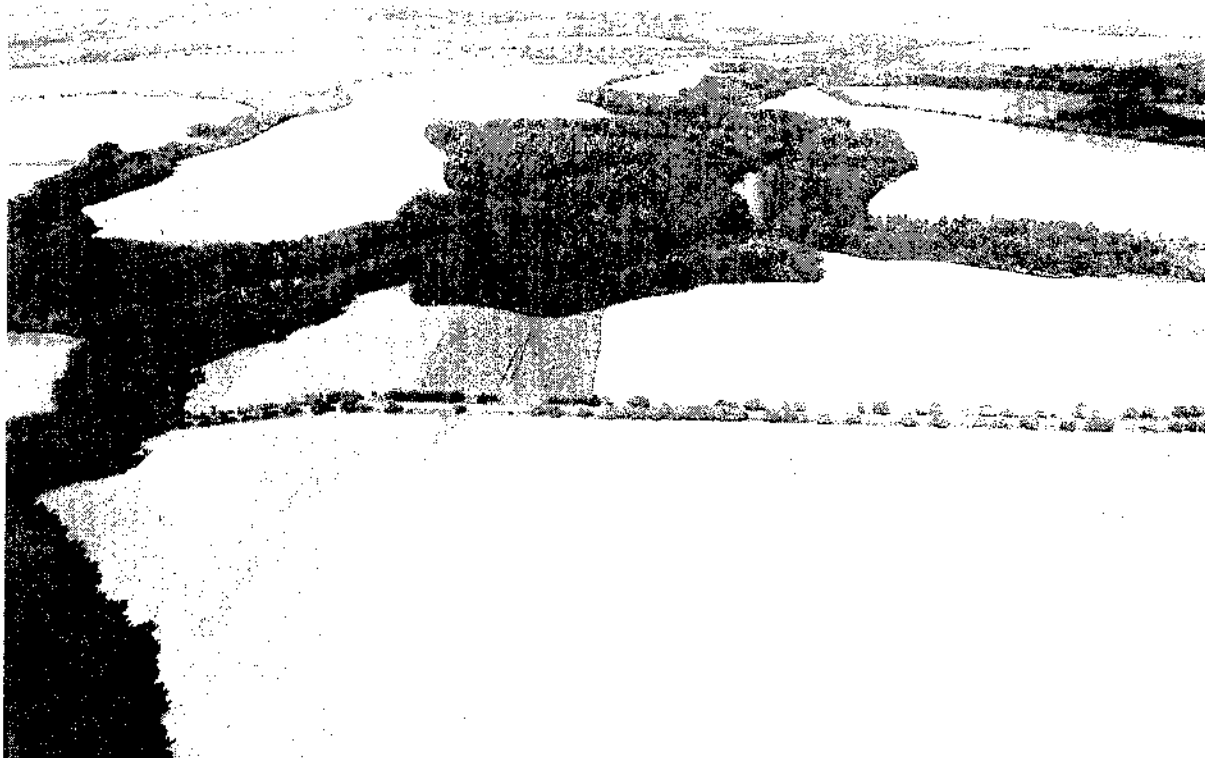

Obr. 8: Vilémov a Klášter na prvním vojenském mapování z konce 18. století.

Je zachycena pravidelná struktura parku, nalézající se mezi zámekem a elipsovitém rybníkem Mnichem, tak je přibližně vymezen rozsah plochy na které se nalézal zaniklý klášter. V místech nad rybníkem Mnichem, pod prameništěm potůčku leží toponymum „U vodárny“ a „U vazů“. Pravidelná struktura parkových cest svědčí pro plánovitou kompozici celého areálu. K jižní stěně parku přiléhá hospodářský dvorec se dvěma rybníčky. Na svah přiléhající k hospodářskému dvoru je lokalizováno toponymum „Vinice.“

Je dobře vidět průběh potůčku vytékajícího z rybníka Mnicha přes oboru ven z areálu v místech v roce 2000 zaniklého příkopu. Rybníček v severovýchodním rohu obory (a celého areálu) existuje dodnes a tvoří jediný výtok potůčku z celého areálu. V době mapování ovšem vytékal vně areálu parku, mířil dolů, severovýchodním směrem, míjel ve vzdálenosti asi 50 metrů kostel sv. Václava (vyústění příkopu ve svahu bylo do roku 2000 dobře patrné) a v místech v současné době pro zástavbu a terénní úpravy nelokalizovatelném se vléval do Babského potoka. Průběh potůčku na této mapě od jeho prameniště nad rybníkem Mnichem svědčí spíše pro jeho původní koryto, bez umělých úprav. Spolu s ním tak vytvářel jakousi „ostrožnu“, která vymezovala celý areál zámku a parku, a která mohla mít svůj původ v době existence kláštera. To by znamenalo, že „projektant“ celého areálu respektoval terén a citlivě do něj začlenil zámek, park a oboru. Není to sice zatím dokazatelné, ale pro barokní dobu s jejím vztahem ke krajině, vodě a kompozici docela dobře možné a představitelné. Dvě budovy při cestě na západním okraji hospodářského dvora představují v roce 1961 zaniklý panský pivovar, na jehož místech dnes stojí kravín.

Dále je dobře patrná struktura městečka Vilémova, jako obce ulicovitěho typu s již vytvořeným náměstím, v jehož středu jsou zachyceny dvě stavby, předpokládám, že jedna z nich je radnice na svém původním místě před požárem v roce 1843. Severozápadně od Vilémova v rozcestí dvou komunikací je popraviště (M. Golgota). Severozápadně od Kláštera je lesnatý ostroh „Červenice“ se zaniklým hradem z 2. poloviny 13. století.

Obr. 9: Katastr vesnice Sirákovice, který skrývá zaniklý malý středověký hrad (v lesním masivu uprostřed snímku) a zaniklou středověkou vesnici Mrchojedy (levý horní okraj snímku pod obzorem). Letecký snímek Miloslav Růžička, Vilémov, 4. 9. 2005.

Obr. 10: Zaniklý hrad v poloze „Na červenici“, pohled na část odštěženou kamenolomem. Jeho zánik na konci 13. století, patrně v období 1278 - 1281 evokuje neuskutečněné kolonizační snahy Lichtenburků v okolí vilémovského kláštera. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Srpen 2007.

Malý středověký hrad jen asi tisíc metrů severozápadně od vilémovského kláštera.¹ O této středověké lokalitě, která představuje objekt z časnější fáze budování šlechtických hradů u nás, písemné prameny mlčí. Keramické zlomky zde nalezené, datují hrad do druhé poloviny 13. století, spíše do starší fáze. Činnost Lichtenburků, která je v této oblasti doložená již v polovině třináctého století a jimž prokazatelně patřil hrad ve Smrdově, který spolu s vesnicemi směnili s klášteřem v roce 1307, se v tomto konkrétním místě pro absenci písemných pramenů nedá prokázat, i když v porovnání s hradem ve Smrdově² je zaniklá lokalita v lese podstatně mohutnější a kvalitnější. Zatímco Lichtenburkové budovali hrad Lichnici zřejmě ve stejné době (nebo o něco dříve) než vznikala hrad v poloze „Na červenici“ u vilémovského kláštera (kolem roku 1250), tak hrad Lipnici (nad Sázavou) začali budovat bezprostředně po roce 1307, po výměně vesnic s klášteřem.³

¹Zdeněk PEHAL, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, 2002, s. 61 – 69.

²Hrad ve Smrdově (dnešní Sázavka, bývalý okres Havlíčkův Brod) je sice v listině v listině označen jako „castrum“ a nikoliv „munitio“ ačkoliv jeho velikost a dochované zbytky svědčí spíše pro tvrz.

Tomáš DURDĚK, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha, 2005, s. 59.

³Jan Urban soudí z data této transakce, že má souvislost s přesunem aktivit Rajmunda z Lichtenburka směrem k budovanému hradu v dnešní Lipnici nad Sázavou, a tak upřesňuje jeho počátky, dosud v literatuře kladené rámcově do počátku 14. století, což zní velmi pravděpodobně, tím spíše, že získal od vilémovského kláštera vesnice v blízkosti hradu Lipnice.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 104.

Obr. 11: Zaniklý hrad v poloze „Na červenici“, pohled na část opevnění odtěženou kamenolomem. V této části detailně vyniká mohutné opevnění. Jeho zánik na konci 13. století, patrně v období 1278 - 1281 evokuje neuskutečněné kolonizační snahy Lichtenburků v okolí vilémovského kláštera. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Srpen 2007.

Tento hrad stojí osamoceně, povrchový průzkum nedoložil předhradí, ani v bezprostřední blízkosti v lesním terénu a na polích v okolí. Je možné, že toto hospodářské zázemí tvořily vesnice, Heřmanice a Malojovice, které Lichtenburkové prodali v r. 1281, po zničení hradu. Toto je ovšem jediná listina, která dokládá majetek Lichtenburků v okolí. Po bitvě na Moravském poli jsme zpraveni o velkých škodách, které utrpěl klášter ve Vilémově.⁴ Chronologie „zlých let“ je sice diskutabilní, ale například v r. 1280 došlo k vojenskému tažení Rudolfa I. za účasti falckraběte rýnského a vévody bavorského proti markraběti Otovi. Říšské vojsko se zastavilo v říjnu 1280 u Smilova Brodu.⁵ Tak by se mohl datovat zánik hradu *ante quem* 1281, přesněji řečeno do intervalu srpen 1278 – červen 1281. Keramické zlomky nalezené v místech hradu tomuto datování dobře odpovídají a tento datovací interval by mohl mít značný význam pro chronologii keramických zlomků na hradě nalezených.

Otázka budovatele hradu v poloze „Na červenici“ je přesto diskutabilní, nicméně se kloním k Lichtenburkům, typologicky a dobou vzniku zapadá k ostatním hradům, které drželi v okolí, to je Lichnice, Žleby, Ronovec a nakonec i mnohem skromnější Smrdov. Vazby tohoto hradu k sousednímu klášteru nelze prameny doložit, terénní průzkum nezachytil ani relikty středověké komunikace směrem ke klášteru, ačkoliv ve strmých svazích údolí by se musela dochovat, pokud by někdy existovala.

⁴Neodvážuji se říci o kláštřech vzdálenějších od města Pražského, že by byly něco podobného zakusily, protože trpěly mnohem hůře, z nich nejvíce byl postižen Vilémov, protože u něj stál král Rudolf dvakrát s veškerou svou mocí a braniborský markrabí a knížata polská se tam sešla. Také vznikl nesmírný počet požárů po celých Čechách ve vsích i v městech a chudí byli okrádáni o dobytek, koně i jiná zvířata, o rozmanitou drůbež, o šatstvo, obilí i píci čtverožců“ Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II., 1874, s. 332.

⁵Vratislav VANÍČEK, VDZKČ III., s. 382.

Obr. 12: Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, detail opevnění. Pohled do vnějšího příkopu. Jeho zánik na konci 13. století, patrně v období 1278 - 1281 evokuje neuskutečněné kolonizační snahy Lichtenburků v okolí vilémovského kláštera. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Srpen 2007.

Obr. 13: Hrádek u Kozohlod, okr. KH (Podmok, okr. HB), pozůstatek kolonizační činnosti drobovické komendy německých rytířů. Vnější opevnění s příkopem kolem centrální části kryté suťovým kuzelem. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Září 2007.

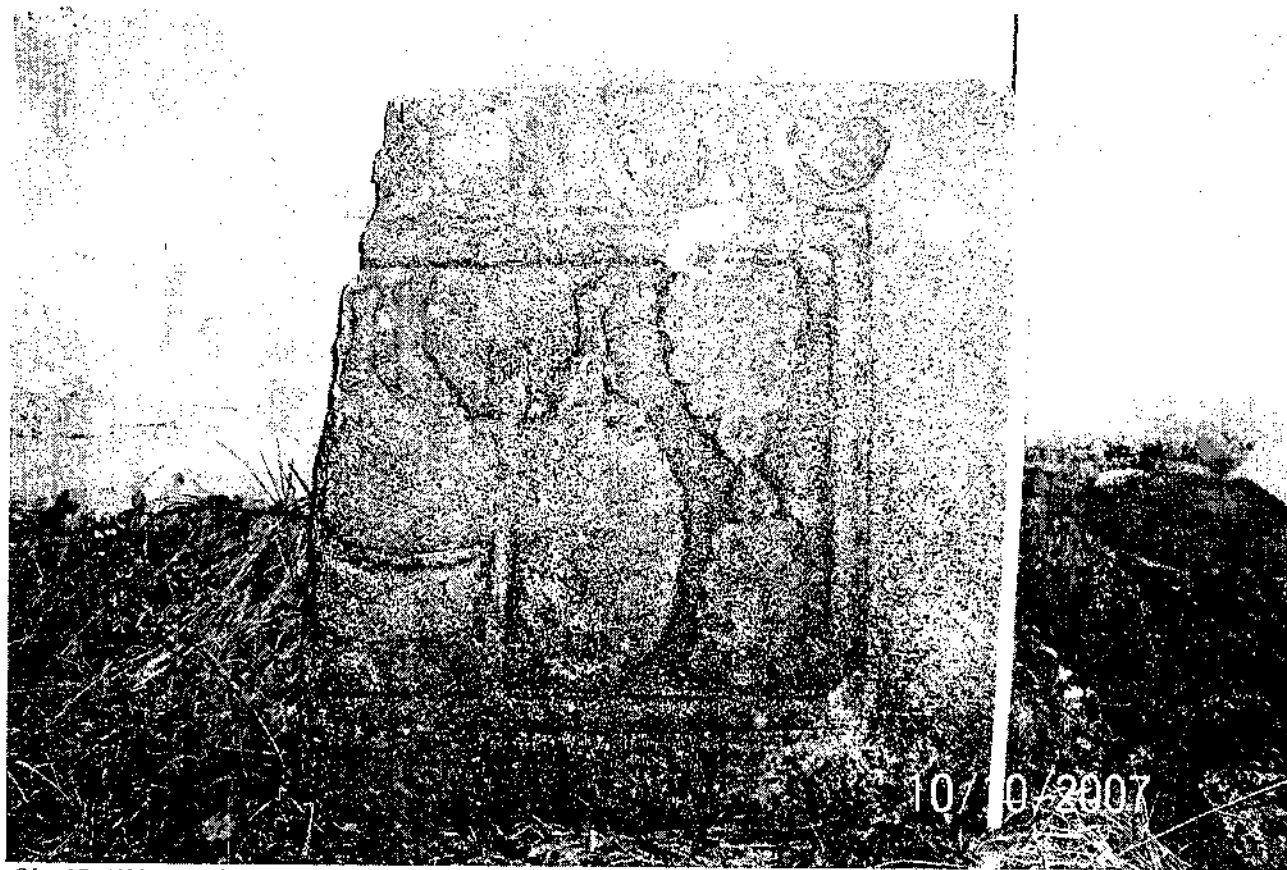
Obr. 14: Hrádek u Kozohlod, okr. KH (Podmok, okr. HB), pozůstatek kolonizační činnosti drobovické komendy německých rytířů. Pohled ze dna příkopu na vnitřní, opevněnou část se zástavbou krytou sušovým kuželem. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Zář 2007.

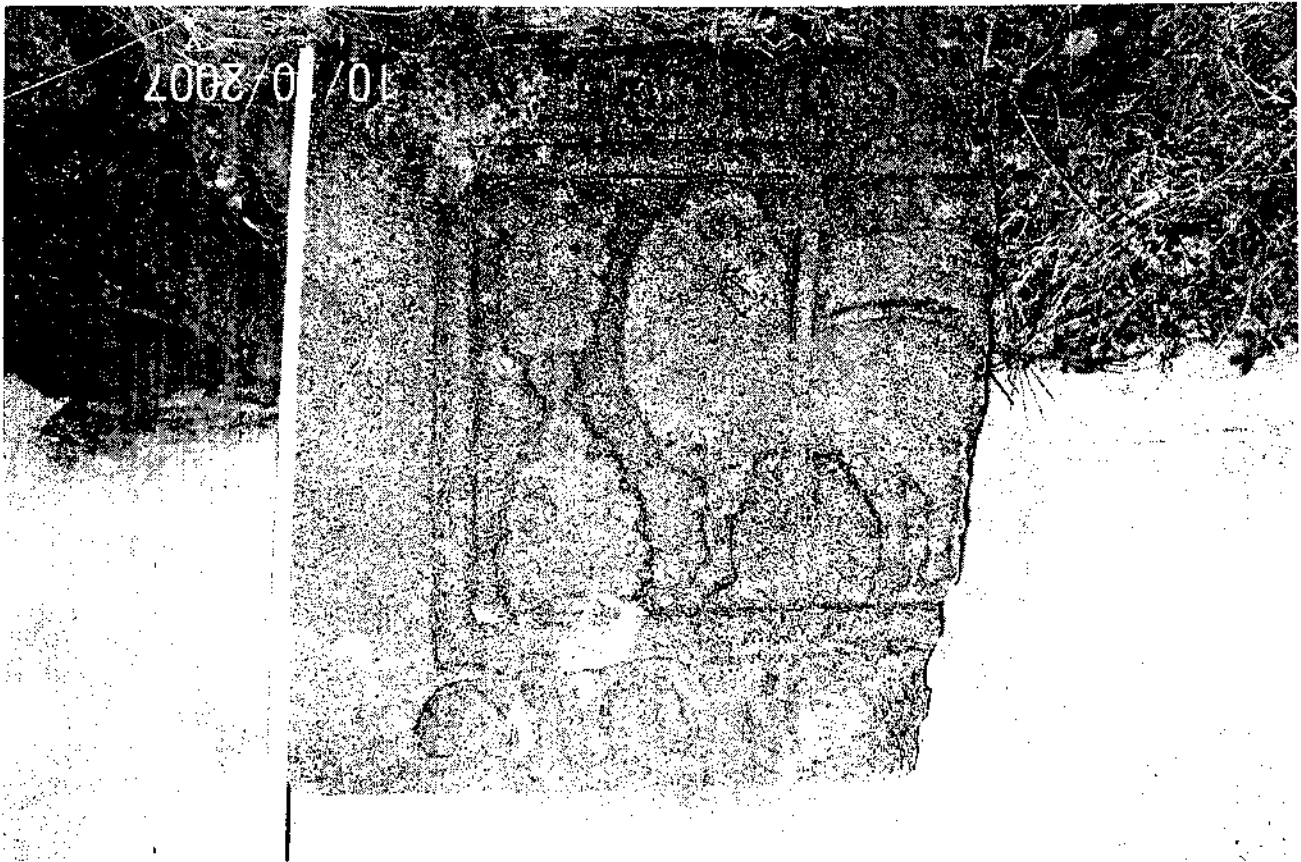
Obr. 15: Hrádek u Kozohlod, okr. KH (Podmok, okr. HB), pozůstatek kolonizační činnosti drobovické komendy německých rytířů. Pohled na odkryté zdivo věže. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Září 2007.

Obr. 16: Hrádek u Kozohlod, okr. KH (Podmok, okr. HB), pozůstatky po rýžování zlata v údolí potoka pod hrádkem. Patrně jeden z dokladů intenzivního hospodářského využití krajiny při její kolonizaci ve 13. a 14. století. Foto Jan Mrkvička, Golčův Jeníkov. Září 2007.

Obr. 17: Vilémov, Klášter, fragment tympanální plastiky. Jediný doklad hmotné kultury po zaniklém vilémovském klášteře. Následující snímek pro názornost stranově převrácen. Foto Miloslav Růžička, Vilémov.

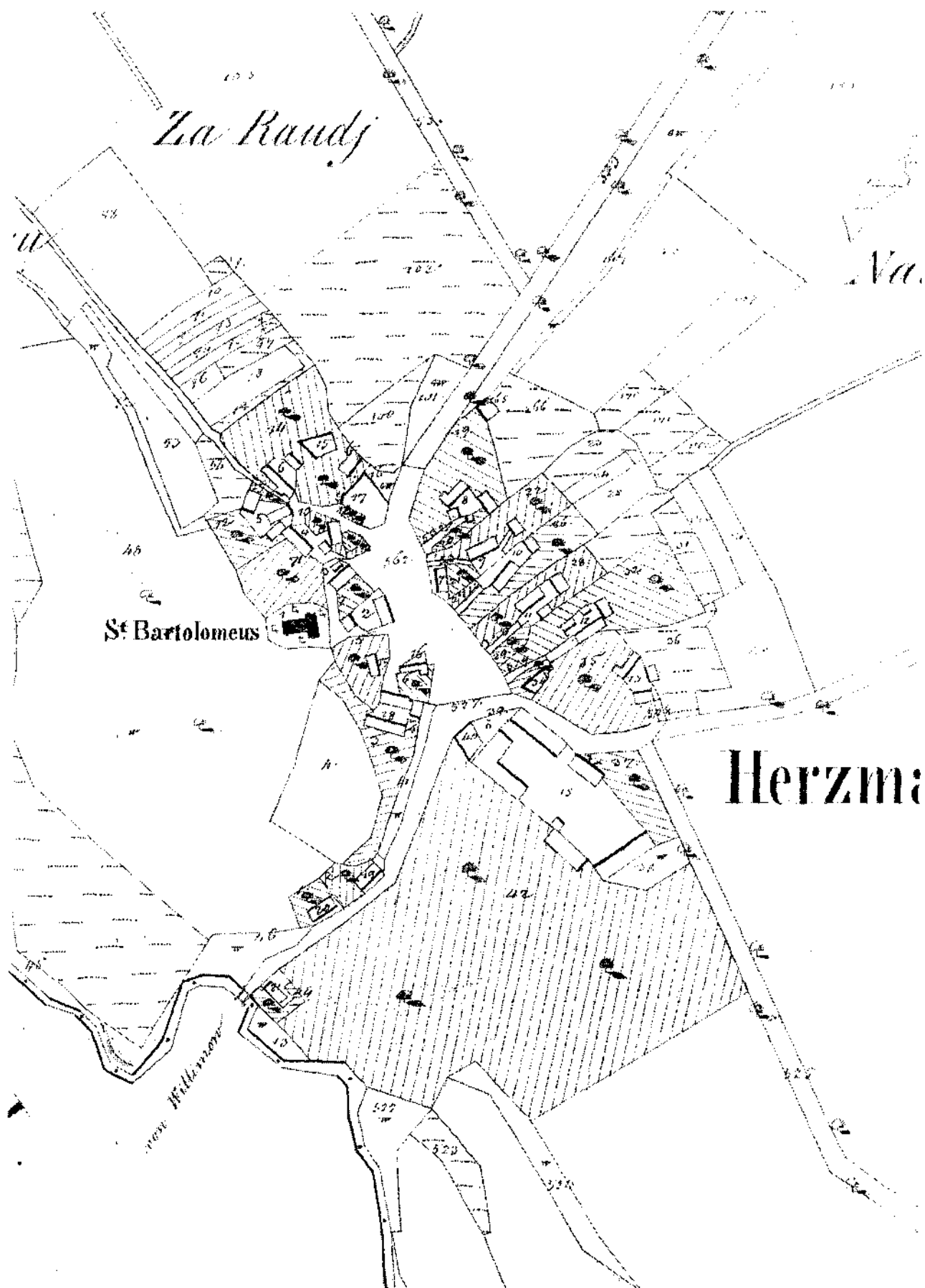
Obr. 18: Vilémov, Klášter, fragment tympanální plastiky. První třetina 13. století. V reliéfním poli je stylizován stojící Beránek Boží, který nese praporec s žerdí ukončenou křížem. Ve středověku často zobrazovaný výjev, kdy praporec s Beránkem Božím představuje znak svatého Jana Křtitele, který symbolizuje zmrtvýchvstání a vítězství Kristovo.

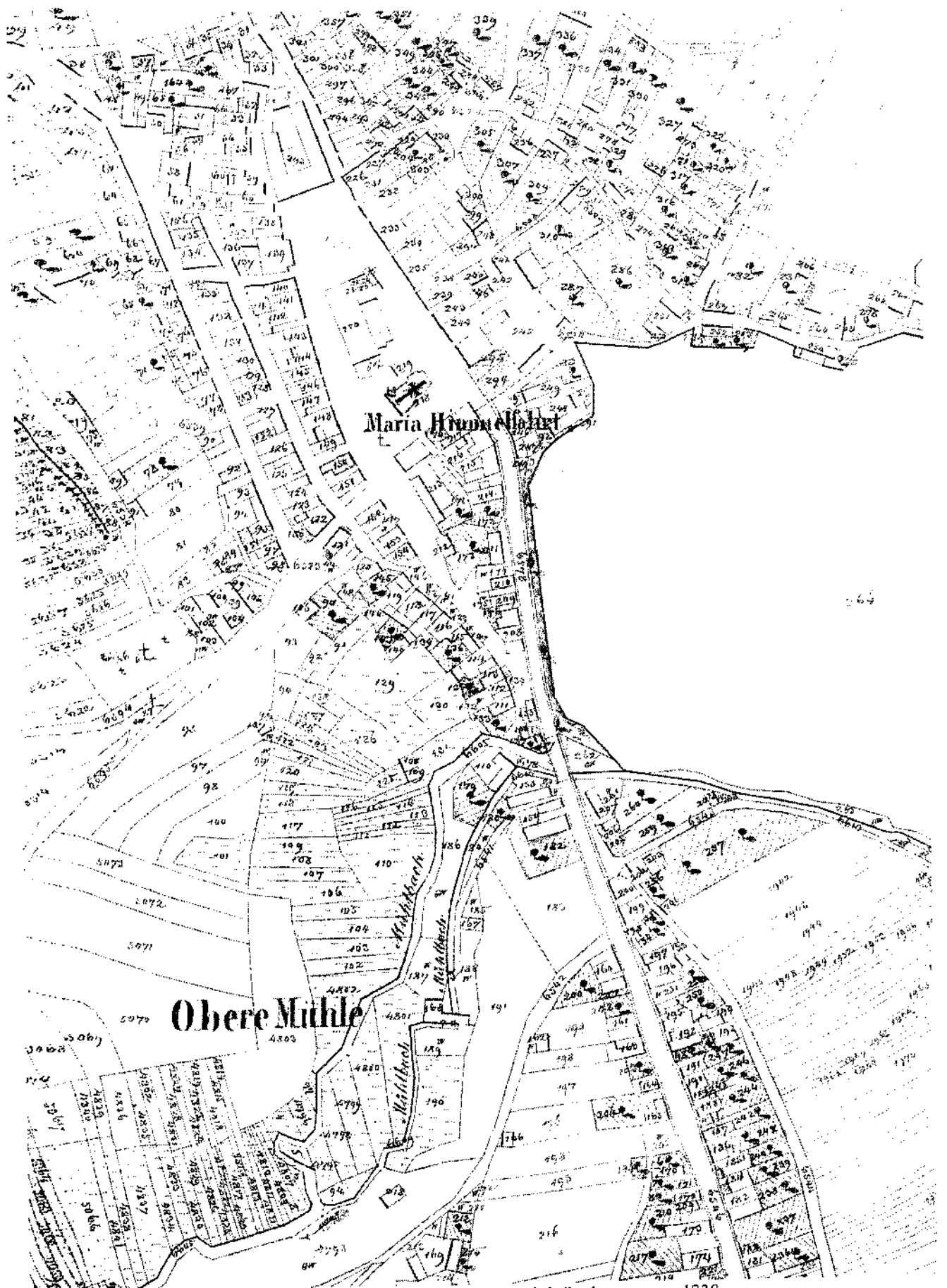
Obr. 19: Pohled na Heřmanice s kostelem sv. Bartoloměje (r. 1281 kaple sv. Benedikta) evokuje starší středověké sídliště na hraně terasy nad údolím Doubravky, ke kostelu směřující středověká komunikace. V pozadí Železné Hory s hradem Lichnicí, sídlem Ronovců. Pohled od Vilémova. Foto Miloslav Růžička, Vilémov.

Obr. 20: Lipnice nad Sázavou, pohled na místo předlokační osady pod hradem na dobové pohlednici z r. 1920. Archiv Státního hradu Lipnice.

Obr. 21: Heřmanice, půdorys vesnice na indikační skice mapy Stabílního katastru z r. 1838.

Obr. 22: Habry, půdorys městečka na indikační skice mapy Stablního katastru z r. 1838.

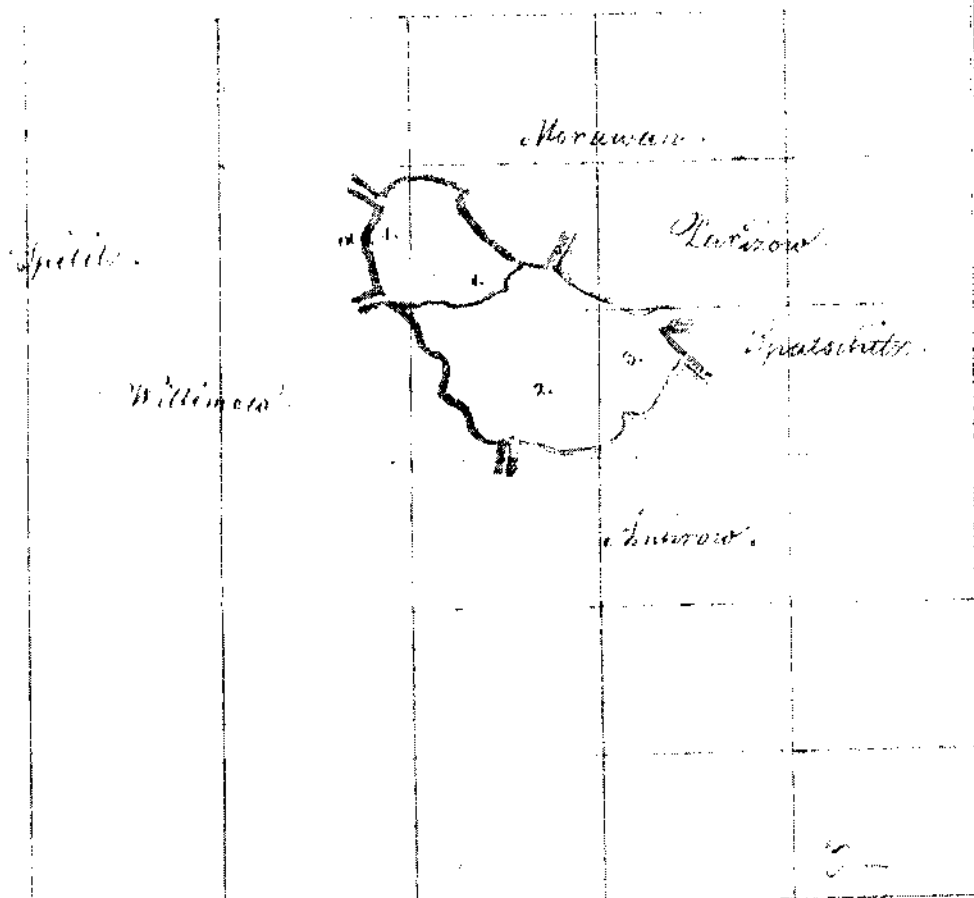
PROVINZ
Steiermark.

N^{ro} 101

Kreis Grazland,
Steuerbezirk Willimow.

Gemeinde Herzmannitz

mit Bučowitz.

Obr. 23: Katastr Herzmanic, rozdělený na dvě části, pro Bučovice a Heřmanice, situace zachycená na indikační skice mapy Stablního katastru v r. 1838 nepochybně vznikla ve středověku, na přelomu 13. a 14. století.

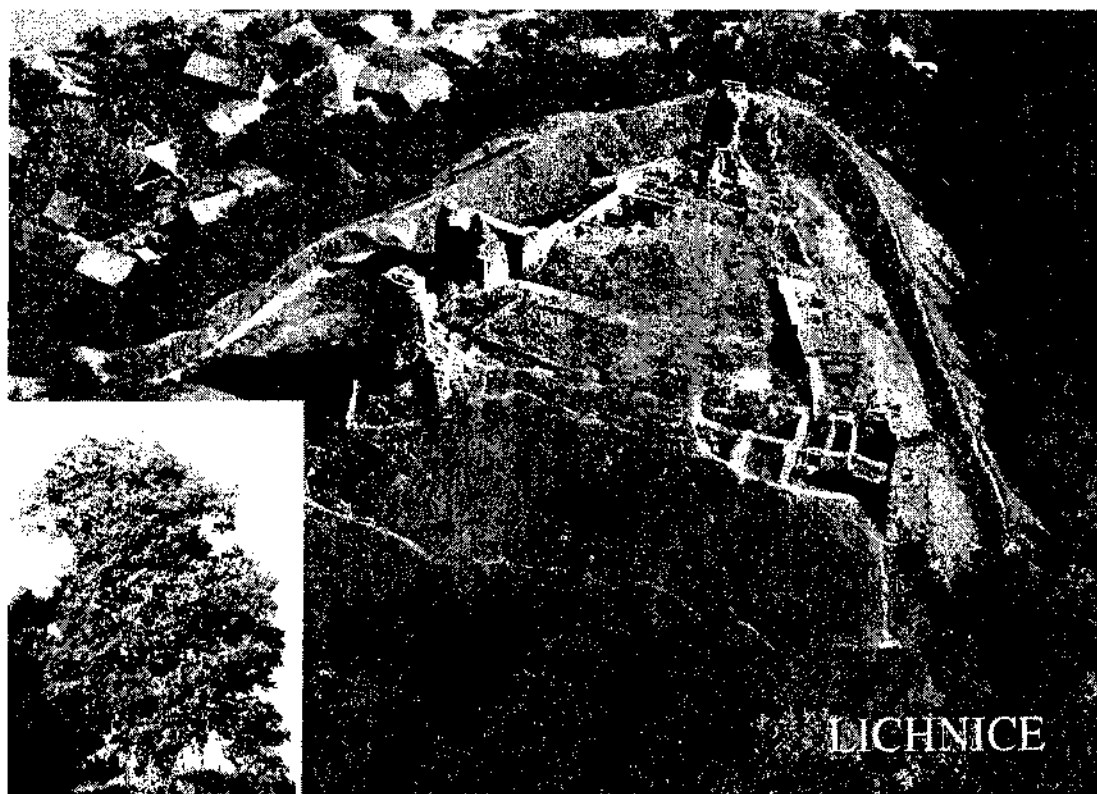
Ronow

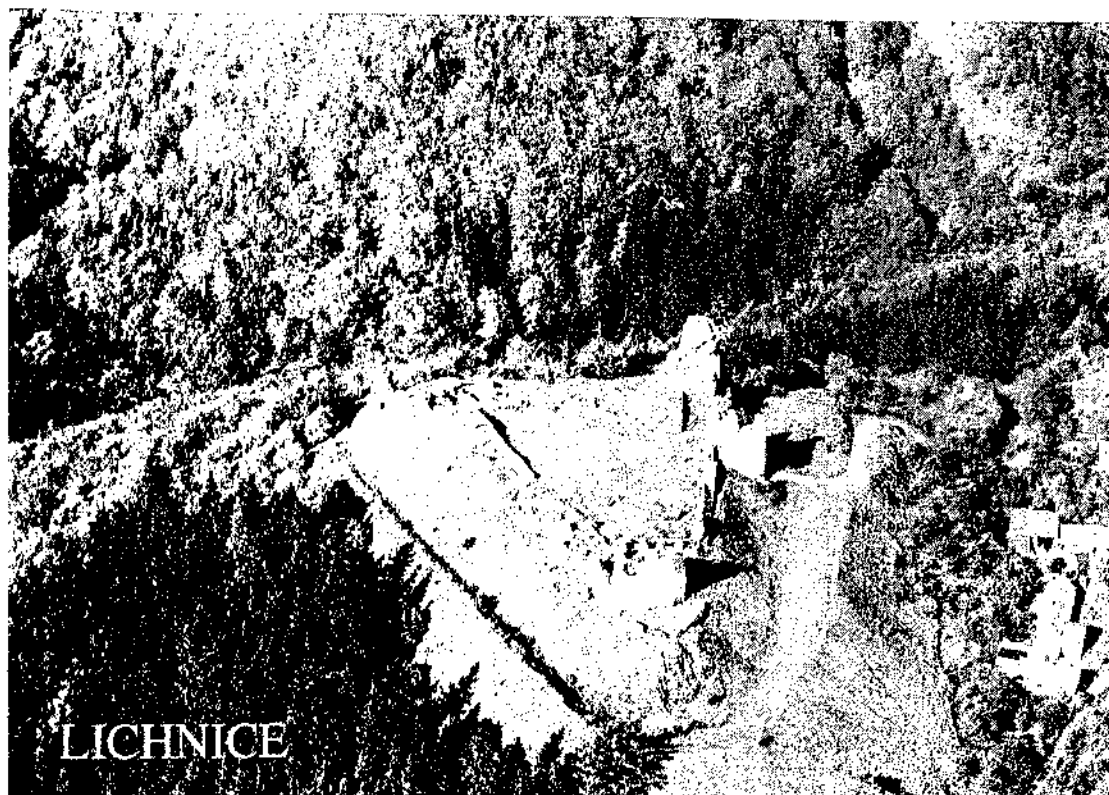
Obr. 24: Ronov nad Doubravou, půdorys městečka na indikační skice mapy Stabílního katastru z r. 1838.

Obr. 25: Smrdov, půdorys městečka na indikační skice mapy Stalního katastru z r. 1838.

Obr. 26: Letecký pohled na hrad Lichnici, Lichtenburg ze 13. st., rodové sídlo pánů z Lichtenburka.
Foto: M. Hýbl.

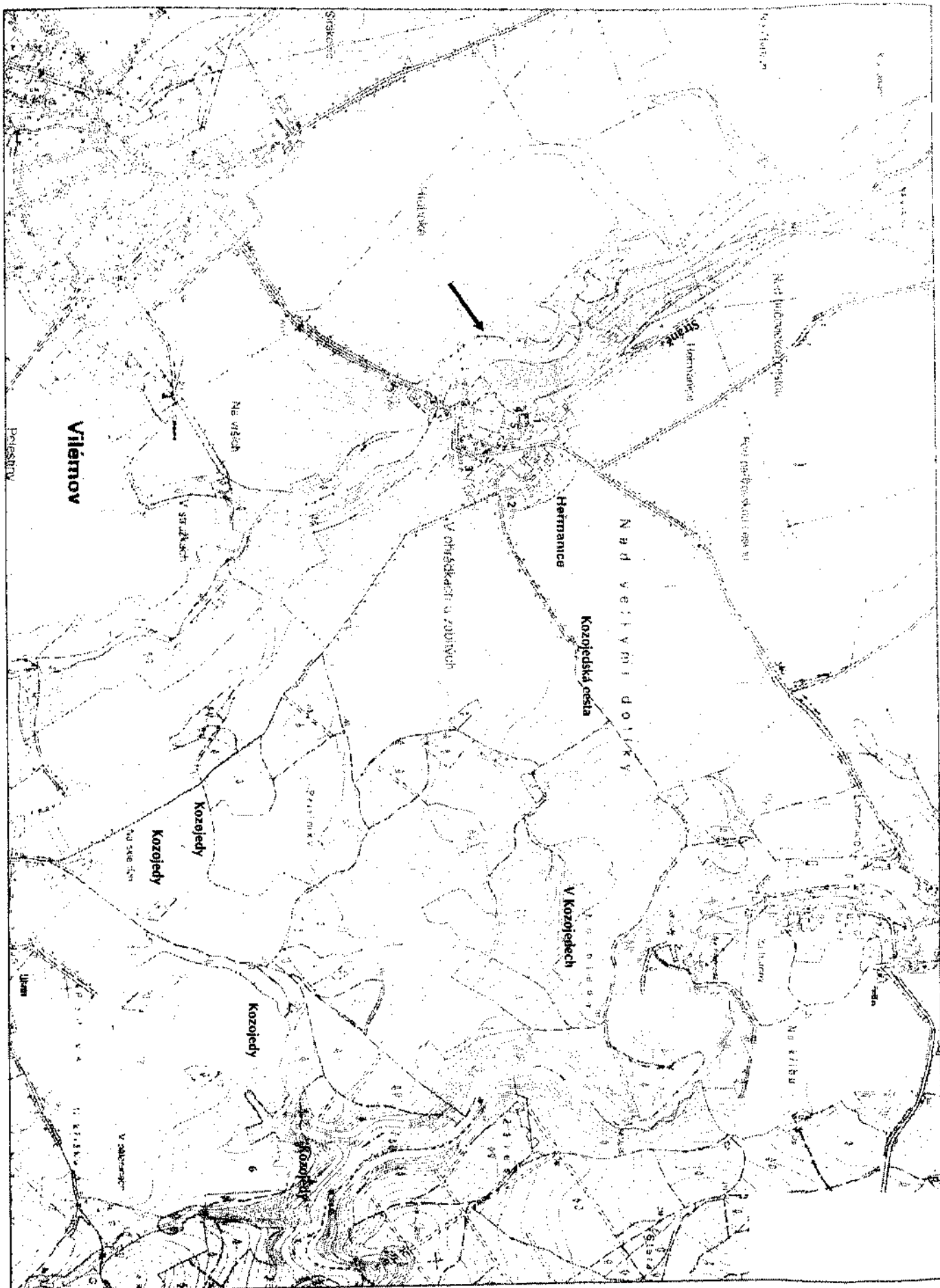
Obr.27: Letecký pohled na hrad Lichnici, Lichtenburg ze 13. st., rodové sídlo pánů z Lichtenburka.
Foto: M. Hýbl. Ostrožná poloha hradu na hraně Železných hor nad Čáslavskou kotlinou.

Obr. 28: Dosavadní výsledky povrchového průzkumu intravilánu Heřmanic a okolí.

Černá šipka naznačuje směr zaniklé cesty směřující k předpokládanému brodu vyústěnému pod kostelem, nepochybně středověkého stáří. Poloha s označením „1“ severně od kostela je pole s nálezy keramických zlomků datovaných do 13. – 15. století, které indikují zaniklé sídliště. V místech s označením „2“ leží parcela a dům číslo popisné 13 s označením „na rychtě“, poloha „3“ značí dnešní areál zemědělského dvora, stojícího nejspíš v místě kurie uvedené v listině z roku 1350. Poloha „4“ je toponymum „Na faře“ směrem ke kostelu, kde se dochoval původní zazděný vchod ve hřbitovní zdi směrem ke vchodu do barokní části kostela, téměř jistě místo předpokládané farní budovy zaniklé v 18. století. Na svahu v blízkosti polohy „4“ je další toponymum „Vinice“, předpokládaný vinohrad ve vzdálenější minulosti. Při přestavbě domu v poloze „5“ byl nalezen kostrový hrob, který představuje velmi pravděpodobně orientační bod o rozsahu původního hřbitova v Heřmanicích, před jeho ohrazením barokní zdi v dnešní podobě.

Pomístní jména „Kozojedy“ a jejich odvozené varianty ukazují ve svém rozptýlu na rozsah raně středověkého „katastru“ předpokládané vesnice „Kozojedy.“ Severně od polohy „6“, se nalézá strmý svah nad řekou Doubravou zarostlý bukovým (*Fagus sylvatica*) lesem s příměsí jedle (*Abies alba*), který se svým druhovým složením blíží stavu (podle geobotanické rekonstrukční mapy) ve středověku. Téměř jistě se jedná o les „Kozojed“ a břehy řeky Doubravy uvedené v listině z roku 1281. Povrchový průzkum v poloze „6“ v srpnu 2005 byl negativní jak na polních plochách, tak v přilehlém lese. Toto místo jsem považoval za zvláště nadějně, věnoval jsem mu speciální pozornost, ale s negativním výsledkem. Další místa označená jako „Kozojedy“, samozřejmě plochy mezi nimi, pole, lesy, břeh Doubravy, jsem podrobil kompletnímu povrchovému průzkumu v letech 2005 – 2007. Zaniklou vesnici jsem předpokládal někde „v těžišti“ plochy vymezené toponymy „Kozojedy“ a od jejího nalezení jsem si sliboval další informace o starší fázi vesnického osídlení oblasti ve 12. století. Velice pečlivý povrchový průzkum levého břehu Doubravy až k Doubravce mezi Heřmanicemi, Pařížovem, Spačicemi a Uhrovem nevedl do konce r. 2007, ač kompletní, k žádnému pozitivnímu výsledku.

Poloha „Stráně“ severozápadně od Heřmanic je velmi pravděpodobně totožná s názvem „strany“ v listině z roku 1350 a šipka směrem k brodu představuje zřejmě cestu „strata Wylcanovensí“ z téže listiny. V levém horním rohu mapa uvádí toponymum „K struhám“, které lze velmi pravděpodobně ztotožnit s označením „Strucha“ a zasadit do kontextu příslušné části této listiny. Za grafické zpracování této mapy děkuji Petru Obstvi.

Obr. 29: Románský kostel sv. Kříže u Ronova nad Doubravou (okres Chrudim).

Na portálu kostela sv. Kříže u Ronova nad Doubravou je pozdně románská malba, spíše kresba červenou barvou, představující pravděpodobně vyobrazení krále s atributy. Je datována do 30.- 40. let 13. století. Na opticky patrně nejstarší vrstvě nanesené na portálové ostění je fragmentární figura stojícího krále nad jehož pravým ramenem se jeví zaoblený útvar připomínající biskupskou či opatskou berlu. Zavinutý útvar by ovšem také mohl být nějakým dekorativním motivem, který by s postavou nemusel souviset jako atribut. Trojice jakýchsi ozubů nejspíše nasvědčuje velmi schematicky zobrazené královské koruně, takže se může jednat o postavu krále. Není zobrazena svatozář, nemusel by to být nutně svatý král, přece však pro toto období není absence případné svatozáře ani důkazem, že by se mělo jednat výhradně o historickou osobu. Role královské figury na ostění vstupu by zde mohla být i ve smyslu ochranného, mocenského znaku. Foto autor, říjen 2005.